М.В. Бабілунга
Б.Г. Бомешко

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Підручник
для загальноосвітніх навчальних закладів

6–7 класи

Рекомендовано Міністерством освіти ПМР як підручник

Тирасполь * ДОЗ ПДІРО * 2009

УДК 941/949(478.9)(075)
ББК 63.3(2М,2)$_я$721
Б12

В роботі над навчально-методичним апаратом підручника брали участь:
В.І. Ломакіна, Є.А. Матвійчук, Л.М. Носкова, Л.М. Федоренко

Бабілунга М.В., Бомешко Б.Г.
Б12 Історія рідного краю: Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. 6–7 кл. – Тирасполь: ДОЗ «ПДІРО», 2009. – 224 с.: іл., карт.

Підручник з курсу «Історія рідного краю» для 6–7 класів загальноосвітніх навчальних закладів ПМР відкриває серію підручників з історії Придністров'я.

У даній книзі описується багата на героїчні та драматичні події історія Придністровських земель і народів, які їх населяли, починаючи з кам'яного віку до кінця XVIII століття, тобто до приєднання цих територій до Росії.

Підручник подає ілюстративний та картографічний матеріал, а детальний довідковий та навчально-методичний апарат дозволить учням легко засвоїти і запам'ятати основні поняття, характерні процеси та пам'ятні віхи історії рідного краю. Оригінальні історичні документи та міркування сучасників і відомих вчених допоможуть пройнятися атмосферою того часу.

Підручник «Історія рідного краю» доповнює підручник «Історія Росії» для 6–7 класів з найдавніших часів до XVIII ст. включно з курсу «Історія Вітчизни».

УДК 941/949(478.9)(075)
ББК 63.3(2М,2)$_я$721

Рецензенти:
В.Я. Гросул, гол. науков. співробітник Інституту російської історії РАН, д-р іст. наук, проф.
І.М. Галинський, декан фак. історії, соціології та політології, зав. каф. політології ПДУ ім. Т.Г. Шевченка, канд. філос. наук, доц.

ДОРОГІ ДІТИ!

Підручник, який ви тримаєте зараз в руках, по-своєму унікальний. Як, втім, унікальна і вся історія нашого рідного краю – Придністровської Молдавської Республіки.

На уроках історії ви вивчаєте життя стародавніх єгиптян і греків, китайців і римлян, дізнаєтесь про відкриття Америки і завоювання Індії, знайомитесь з ідеями, які проповідували Мюнцер та Робесп'єр. Ви занурюєтесь в далеке минуле нашої великої Батьківщини – в історію Київської та Московської Русі, Російської імперії, Радянського Союзу.

А чи знаєте ви історію своєї землі, історію своїх далеких і близьких предків?

Перед вами книга, яка стане добрим другом, надійним помічником і вірним супутником всіх тих, хто щиро прагне пізнати свої корені, хто бажає познайомитися з історією маленької Батьківщини. Адже саме знання історії, як відомо, вирізняє освічену людину від неосвіченої. Без минулого немає сьогодення, немає без нього і майбутнього. Бо з втратою історичної пам'яті цілий народ може перетворитися в сірий натовп, позбавлений внутрішньої духовної єдності, спільних цілей і прагнень.

Підручник побудований таким чином, що хронологічно і тематично повністю відповідає програмі курсу історії Вітчизни, який ви вивчаєте в 6–7 класах. Тому, пізнаючи минуле нашої колись єдиної країни, ви обов'язково звернетесь і до історії Придністровського регіону.

Вам доведеться здійснити захоплюючу подорож в глибину віків, поринути в історію краю, де ви сьогодні живете і вчитесь, працюєте і відпочиваєте. Як на машині часу ви пронесетесь крізь роки, століття та епохи, пізнаючи життя наших предків, які вміли, як і ми, радіти і сумувати, любити і ненавидіти.

Не лякайтесь нових слів, складних термінів і понять. Не бійтесь заблукати в кордонах держав, до складу яких входили в свій час наші землі. Підручник допоможе вам у всьому розібратись. Оснащений надійними «лоцманськими картами», він вміло пояснить всі незрозумілі терміни, які можуть викликати у вас труднощі. Багатий ілюстративний матеріал допоможе вам уявити наш край і наших предків в різні історичні епохи.

Хочеться вірити, що, перегорнувши останню сторінку, ви станете розумнішими, досвідченішими, мудрішими і, можливо, в чомусь кращими, ніж були до цієї подорожі. Не забувайте, що історія – вчитель життя, і вона суворо карає за незнання її уроків.

Так швидше ж в дорогу, друзі!

I РОЗДІЛ НАЙДАВНІШІ ЛЮДИ НА БЕРЕГАХ ДНІСТРА

Палеоліт. Збиральництво

§ 1. ЗАСЕЛЕННЯ ДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПЕРШИМИ ЛЮДЬМИ

Природні умови. Давні люди почали заселяти береги Дністра приблизно 300 тис. років тому. За своєю будовою і розвитком вони були далекі від розумної людини, тому людьми ми їх називаємо умовно. Ці істоти знаходились на перехідній стадії розвитку від мавпи до людини, і тому вчені дали їм назву «пітекантропи». У них була сильна мускулатура, лобова частина черепа розвивалась гірше ніж лицьова, а об'єм мозку був у два рази меншим, ніж у сучасної людини.

Пітекантропи вміли виготовляти з кременю знаряддя для праці та полювання, користувалися вогнем і жили примітивними спільнотами, об’єднаними спорідненістю. Можливо, у них з’явилися перші зачатки членороздільного мовлення. Пересуваючись з південних районів Франції, Італії, Німеччини, Угорщини, вони поступово розселялися по Європі слідом за льодовиком, який величезним льодяним панциром скував тоді більшу частину Європи, Азії та Північної Америки.

Пітекантроп

Земля, на якій ми зараз живемо, виглядала зовсім по-іншому. Її покривала тундра і хвойні ліси; клімат був схожий на заполярний. Коротким літом береги повноводного і бурхливого Дністра перетворювались в заболочені луги, де у великій кількості мешкали такі екзотичні для нас тварини, як шерстисті носороги, вівцебики, мамонти, північні олені. Печери заселяли махайроди (шаблезубі тигри), ведмеді та леви. В суворі зими товстий шар льоду покривав ріки і болота, холодні колючі вітри обдували місцевість, снігові бурі намітали глибокі намети. Прийшов час Великого зледеніння.

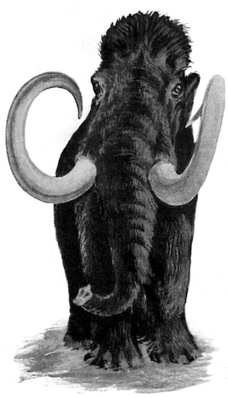
Запам’ятайте

Близько 300 тис. років тому *почалося заселення Придністровських земель.*

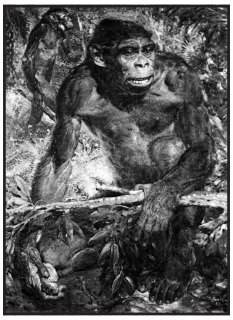
В цих тяжких умовах люди могли вижити тільки разом, ховаючись в печерах, гротах і скальних навісах, які обігрівались постійними вогнищами. Таке поселення давньої людини знайдено в Придністров’ї на околиці с. Вихватинці Рибницького району. Тут, в глибокому яру, що називається Рипа Мафтея, по дну якого в ті часи протікала звивиста річка, знаходилась велика печера, в якій жили первісні люди. Вони полювали на мамонтів, шерстистих носорогів, зубрів, коней, оленів, вовків та інших тварин. Збирали корені і плоди їстівних рослин. Ловили дрібних гризунів, рибу та молюсків, які також служили їм їжею.

Вівцебик Шерстистий носоріг Шаблезубий тигр

Мамонт

Пітекантроп в пошуках їстівних рослин

Мешканці вихватинської печери були примітивними збирачами та мисливцями. Збереглись виготовлені ними кам'яні ножі, скребки, відбійники та інші знаряддя праці, якими вони користувались з покоління в покоління. Подібні вироби людини давнькам'яного віку (палеоліту) знайдені і в Колковій балці, і у Тираспольському гравійному кар'єрі, що також свідчить про проживання на території Придністров'я первісних людей.

Зародження та розвиток родового устрою. Пітекантропів – найдавніших мавпоподібних людей змінили на Землі неандертальці, які за своїм розвитком були значно меншими за людину розумну, але вищими за пітекантропів. Поступово у них розвивалось членороздільне мовлення. Вони добре пристосувались до суворого клімату, навчилися шити одяг із шкіри тварин і навіть хоронили померлих. Це говорить про формування у неандертальців певних моральних норм, почуття нерозривного зв'язку з родичами, про появу уявлень про потойбічний світ, куди відходить душа.

Перевірте себе

Які цікаві факти про перших людей, які жили на берегах Дністра, ви знаєте?

В період від 150 тис. до 40 тис. років тому неандертальці почали заселяти великі території Європи, Азії та Африки, витісняючи пітекантропів. Члени їх невеликих товариств були пов'язані родоплемінними стосунками, колективним розподілом і споживанням добутих продуктів від полювання, збиральництва, рибальства.

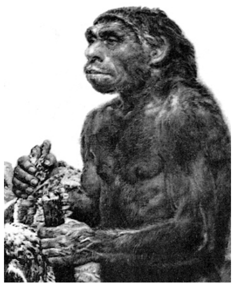
Словник ерудита

Патріархат *– форма первіснообщинних стосунків під час їх розпаду, при якій провідна роль в господарстві, суспільстві і сім'ї належить чоловікові.*

Родовий устрій виник спочатку в формі матріархату, коли в людських спільнотах домінуюче місце займала жінка. Протягом сотень і навіть тисяч років матріархат розкладався. Його змінила епоха патріархату – домінуюча роль в господарстві, суспільстві, сім'ї перейшла до чоловіка.

Неандертальці поступово пристосовувались до навколишнього середовища – полювали на дрібних, рідше – на великих хижих тварин, ловили гризунів, збирали їстівні рослини, займалися рибальством. Вони вже використовували більш досконалі кам'яні

знаряддя – сокири і списи з кам'яними наконечниками. На берегах Дністра зупинки неандертальців, що відносяться до часу приблизно 80 тис. років тому, були знайдені біля сіл Наславичі, Вихватинці, Калашівка, Тарасівка та ін.

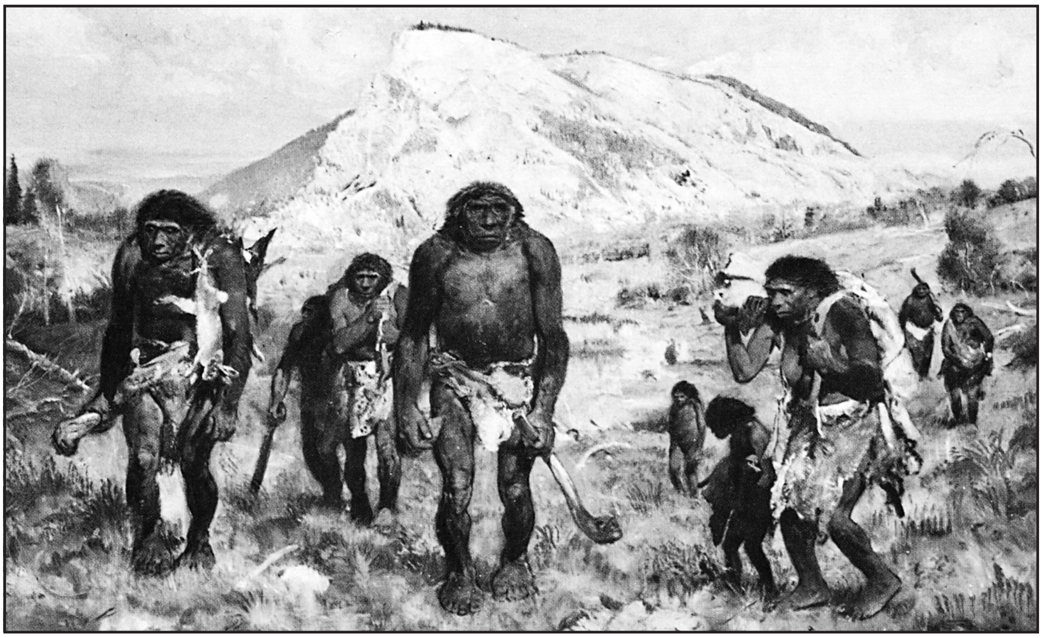

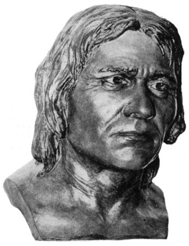
Неандерталець

Приблизно 50–15 тис. років тому неандертальці щезли. Їм на заміну прийшли кроманьйонці – первісні люди сучасного фізичного типу, які відносяться до людини розумної. Вони швидше і краще пристосовувались до оточуючої їх дійсності, навчились позбуватися диких інстинктів природи, виготовляти більш сучасні знаряддя для полювання, захисту і праці. Але найголовнішим було те, що кроманьйонці об'єднувалися в спільноти зі складними соціальними стосунками на основі общинно-родового устрою.

На правому березі Дністра біля с. Молодово (Чернігівська область України) знайдені залишки давнього помешкання, в якому проживали люди 44 тис. років тому. Це житло являло собою великий округлий курінь, покритий шкірами тварин і ук-

Неандертальці в пошуках місця для зупинки

Кроманьйонська людина

ріплений великими кістками мамонтів – черепами, лопатками, бивнями. На території Молдавії відомо близько 300 зупинок давніх людей, що проживали тут 25–16 тис. років тому.

В той час в долинах рік Дністер, Реут і Прут від 50 до 80 первісних колективів, родових громад, об'єднували від 700 до 1400 давніх людей. У кроманьйонців уже була розвинена мова. Проживаючи в різних районах землі, в ізольованих один від одного умовах навколишнього середовища, вони формували своєрідні несхожі культури і навіть раси з різними зовнішніми ознаками індивідів – кольором шкіри, розрізом очей, відтінком, хвилястістю чи кучерявістю волосся та ін.

Словник ерудита

Палеоліт *– давній кам'яний вік.*
Мезоліт *– середній кам'яний вік.*
Неоліт *– новий кам'яний вік.*

Неолітична революція. Близько 20–10 тис. років тому льодовик остаточно відступив з європейського материка, і на берегах Дністра встановився м'який, теплий і вологий клімат. Життя людини багато в чому стало легшим і комфортнішим. З печер, що століттями зігрівались незгасними вогнищами, люди переселились на тераси крутого берега Дністра чи в річні долини. З гілок і пруття, стовбурів дерев, кісток та шкір тварин вони споруджували наземні житла, які обігрівалися вогнем.

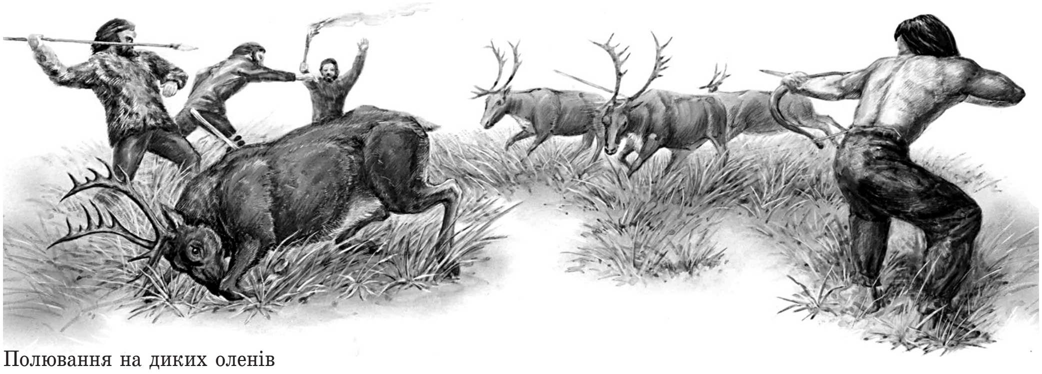
Полювали ці люди на останніх і рідкісних представників мамонтів, а також на бізонів, північних оленів, коней, косуль, шерстистих носорогів та інших тварин, кістки яких досі знаходять археологи в місцях проживання давньої людини. Такі зупинки виявлені біля с. Рашково Кам'янського району в долині невеликої річки Багрянки (приток Дністра) і біля с. Косеуци на правому березі Дністра в районі м. Сороки.

Давній олень

Приблизно 10–8 тис. років тому на заміну *палеоліту* приходить середній кам'яний вік – *мезоліт*. В цей час людина вже приручила собаку, навчилась користуватися луком і стрілами, ліпити глиняний посуд.

У VI тисячолітті до н.е. почалась нова епоха – новокам'яний вік – *неоліт*. Знаряддя праці, як і

Полювання на диких оленів

раніше, залишались кам'яними, але в обробці каменю людина досягла досконалості. З майстерністю, що вражає нашу уяву, вона виготовляла ножі, наконечники для списів і стріл, пилки, гарпуни і навіть гачки з кісток для ловлі риби. Люди перейшли від збиральництва до мотичного землеробства, а від полювання – до приручення тварин, їх утримання і розведення, тобто до скотарства. В характері господарства відбувся революційний переворот – так названа *неолітична революція*.

Протягом двох тисяч років здійснювався перехід від привласненого господарства до виробничого. Раніше їжею перших людей було те, що давала їм природа, – їстівні рослини, яйця птахів, бджолиний мед, чи те, що вони добували в небезпечному колективному полюванні на диких звірів. Тепер людина почала виробляти все, що їй було потрібно для споживання. Вона культивувала і обробляла поля, вирощувала у великій кількості необхідні рослини, пшеницю, бобові, овочі, фруктові дерева, приручала і розводила корисних для себе тварин, одержуючи від них шкуру, хутро, молоко, сир, м'ясо. Поряд із землеробами і скотарями з'явились перші ремісники – спеціалісти, які професійно виготовляли знаряддя праці, зброю, посуд, одяг, взуття, прикраси і т. д.

Це важливо знати

Неолітична революція – *зміна привласнюючого типу господарства відтворюючим типом. Найбільший революційний переворот в історії людства.*

Трипільська культура. У IV–III тисячоліттях до н. е. настає період *енеоліту* (мідний вік), чи епоха

Словник ерудита

Енеоліт – *мідно-кам'яний вік.*

Представники трипільського населення

первісної металургії, коли люди навчилися плавити мідь і відливати з неї різні вироби. В землеробстві на зміну малопродуктивній кам'яній мотиці приходить рало (плуг), в яке впрягались тяглові тварини. З'являється спеціалізація в скотарстві – вівчарство і конярство виділяються в окремі галузі. Люди, ставши менш залежними від примх природи, починають виробляти набагато більше того, що можуть спожити. Збільшується кількість населення, освоюються нові землі.

В цей період на великих просторах від Дніпра до Карпат поширюються племена трипільської культури, які походять від назви села Трипілля на Київщині, де були віднайдені перші її сліди. У Придністров'ї в середині IV тисячоліття до н.е. проживало кілька груп осілого трипільського поселення, об'єднаних спільною культурою та побутом. Для своїх поселень люди вибирали береги Дністра чи його притоки з родючими землями та зручними місцями для пасовищ.

Словник ерудита

Могильник *– найдавніше кладовище, за яким археологи вивчають життя, побут і вірування найдавніших людей, наших предків.*

Жили трипільські племена у великих селищах, що складалися з десятків вальккованих будинків, розташованих по колу. В кожному з поселень великими сімейними громадами проживали кілька сотень людей. Вони займались землеробством та скотарством, а також ремеслами, які в них були добре розвинені, – ткацтвом, прядінням, виплавлянням міді, гончарною справою, виготовленням різних предметів з кісток, дерева, каменю, міді. І хоча ці племена утримували численні стада великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, полювання як і раніше залишалось у них поширеним заняттям.

Це важливо знати

Трипільці переживали епоху матріархату і поклонялися матері – прародичці роду

На Дністрі в районі с. Вихватинці виявлено родовий трипільський *могильник*. Знахідки засвідчують, що у трипільських племенах були розвинуті релігійні уявлення. Поклонялися вони матері – праматері роду. Образи богині-матері, що символізували сонце, і вола – чоловіче начало, є важливими елементами розвиненого культу родючості. Жінка як охоронниця домашнього вогнища і сім'ї уособлювала сонце, боги-

ню родючості та урожаю, яка продовжує і оберігає життя на Землі. В культово-магічних віруваннях трипільських племен яскраво відображався період матріархату, материнсько-родового суспільства.

В період розквіту трипільської культури, в кінці IV початку III тисячоліття до н. е., люди проживали вже у досить великих поселеннях площею до 30 гектарів, які чимось нагадували міста. Найбільші з них були своєрідними племінними центрами. Найбільша їх кількість віднайдена у північній частині Дністра та Дністровсько-Прутському міжріччі. Трипільські племена досягли значних успіхів у будівництві — в цей період почали будуватися двоповерхові будинки. Жителі підтримували міцні торговельні зв'язки з населенням Карпат, Волині й Балкан, постачаючи звідти різноманітні вироби, в основному з кременю.

Проте техніка оброблення ґрунтів та утримання худоби залишалась на дуже низькому примітивному рівні. Урожайність землі швидко зменшувалась, і трипільським племенам кожні 50 років доводилось покидати насиджені місця і переходити на нові землі.

Різке потепління клімату, що призвело до посухи, залишило худобу без кормів, а сільське господарство вже не могло прогодувати населення, яке постійно збільшувалось, і забезпечити людям колишній рівень життя. Як показали археологічні розкопки, у різних поселеннях проживали від кількох сотень до кількох тисяч осіб. Висока трипільська культура входить у період занепаду та кризи. Крім того, частішали набіги скотарських племен, що пересувались зі своїми стадами в пошуках нових пасовиськ. Трипільським племенам доводилось постійно будувати оборонні споруди, озброюватись, щоб захистити свої будинки.

В цих умовах зростає роль воїна-чоловіка, а роль жінки поступово зводиться до ведення домашнього господарства. Материнський культ родючості — сонце, продовжуючи займати в пантеоні трипільських богів важливе місце, змінюється культом вола, що символізує чоловіче начало, продуктивність, міць і силу у скотарів. Про це свідчать знахідки кам'яних

Запам'ятайте

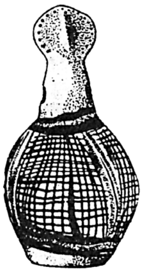
Кінець IV – початок III тисячоліття до н.е. *– період розквіту трипільської культури.*

Перевірте себе

Поясніть поняття «трипільська культура».

Жіночі статуетки трипільської культури

Глиняне дитяче брязкальце з трипільського могильника біля с. Вихватинці

плит з зображенням голови вола, виявлені в давньому культовому храмі — святилищі біля с. Красне Григоріопольського району.

Починає виокремлюватися родоплемінна верхівка — старійшини та вожді, які володіли багатством і владою. На заміну матріархату йшов патріархат, який призводив до розкладення первіснообщинного устрою. Але цей рух ще тільки починався. На початку II тисячоліття до н. е. міграційні скотарські племена витісняють трипільську культуру, яка в той час знаходилася в занепаді, і до середини цього тисячоліття вона щезає повністю.

Питання

1. Який вигляд мала зупинка «Рипа Мафтея»? Що нового ви дізналися про життя первісних людей?
2. Як впливала зміна клімату на заняття та життя давньої людини?
3. Які особливості життя та побуту племен трипільської культури?
4. Чому поява мідних знарядь праці викликала нове піднесення в господарському та культурному житті людей в кінці IV—III тисячоліть до н. е.?

Завдання

1. Знайдіть на карті зупинки первісних людей на території Придністров'я.

2. Заповніть таблицю:

Основні періоди первісної історії	Назви первісних людей	Зупинки та поселення давніх людей	Знаряддя праці	Заняття	Характер господарства	

3. Дайте визначення поняттям: *палеоліт; мезоліт; неоліт; пітекантроп; неандерталець; кроманьйонець; «людина розумна»; матріархат; неолітична революція; привласнене господарство; виробниче господарство; пантеон.*

Тести

1. Привласнений тип господарства припадає на епоху: *а) палеоліту; б) мезоліту; в) неоліту; г) правильно все вказане; д) правильно лише а) та б).*

2. Племена трипільської культури жили на берегах Дністра: *а) у VII тисячолітті до н. е.; б) в VI–V тисячоліттях до н. е.; в) у V–IV тисячоліттях до н. е.; г) у IV – початку III тисячоліття до н. е.; д) у кінці III – початку II тисячоліття до н. е.*

3. Скотарство та землеробство на Придністровських землях зародилось: *а) в VI тисячолітті до н. е.; б) в VI–V тисячоліттях до н. е.; в) у IV – початку III тисячоліття до н. е.*

4. Докорінний переворот в господарстві та житті населення Придністров'я відбувся: *а) в VI тисячолітті до н. е.; б) у V–IV тисячоліттях до н. е.; в) у III тисячолітті до н. е.*

§ 2. РОДОВІ ОБЩИНИ ЕПОХИ БРОНЗИ

Господарство кочівників. Три тисячоліття з часів початку неолітичної революції землеробські племена в Придністров'ї розвивались порівняно стабільно. Найвищим їх досягненням стала трипільська культура, яка однак занепала і була винищена кочовими скотарськими племенами.

Запам'ятайте

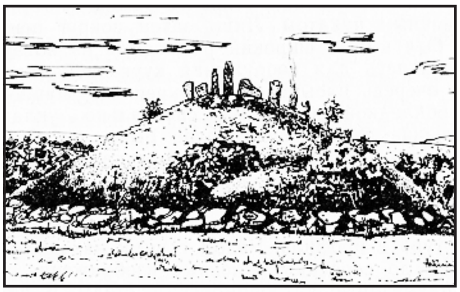
Кінець III тисячоліття до н.е. *– початок зміни різних скотарських культур в Придністров'ї.*

В кінці III тисячоліття до н.е. потепління клімату призводить до посушливого літа, теплих та безсніжних зим, до винищення лісів та перетворення великих територій у степи, зарослі полином та густою соковитою травою. В цих умовах худоба могла прохарчуватися не тільки в літній, але й в зимній період року. До Дністра зі сходу потягнулись численні племена кочівників, які ніяк не були пов'язані з культурами та племенами, що передували. Придністров'я стає територією, на якій відбуваються загальноєвропейські міграції кочових племен і народів.

Протягом багатьох століть тут змінюються найрізноманітніші культури, які за своїм рівнем були набагато нижчими трипільської, – ямкова, катакомбна, сабатинівська, білозерська та ін. Сліди кочовиків-скотарів виявити надзвичайно важко, оскільки всі вони, постійно мігруючи, не будували тривалих зупинок і поселень, не зводили храмів і ніде надовго не затримувались. Але є одне свідчення, яке безпомилково вказує на присутність в Придністров'ї кочів-

Перевірте себе

Що таке родова община?

Так виглядав, на думку археологів, курган кочівників

ників. Це кургани, які вони споруджували в степах над похованнями своїх вождів, жреців та знаті. З того часу кургани, а їх у Придністров'ї, як і в причорноморських степах, велика кількість, назавжди визначили історичну своєрідність місцевих ландшафтів.

Кургани свідчать і про те, що в первісних скотарських племенах на заміну матріархальним відносинам прийшли патріархальні, остаточно встановивши владу племінної аристократії. А це означає, що первісна рівність в племенах поступилася місцем майновій і соціальній нерівності: суспільство виробляло більше, ніж споживало, надлишки нагромаджувались в окремих сильних та авторитетних людей, сімей, родів. Проте зацікавлені в збільшенні багатства та влади, вони обрали для себе ще один спосіб збагачення – найбільш простий і швидкий – грабунок. Але для грабіжницьких походів та війн потрібні були великі збройні сили. І родові общини починають об'єднуватися в могутні численні військові колективи.

Словник ерудита

Племінна аристократія – *так називалися воєначальники, вожді, жреці, судді, наділені владою над рядовими общинниками.*

Таким чином, на великих просторах східноєвропейських степів верховенство войовничих кочівників призводить до зникнення мирних землеробських культур. Різні скотарські племена в постійних війнах знищують один одного, одна скотарська культура змінює іншу.

Епоха бронзи. У II тисячолітті до н. е., в період господарства кочівників на землях Придністров'я, було відкрито технологію виготовлення бронзи. В курганах вождів скотарських племен, що належать до цієї епохи, виявлено не тільки кам'яні, кістяні та мідні вироби, але й сокири, серпи, кинджали, наконечники списів, прикраси, виготовлені з бронзи. Чому ж бронза мала тоді таке велике значення?

Запам'ятайте

II тисячоліття до н.е. – *початок епохи бронзи.*

Справа в тому, що мідь – метал гнучкий і м'який, тому його не можна використовувати ні у військовій

справі, ні для обробки землі. Але якщо в розплавлену мідь додати певну кількість олова, сурми та інших металів, утвориться міцний сплав, який називається бронзою. Для одержання цього металу достатньо було довести температуру в плавильній печі до 800 градусів.

З бронзи виготовляли в основному зброю, обладунки, сільськогосподарські знаряддя, прикраси. За допомогою примітивних кам'яних форм та кістяних інструментів давні металурги навчилися одержувати надзвичайно міцні та гарні вироби.

В одному з курганів поблизу Тирасполя, який було зведено у XVIII столітті до н.е. (кінець II тисячоліття до н. е.) племенами катакомбної культури, були знайдені цікаві предмети, виконані з бронзи. В кургані, можливо, був похований знатний воєначальник чи навіть вождь племені. Поруч з ним лежали бронзові ножі та шила, виготовлені на Кавказі, що свідчить про зв'язки місцевих кочівників з віддаленими центрами металургії. В кургані прекрасно збереглась сокира з базальту — чорної гірської породи, що відзначається високою щільністю і міцністю. Базальт зустрічається на суші тільки у Східному Сибіру та Індостані.

Корисна інформація

Бронза — сплав міді з оловом та іншими металами.

Перевірте себе

Що свідчить про появу бронзи в Придністров'ї?

Установлення патріархальних відносин. Відкриття технології одержання бронзи дозволило значно збільшити продуктивність землеробської праці. Тому деякі скотарські племена починають займатися землеробством. В курганах білозерської культури, виявлені біля сіл Глине, Погребя, Паркани, Суклея і в м. Тирасполь, поряд з прикрасами з бронзи знайдені знаряддя праці, які свідчать про те, що основу господарства цих племен складали землеробство та скотарство.

Металообробка, скотарство і навіть орне господарство в епоху бронзи закріплювали авторитет чоловічої праці в суспільстві, а отже, сприяли утвердженню і розвитку патріархальних відносин. Спорідненість за чоловічою лінією поступово висувається на перший

Металеві вироби епохи пізньої бронзи

план, а разом з ним і перехід спадщини від батька до сина. До того ж батько передавав сину не тільки своє майно, але й становище в суспільстві, свої права і свою владу. Все це не могло не ускладнити соціальну організацію племен, посилити майнову нерівність.

Накопичення багатства в окремих сім'ях, кланах, родах зміцнювало їх могутність і владу над одноплемінниками. Такі люди отримували можливість створювати озброєні загони і підкоряти своїй волі не тільки власні, а й сусідні племена. Серед общинників почала виділятися верства професійних воїнів, які опинилися в більш привілейованому становищі, ніж всі інші члени племені, користувалися повагою, мали владу.

Дорогоцінні прикраси з давнього кургану

В курганах цієї пори можна виявити багату зброю – списи, кинджали, бойові сокири, мечі. Війна стала постійним і ніби природнім супутником економічного та соціального життя племен. Сила і грабіж дозволяли окремим сімейним кланам, навіть цілим родам та об'єднаним ними племенам швидко збагачуватися і займати більш високе становище в суспільстві. Такі племена, підкорюючи собі сусідів, утворювали могутні союзи племен, численні озброєні об'єднання, яким легше було грабувати інші народи чи оборонятися від недругів у випадку їх нападу.

Словник ерудита

Воєнна демократія – *це початок переходу від безкласових первісних общин всезагальної рівності до ранньокласового суспільства.*

Посилення воєнної могутності та ролі воєн в житті людей в епоху бронзи призводить до розкладу общинних відносин. Суспільство вступає в період воєнної демократії – насильницького перерозподілу власності, здобування багатства шляхом воєн та грабіжництва. Воєнна демократія – це початок переходу від безкласових первісних общин всезагальної рівності до ранньокласового суспільства. Свій подальший розвиток ці процеси отримують в наступній історичній епосі – залізному віці.

Питання

1. Які зміни відбулися в суспільних відносинах общинників? В чому причини цих змін?
2. Про що свідчать кургани на території Придністров'я?

3. Чому родові общини починають об'єднуватися в могутні войовничі колективи?

4. Що сприяло утвердженню та розвитку патріархальних стосунків?

Завдання

1. Доведіть, що поява бронзових знарядь праці викликала новий підйом в розвитку господарства та культури на території нашого краю.

2. Дайте визначення поняттям: *кочівник; патріархат; воєначальник; вождь; воєнна демократія.*

3. Заповніть пропуски: *«В курганах білозерської культури, відкритих у Придністров'ї біля сіл.., поряд з бронзовими прикрасами знайдені знаряддя праці, які свідчать про те, що основу господарства цих племен склали... і...».*

Тести

1. В кургані племен катакомбної культури, знайденому поблизу Тирасполя, були виявлені: *а) бронзові ножі; б) бронзові шила; в) сокира з базальту; г) всі перераховані знахідки.*

2. Період II тисячоліття до н. е. ввійшов в історію людства як: *а) епоха палеоліту; б) енеоліт; в) бронзовий вік; г) залізний вік.*

§ 3. ЗЕМЛЕРОБИ ТА СКОТАРІ НА ДНІСТРІ В ЗАЛІЗНОМУ ВІЦІ

Початок залізного віку. Ні бронза, ні тим більше мідь не забезпечували стабільний господарський та економічний прогрес. Таким універсальним матеріалом стало тільки залізо – найпоширеніший метал на Землі. Але в чистому вигляді залізо в природі майже не зустрічається, а для його виплавки потрібна дуже висока температура (1528 градусів), яку у звичайних умовах отримати неможливо, – необхідні певні способи підвищення температури вогню. Технологія сиродутного процесу, що дозволила виплавляти залізо з руди, і способи закалювання заліза були відкриті в Азії у II тисячолітті до н. е. і через кілька століть поширились у всьому світі. Так на рубежі II–I тисячоліть людство вступило в нову епоху свого розвитку – залізний вік.

Перевірте себе

Які зміни відбулися в суспільстві з появою заліза?

Коваль

Каменярі

Залізо забезпечило людям небачений досі ріст продуктивності праці і відкрило нові горизонти господарського та економічного прогресу. Залізними знаряддями можна було розчищати від чагарників непрохідні хащі, зорювати для посівів великі території цілинних земель, будувати канали для зрошування, виготовляти більш міцні візки, колісниці, річкові та морські судна. Удосконалені транспортні засоби дозволили швидко пересуватися, обмінюватися з ближніми та далекими сусідами продуктами, виробами, досвідом, інформацією. Розширювались можливості для завойовницьких походів та грабіжницьких воєн.

Люди почали накопичувати все більше і більше багатств, але зосереджувались вони не в руках всієї громади, а в окремих представників племінної аристократії. В племенах виділявся прошарок заможних людей, які, маючи владу, підкоряли собі більшість одноплемінників, вимушених тепер працювати на своїх знатних та могутніх хазяїв. Попадаючи в кабальну залежність від племінних вождів та аристократії, прості общинники найчастіше розорювались і перетворювались у бідних.

Так установлювалась майнова нерівність і розшарування суспільства, за яким прийшла і соціальна нерівність. Племена почали розділятися на касти, групи, верстви, що мали різні права і відрізнялися своїм походженням і становищем у державі.

Традиції общинного братства та взаємодопомога поступово забувались і відходили в минуле. Первіснообщинні стосунки розпадались, поступаючи місце новим, заснованим на власності та владі над іншими людьми чи навіть цілими народами. Проте процеси такого масштабу не відбуваються в межах одного покоління – вони розтягуються на багато десятиліть, століть і навіть тисячоліть.

Словник ерудита

Каста *– відокремлена громадська група людей, які відрізняються своїм походженням і правовим положенням в державі, суспільстві.*

Фракійські племена. Гети і даки. На береги Дністра залізо принесли фракійці, племена яких у кінці II тисячоліття до н.е. розселялись на вели-

ких просторах Південно-Східної Європи – головним чином на північному сході Балкан і в Карпатах. У XIII столітті до н.е. племена іллірійців відтіснили фракійців на схід. Поступово пересуваючись до Дністра, фракійці зайняли території Карпато-Дунайських земель, в тому числі і береги Сирета, Прута, Реута, Дністра та інших рік. Вони вибирали місця поблизу ярів і мілких приток рік, на плато і мисах поруч з водою. Жили в невеликих укріплених і неукріплених поселеннях чисельними патріархальними сім'ями.

Фракійцям була відома гірничорудна справа та обробка металів, керамічне ремесло і прядіння, ткацтво та різьба по кістці. Вони вирощували просо, пшеницю та овес, розводили в основному велику рогату худобу, а також коней, свиней, кіз, овець.

На рубежі бронзового та залізного віків майнове розшарування у фракійців ще тільки починалось. Але на початку I тисячоліття до н. е. вже відбувається виділення родоплемінної аристократії.

Фракійські племена не були єдиною однорідною давньою культурою, оскільки складались з різних племен (одрисів, бессів, гетів, трибалів, даків та ін.), які відрізнялись своїми характерними особливостями. Проте ряд певних схожих рис в мові та культурі об'єднував ці племена. Найчисленнішими і найбільш відомими зі східнофракійських племен були даки, що проживали в Карпатах, і гети, які проживали східніше Карпатських гір, на землях аж до Дністра.

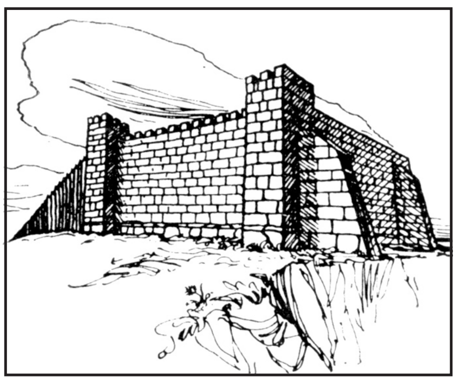
Перші фракійці розселились на території між Реутом і Дністром в кінці IX століття до н. е. В Лівобережному Придністров'ї вони мешкали епізодично, оскільки тут у них було багато ворогів серед скотарських племен. Жили фракійці в глинобитних оселях, займалися землеробством і скотарством, полювали на косуль, оленів та зайців. В господарстві користувалися залізними ножами, керамічним посудом, а також кам'яними та кремнієвими знаряддями

Це важливо знати

Фракійська культура – археологічна культура раннього залізного віку (X–V ст. до н.е.), поширена на території між Дністром, Карпатами і Дунаєм.

Запам'ятайте

Початок I тисячоліття до н.е. *– виділення родоплемінної аристократії у фракійців.*

Гетська фортеця

Перевірте себе

Що свідчить про розселення гетів в Дністровсько-Прутському межиріччі?

праці. Зерно перемелювали на борошно кам'яними зернотерками.

У VII столітті фракійці цієї групи залишають Придністровські землі під натиском своїх більш чисельних і активних одноплемінників, що прийшли з заходу, носіїв фракійської культури «басараби».

Сьогодні на території між Дністром і Карпатами відомо до 365 укріплених міст, селищ та могильників гетів. Найбільш вивчені з них в Дністровсько-Прутському межиріччі – міста поблизу сучасних сіл Гиртоп Маре, Бутучени, Матеуци, Рудь, Дерлешти та ін. Всього в цьому регіоні знайдено 154 пам'ятники гетів.

Це важливо знати

Фракійці були віддаленими предками молдаван.

Фракійці були віддаленими предками багатьох народів Південно-Східної Європи, в тому числі і молдаван. Гети, які проживали на Дністрі, були мало пов'язані зі своїми західними товаришами, а тим більше з даками, що проживали в Карпатах і на Дунаї. Проте від своїх східних – кочівників, стосунки з якими були далеко не мирними, вони перейняли лук, стріли, кінну упряж, важливіші для тих часів елементи культури та побуту.

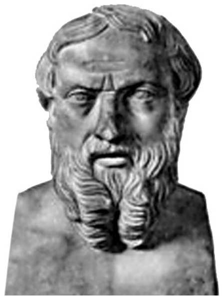
Кіммерійці Придністров'я. Коли фракійці у IX столітті до н.е. досягли берегів Дністра, вони зустрілись з народом, про який ходили легенди ще в античному світі. Це були кіммерійці. З їх іменем було пов'язано багато географічних назв – Боспор Кіммерійський, Кіммерійські переправи, Кіммерія та ін. Давньогрецька поема «Одіссея» (VII ст. до н.е.) розказує про кіммерійців наступне: «Зайшло сонце, і покрилось імлою все на шляху, а судно досягло межі глибокого Океану. Там народ і місто людей кіммерійських, окутані імлою і хмарами; і ніколи сяюче сонце не заглядало до них своїми променями».

Золоті вироби з фракійського скарбу

Греки знали багато легенд про хоробрість і войовничість кіммерійських жінок, які в бою нічим не поступалися чоловікам. А історик Геродот, який відвідав у V столітті до н. е. грецьке місто Ольвія на Чорному морі, повідомив, що побував на висо-

кому кургані на березі Дністра. Під цим курганом знаходились могили останніх кіммерійських царів, які, не бажаючи підкорятися скіфам, спровокували величезне побоїще і перебили один одного. Вони були поховані своїми одноплемінниками зі всіма почестями і багатими пожертвуваннями. «Могили царів там можна бачити і досі», — пише Геродот.

Давньогрецький історик Геродот Галікарнаський

Що ж нам відомо про цей войовничий і гордий легендарний народ? Центром місцеперебування племені кіммерійців Східного Причорномор'я були землі в Криму в районі Керченської протоки. Дністер був західним кордоном великої території, яка належала цим племенам кочівників-скотарів, хоча окремі сліди їх культури археологи знаходять на правому березі Дністра і західніше.

У II тисячолітті до н.е. кіммерійці вели осілий образ життя землеробів та пастухів. Але після різкого потепління, коли в Східному Причорномор'ї встановився сухий та жаркий клімат і землеробська праця вже не давала можливості прогодуватися, вони перейшли до кочового скотарства.

Будучи кочівниками, кіммерійці не будували постійних поселень та укріплених міст. Їх культура добре відома курганами, побудованими цим народом над могилами воєначальників та племінних вождів. В кіммерійському кургані біля с. Глине Слободзейського району виявлено посудину з різним орнаментом, що нагадує шахове поле, а в кургані біля с. Мокра Рибницького району — дві схожих посудини. Ці кургани вважаються бідними і відносяться до раннього етапу кіммерійської культури (XI ст. до н. е.).

Перевірте себе

Хто такі кіммерійці?

Двома століттями пізніше (IX ст. до н. е.) було зведено курган, відкритий в наші дні в м. Слободзея, який відрізнявся багатими знахідками і, мабуть, належав вождю. Знайдені в ньому залізний меч вершника, бронзові прикраси збруї коня, кінна упряж для колісниці з чотирьох коней і золоті прикраси вказують на майнове і соціальне розшарування у кіммерійців. Цей процес набирав силу завдяки за-

Сережка з кургану з головою грифона

Це важливо знати

З VI ст. до н.е. кіммерійці як народ перестали існувати.

войовницьким походам, які проводили кіммерійці в різні землі Європи та Азії.

Численні війни, з одного боку, збагачували знатних воїнів, воєначальників та вождів («царів») кіммерійських племен, а з іншого – підривали живильні сили всередині самого суспільства, його виробничі можливості, соціальні зв'язки між общинниками. Кінець кінцем розрізнені кіммерійські племена настільки послабшали, що не могли протистояти натиску інших іракомовних кочівників – скіфів, що прийшли в VII столітті до н.е. зі сходу. Скіфи витіснили кіммерійців з їх території на Дністер, де відбулася битва, про яку говорив Геродот. Кіммерійці, що залишилися в живих, більше не чинили опір: частина з них покинула ці землі, частина розчинилась в середовищі скіфів. З VI ст. до н. е. кіммерійці як народ більше не існували.

Запам'ятайте

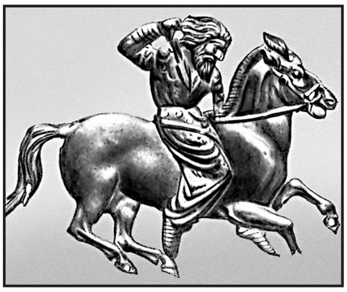
***Кінець VII ст. до н.е.** – поява скіфів на землях Придністров'я.*

Скіфи. Ворожі кіммерійцям скіфи з'явилися на землях Придністров'я в кінці VII ст. до н.е. Це були численні розрізнені племена степових кочовиків, які під час війни іноді об'єднувалися під владою одного вождя, більш сильного, могутнього і авторитетного зі всієї племінної аристократії. Цих вождів греки називали басилеями («царями»), а всіх кочовиків, які зустрічалися їм у Північному Причорномор'ї, – скіфами. Частина скіфів проживала осіло, але більшість кочувало степами Причорномор'я від Дону до Дністра і низин Дунаю. Головною турботою цього народу був пошук пасовищ для худоби, тому скіфи все життя

Кінський налобник

Бляшки з зображенням скіфів

були в дорозі. Вони кочували зі своїми стадами великими родоплемінними групами, пересуваючись верхом і на критих шкурами возах. Територію, якою кочували скіфи, сучасники називали Скіфія.

Давнє зображення перського царя

Незважаючи на те що Придністров'я було ніби західною периферією (околицею) скіфського світу, його землі відігравали важливу роль для скіфів. Звідси вони йшли в далекі завойовницькі походи у близькі східні держави, у V–IV ст. до н. е. робили набіги на фракійців, відтісняючи їх в лісисту місцевість на північний захід Дністровсько-Карпатського регіону, вступали в оборонні війни. Так було у 514 р. до н. е., коли багатотисячні полки всемогутнього перського царя Дарія, переходячи Дунай, вдерлися в західну частину Скіфії. Заманивши персів у безводну жарку «гетську пустелю» між Дністром і гирлом Дунаю, скіфи змусили їх тікати, що принесло їм в античному світі славу непереможних воїнів. Так було і в 331 р. до н. е., коли скіфи розбили на Дністрі 30-тисячне військо Олександра Македонського під командуванням його намісника у Фракії Зопіріона.

Перевірте себе

Чому землі Придністров'я, будучи околицею Скіфії, відігравали важливу роль для кочівників?

Особливо багато скіфів проживало в Придністров'ї у IV–III ст. до н. е., про що свідчать кургани, зведені ними, біля сіл Паркани Слободзейського району, Бутори Григоріопольського району та в інших місцях. Є кургани і на правобережжі Дністра, і в степах України. Серед них можна зустріти ледь помітні пагорбки, в яких виявлені тільки залишки скіфів. Але відомі і великі кургани з великою кількістю найрізноманітніших предметів – зброї, знарядь праці, посуду, прикрас, виробів із заліза, бронзи, срібла, золота, кераміки. Багато з них є безцінними виробами мистецтва, творінням геніальних давніх майстрів.

Обкладка скіфської сокири

Скіфи полюбляли зображувати різні сцени свого життя, ретельно виписуючи всі деталі одягу та зброї. Майстри зображували звірів зазвичай у русі: в кидку чи в напруженому бою, з вискаленими зубами і переплетеними тілами. Цей метод зображення навколишньої дійсності одержав у мистецтві назву

Пізньоскіфська культура, Скіфський вождь

Золота прикраса з кургану

«скіфський звіриний стиль». В кургані скіфів поблизу м. Дубоссари знайдено масивний золотий обруч, який носив на шиї один зі скіфських аристократів. Обруч прикрашений головами левів, а його застібки виконані у вигляді качечок. Багаті кургани з золотими виробами відкриті біля сіл Нікольське Слободзейського району, Миколаївка Одеської області та в інших містах Нижнього Придністров'я.

Поділ курганів на бідні та багаті яскраво вказує на чітку градацію скіфів на незаможних простих общинників і заможних аристократів, які мали владу.

Розклад первіснообщинних відносин призводить до створення у IV столітті до н.е., коли Скіфія переживала час свого розквіту, єдиної держави на чолі з царем Атеєм. Він об'єднав під своєю владою всі скіфські племена від Дону до гирла Дунаю. Але під натиском інших кочівників Північного Причорномор'я – сарматів, територія Скіфії звужується, а племена слабшають і занепадають. Скіфи покидають степи Причорномор'я і переселяються в Крим.

Словник ерудита

Діалект *– місцеве наріччя, говір, який є різновидом загальнонародної мови.*

Сармати. Племена сарматів, що проживали на сході від Дону, були спорідненими, тому, як і скіфи, розмовляли на одному з діалектів іранських мов. У IV–II ст. до н. е. відбувається масовий рух сарматів на захід в пошуках пасовищ. На кінець I ст. до н. е. вони, витіснивши скіфів з межиріччя Дону і Дніпра, займають цю територію і здійснюють звідси напади на береги Дністра і Дунаю. З цього часу аж до IV століття н. е. Придністров'я стає західною межею Європейської Сарматії. На античних картах позначення країни «Скіфія» замінюється словом «Сарматія».

Сарматський вершник

Під назвою «сармати» об'єднувались близькоспоріднені, але різноманітні ірановмовні племена язигів, роксоланів, аорсів, алан та ін. Їх господарство базувалось на кочовому скотарстві, а самі вони знаходились на більш примітивній стадії розвитку, ніж скіфи. Літературні пам'ятки античної Греції

розповідають, що ці племена керувались жінками, які їздили верхи і хоробро билися зі своїми ворогами. Про це свідчать і деякі сарматські кургани, де були знайдені багаті поховання жінок зі зброєю, кінним спорядженням і предметами для виконання жрецьких обрядів.

Сарматські воїн і жінка

Після встановлення сарматами верховенства у Північному Причорномор'ї їх первіснообщинні стосунки стали швидко розпадатися.

У І столітті н.е. союз сарматських племен на чолі з «царем» Фарзоєм, а потім його наступником Інісмеєм захопив Північне Причорномор'я. Так Придністров'я стало частиною цього «царства», яке навіть карбувало власну монету. В с. Грушка Кам'янського району знайдені предмети тих часів, виготовлені роксоланами. Сарматські вироби знайдені також поблизу м. Тирасполь, біля сіл Красногірка і Токмазея Григоріопольського району, в селах Коротне і Паркани Слободзейського району, біля с. Мокра Рибницького району та в інших місцях.

Перевірте себе

До якої групи мов відносилась мова сарматів?

У II ст. н. е. роксолани, які воювали з римлянами, покидають Придністров'я і переселяються на Дунай. Їх місце займають алани. В районі с. Мокра відкрито курган одного з аланських вождів. Курган містив предмети, пов'язані з культом вогню, гончарний посуд, прикраси зі слонової кості та золота, світильники та ін.

Гегемонія аланів та інших сарматів Придністров'я була послаблена у II столітті н. е. у зв'язку з нашестям в Північне Причорномор'я німецьких племен готів. А в IV ст. сармато-аланські племена були розгромлені гунами.

Словник ерудита

Гегемонія – *панування, зверхність.*

Питання

1. В якому столітті почалось виокремлення родоплемінної аристократії у фракійців?

2. Які причини занепаду первіснообщинних відносин на Дністрі?

3. Що ви знаєте про скіфські кургани?

4. Як в Придністров'ї в залізному віці змінився характер суспільних відносин?

Завдання

1. Визначте на карті місця розселення даків і гетів у І тисячолітті до н. е.

2. Заповніть таблицю:

Плем'я	Територія розселення	Заняття	Суспільний устрій
Фракійці			
Гети і даки			
Скіфи			
Сармати			
Кіммерійці			

3. Складіть оповідання «Кіммерійці очима греків».

4. Дайте визначення поняттям: *племінна аристократія; фракійці; гети; даки; кіммерійці; скіфи; сармати; алани.*

Тести

1. Людство вступила в залізний вік: *а) у III тисячолітті до н. е.; б) на межі II–I тисячоліття до н. е.; в) в кінці I тисячоліття до н. е.*

2. Всього в Дністровсько-Прутському межиріччі археологами знайдено: *а) 103; б) 154; в) 182; г) 202 пам'ятники гетів.*

3. Близькоспоріднені, але різноманітні іраномовні племена язигів, роксоланів, аланів об'єднувались під назвою: *а) скіфи; б) сармати; в) гети; фракійці.*

§ 4. ГРЕЦЬКІ КОЛОНІЇ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'Ї ТА ЇХ СТОСУНКИ З ВАРВАРАМИ

Заснування колоній. У VI–V ст. до н.е. береги Чорного моря починають освоювати давні греки. Сотні і тисячі сімей з різних грецьких міст зі своїм *скарбом*, зброєю, інструментами та знаряддями праці вантажились на судна і пливли з Середземного, Егейського і Мармурового морів на північ, до чорно-

Словник ерудита

Скарб *– майно, речі.*

морських берегів. Вони переселялись на нові місця, що приваблювали родючими землями, величезною кількістю риби в річках та дичини в лісах, можливістю торгувати з місцевими варварськими племенами – фракійцями, кіммерійцями, скіфами та ін. У великій кількості греки завозили сюди товари, які викликали захоплення у місцевих жителів, – металеві, керамічні та мармурові вироби, дорогі тканини і прикраси, оливкову олію, вина, а вивозили рабів, зерно, солену рибу, шкіру.

Протягом кількох десятиліть все Причорномор'я опинилось в оточенні таких античних грецьких міст, як Херсонес, Ольвія, Тира, Киммерик, Феодосія, Пантікапей, Німфей, Тиритака та ін. За словами давньогрецького філософа Платона, ці міста, «розмножившись» берегами морів від Кавказу до Атлантики, нагадували жаб, які розсілися навколо ставка.

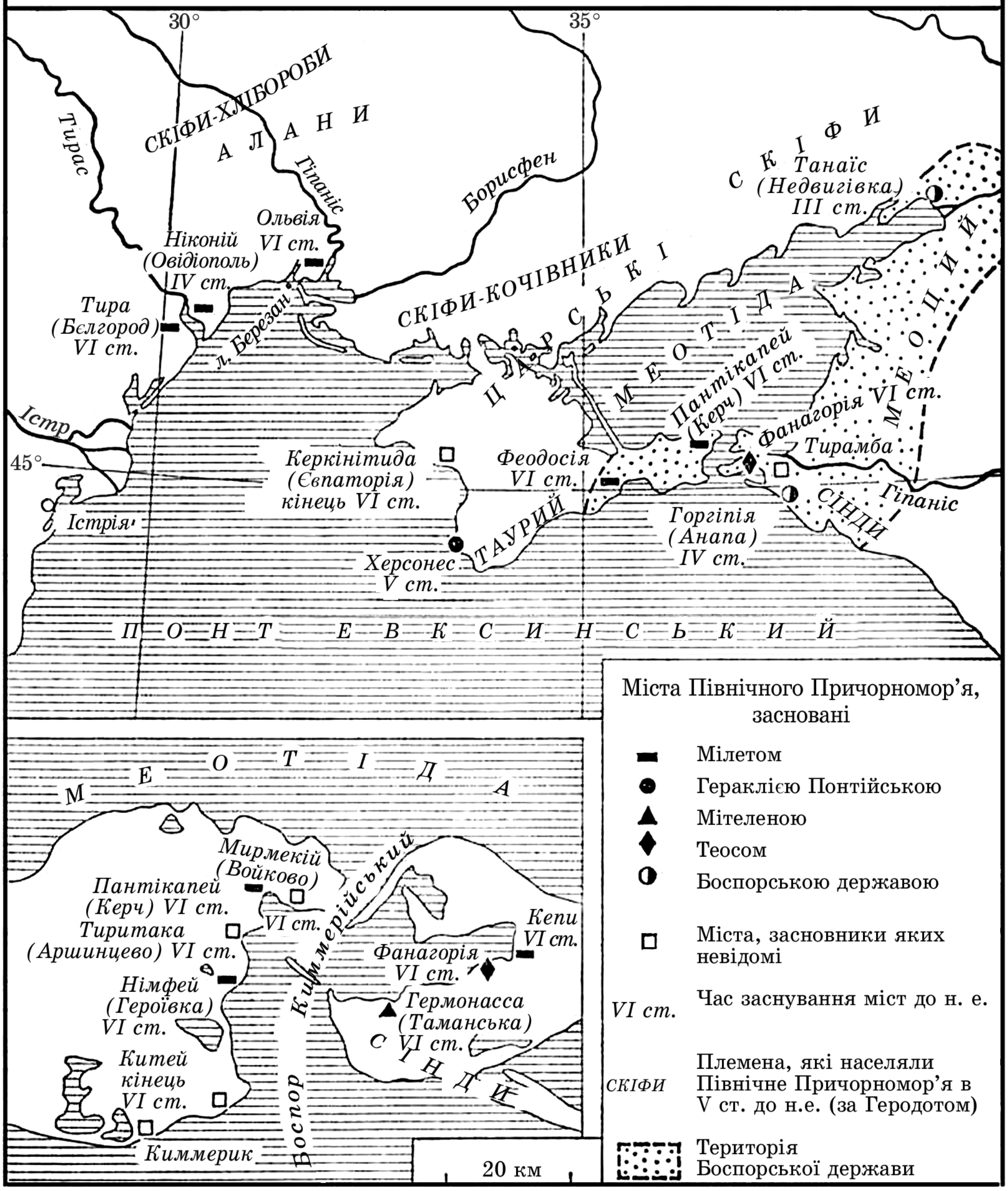
Найбільше значення для давніх жителів Придністров'я мали міста Тира (сучасне місто Білгород-Дністровський) в гирлі Дністра, Ольвія в межиріччі Дністра та Південного Бугу (в районі Дніпровсько-Бузького гирла), Нікиній, що розташувався навпроти Тири на лівому березі Дністра, та інші менші містечка і селища греків, які населяли Придністровський регіон.

Місто Тира. В VI столітті до н.е. у води Дністровського лиману ввійшли перші судна з вихідцями з давньогрецького міста Мілет. Місцевість, що оточувала лиман, сподобалась поселенцям, і вони вирішили заснувати тут місто, яке було названо Тира, як і річка, на якій воно було закладено. Місце, дійсно, виявилось дуже вдалим: тиха спокійна гавань, де моряки могли перечекати морські бурі і непогоду, великі землі, придатні для вирощування південних рослин, велика кількість річкової та морської риби. Приваблювала ця місцевість і близькістю інших грецьких поселень, розташованих на чорноморських берегах на заході та сході від Тири, присутністю на цих землях місцевого населення – землеробських і

Корисна інформація

Словом «варвари» ми в повсякденному житті зазвичай називаємо грубих, жорстоких, некультурних людей, неосвічених дикунів, які безглуздо знищують творіння людського розуму і праці. А в античні часи давні греки і римляни вважали варварами всіх чужоземців, які розмовляли на незрозумілій їм мові і далеких від справжньої еллінської культури. Частіше так називали германців. В історичній літературі цей термін застосовується для позначення різних народів, які вдерлися в межі Римської імперії, – бургундів, вестготів, остготів, вандалів, франків та ін. Тут і далі ми вживатимемо цей термін тільки в такому значенні.

АНТИЧНІ МІСТА ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я
(VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.)

скотарських племен, які залюбки торгували з поселенцями, обмінювались продуктами і товарами. Незабаром, завдяки швидкому розвитку землеробства, ремесел, промислів (особливо рибальства), Тира стає великим античним містом, а торгівля приносить жителям Придністров'я благополуччя і заможність.

Грецькі вершники

У IV–III ст. до н. е. Тира переживає період свого розквіту. Це було місто-держава. Найвища влада в ньому належала народним зборам, в яких брали участь всі вільні громадяни. Вони обирали міську раду, яка керувала всіма державними та громадськими справами. Все політичне і соціальне життя в Тирі базувалося на законах античної рабовласницької демократії.

Це важливо знати

Давньогрецькі назви:
Тирас *– Дністер,*
Істр *– Дунай,*
Борисфен *– Дніпро,*
Танаїс *– Дон,*
Гипаніс *– Південний Буг.*

У 360 р. до н.е. місто починає карбування власної монети, яка увійшла в обіг в світі варварських племен, особливо серед готів, і дотепер зустрічається при розкопках в різних місцях Дністровсько-Карпатських земель. Навколо Тири, зокрема на лівому березі Дністра, виникають нові грецькі поселення – Ніконій, Офіс та ін. Їх жителі займались сільським господарством, ремеслом і торгівлею з гетами і скіфами.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому в IV–III ст. до н.е. місто Тира досягло свого розквіту?

Місто Ольвія. Інше античне місто нашого краю – Ольвія – було також засноване у VI ст. до н. е. вихідцями з м. Мілета. Через кілька десятиліть після свого заснування це місто-держава стає помітним торгово-ремісничим і сільськогосподарським центром Північного Причорномор'я. У V–III ст. до н.е. Ольвія досягла значних розмірів. Тут на 50 гектарах проживали близько 15 тис. жителів, переважно греки, – ремісники та землероби, воїни й атлети, крамарі та купці, мореплавці та будівники, художники, скульптори і поети, архітектори й артисти, жреці й філософи.

Грецька посудина «Сфінкс»

Місто обступали високі та міцні стіни з вежами, на яких вдень і вночі вартували озброєні воїни, котрі охороняли спокій та безпеку жителів. Вулиці були

Ольвія. Вівтар з вапняку

Ольвія. Мармуровий вівтар

Покарання раба батогом

прямі, вимощені каменем або черепицею. Водопровідні канали, побудовані з глиняних труб та кам'яних блоків, доставляли прохолодну і чисту воду в будинки заможних городян. Простий люд користувався колодязями, яких в Ольвії було дуже багато. Проживали ольвіяни в кам'яних і глинобитних будинках, до того ж стіни будинків найбагатших городян були розписані фресками і викладені мозаїкою, а у внутрішніх подвір'ячках височіли колонади.

В центрі міста знаходилась головна площа – *агóра*. Тут проходили народні збори всіх вільних громадян міста-держави, вирішувались найважливіші питання, що стосувалися кожного громадянина. Агору оточували громадські будівлі – театр, суд, будинки колегій міської ради і, звичайно, крамниці. Місце міської площі було священним для городян – там знаходились храм Аполлона, храм Дельфінія, храм Зевса та інші святилища, жертовники та олтарі.

Антична республіка Ольвія жила дві з половиною тисячі років тому багатим духовним і культурним життям. Діти навчалися грамоті і пізнавали в школах премудрості наук, в театрі ставилися вистави, атлети влаштовували спортивні змагання, філософи роздумували про сенс життя і буття навколишнього світу, поети, художники, скульптори творили надзвичайні за досконалістю твори.

В основі високої античної *цивілізації* Ольвії, Тири, інших міст-республік та поселень, що їх оточували, була тяжка виснажлива праця рабів,

Словник ерудита

Агóра *– міська площа, ринок, місце народних зборів, центр політичного життя полісів.*

які, створюючи для рабовласників всі чи майже всі матеріальні цінності і блага, були позбавлені елементарних людських прав. Всі органи влади, і законодавчі також, знаходились в руках рабовласників, для яких раби були не більшою цінністю, ніж робоча худоба. Раби, в свою чергу, також не бачили у високій античній культурі ту реліквію, яку необхідно було охороняти, берегти і захищати. Тому Ольвія, постійно знаходячись під загрозою варварських нашесть, навряд чи могла розраховувати на їх допомогу для захисту своїх городян. Швидше навпаки, повстання рабів розхитували основи державності та культури.

Словник ерудита

Цивілізація *– найвищий ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, характерної для певного етапу розвитку людського суспільства, наприклад, антична цивілізація.*

У II–I ст. до н. е. послаблена Ольвія була включена до складу Скіфії. Царі кочівників Силур, Фарзой, Інісмей навіть карбували в Ольвії свої монети. Туди ж переселились скіфська і сарматська знать, яка стала відігравати важливу роль в управлінні містом. А в середині І століття до н.е. Ольвія наразилась на страшний руйнівний набіг гетів під командуванням їх вождя Буребісти. Вони вирізали більшу частину її жителів, а місто повністю зруйнували і пограбували.

Вплив греків на місцеве населення. Добробут грецьких міст багато в чому визначався їх торгівлею з фракійцями, скіфськими та іншими варварськими племенами. Торгівельні стосунки були дуже вигідними для давніх греків, оскільки вони у великій кількості вивозили вирощене місцевими жителями зерно, а також худобу, шерсть, шкіру, рибу та ін. Особливо цінувались раби, яких греки купували у племінної знаті і відправляли морем на свої знамениті ринки рабів.

Скіфська срібна ваза IV ст. до н.е.

Представники місцевої аристократії охоче обмінювались товарами з грека-

Бій греків зі скіфами

ми, завдяки чому примножували своє добро: купували дорогий посуд, одяг, прикраси, зброю, амфори з маслом, вином і т.д. А коли Ольвія, Тира та інші міста-держави почали карбувати свої бронзові, срібні та золоті монети, варварська знать, втягнута в торгові відносини з античним світом, стала накопичувати гроші. Наприклад, в скарбі, знайденому біля с. Дороцьке, містились срібні монети Тири та Істрії. Грецькі монети зустрічаються і в інших скарбах, знайдених археологами в Придністров'ї.

Перевірте себе

Поясніть, чому Ольвія не могла розраховувати на допомогу рабів для захисту своїх кордонів.

Спілкування і контакти з греками мали колосальне значення для подальшого розвитку місцевого населення, його залучення до високих досягнень античного світу. Гети перейняли у греків кам'яну фортифікацію і почали зводити навколо своїх містечок стіни з каменю. З'явився гончарний круг для виготовлення витонченого посуду, а також ручні млини для перемелювання зерна на борошно. Гети навіть намагались карбувати власну монету, імітувати македонські гроші. Монети з дорогоцінних металів все більше ставали у варварів показником впливу, могутності та влади, що ще сильніше розхитувало основи общинного устрою.

Корисна інформація

Походження слова «монета» пов'язане з ім'ям римської богині Юнони. Дослівно воно означало «попереджувальниця», «радниця». В храмі Юнони Монети на початку III ст. до н.е. був розташований римський монетний двір.

У сфері матеріальної та духовної культури грецький вплив не був таким інтенсивним. Справа в тому, що варвари, знаходячись на більш низькому рівні

Монети античного періоду, які мали обіг в Придністров’ї

суспільного та культурного розвитку, багато в чому зберігали свої дикі звичаї та цінували перш за все первісну лють, фізичну силу, звірину спритність, тупу жорстокість і безжалісність. Витончені людські почуття та емоції, духовний розвиток та інтелектуальні заняття були їм маловідомі і тому уявлялись незрозумілими і смішними. До зніжених цивілізацією мешканців античних міст місцеві варвари ставились здебільшого вороже і зневажливо, а знання грамоти навіть вважали ганьбою.

Багатство міст-республік було для фракійців, скіфів, сарматів та інших варварських племен великою спокусою. Греки постійно жили під загрозою грабіжницьких набігів племен, які їх оточували. Мирні стосунки між ними, торгівля і співпраця дуже часто раптово закінчувалися кривавими зіткненнями і війнами. Кінець кінцем в перших століттях нової ери значна частина грецьких міст Північного Причорномор’я була знищена варварами.

Перевірте себе

Як ставилися варвари до високої античної культури?

Питання

1. Які причини заснування міст-колоній греками?
2. В чому виявився вплив греків на місцеве населення? Наведіть приклади.
3. Чому Тира і Ольвія називаються містами-державами?
4. Які античні міста в Придністров’ї ви знаєте? Знайдіть їх на карті.

Завдання

1. Покажіть на карті грецькі колонії в Північному Причорномор’ї.
2. Від особи мандрівника опишіть м. Тиру.
3. Складіть детальне оповідання «Ольвія в роки розквіту» і проведіть містом віртуальну подорож.

4. Дайте визначення поняттям: *колонія; агора; варвари; місто-держава; цивілізація.*

Тести

1. У VI столітті до н.е. на Дністрі засновано місто, яке було назване: *а) Істр; б) Борисфен; в) Тира; г) Танаїс.*

2. У V–III ст. до н. е. населення Ольвії складало: *а) 12 тис. жителів; в) близько 15 тис.; в) більше 20 тис.; г) близько 25 тис.*

3. Послаблена Ольвія була включена до складу Скіфії: *а) у II–I ст. до н. е.; б) у I ст. до н. е.; в) на початку I ст. н. е.*

§ 5. РИМСЬКІ ЗАВОЮВАННЯ І РОМАНІЗАЦІЯ ФРАКІЙЦІВ

Міжплемінні союзи у фракійців. Фракійські племена, що проживали в I столітті до н. е. на широких просторах від Придністров'я по Дунаю до Карпат і в Карпатських горах, під впливом античної цивілізації стали зазнавати розпаду общин і родових відносин. І хоча земля як і раніше залишалась в спільній власності, найбільш знатні і багаті сім'ї вже виділялись з великої патріархальної общини. Вони мали владу над рядовими одноплемінниками і навіть над тими, хто працював на аристократію. Фракійська знать складала певну касту — «тарабостів», за назвою високих хутрових шапок, які вони носили. Прості общинники, яким не дозволялось одягати такі багаті головні убори, складали касту «коматів» (довгокосих).

Перевірте себе

Хто такі тарабости і комати?

Не тільки жадоба до наживи, але й страх бути підкореними більш сильними суперниками, змусили об'єднати свої племена в союзи під проводом авторитетного і сильного вождя. Так на територіях Дністра, Дунаю і Карпат виникли союзи гетських племен, якими керували Ремакс, Орол, Буребіста.

Найбільш грізний союз створив племінний вождь Буребіста — він об'єднав у 80-ті роки I ст. до н. е. гетів, що проживали в Карпатах, та інші фракійські і нефракійські племена під своєю одноосібною владою. Відбулося це не без допомоги верховного жреця

Фракійська бляшка

чарівника Декенея, який оголосив, що за волею богів всі повинні беззаперечно підкорятися вождю.

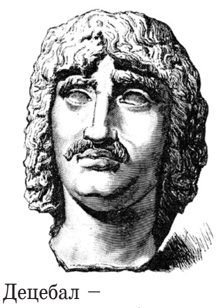
Буребіста водив свої племена в грабіжницькі походи за Дунай, на території до заходу від Карпат, а також за Дністер, в райони північного Причорномор'я, де стояли багаті грецькі міста, спустошені пізніше гето-даками. Однак племінна знать, незадоволена величністю одного вождя, організувала змову, і в 44 р. до н. е. Буребіста був вбитий. Союз племен одразу ж розпався.

Перевірте себе

Які причини розпаду союзу племен під керівництвом Буребісти?

Римська загроза. В останні десятиліття I ст. до н. е. для населення Дністровсько-Карпатських земель все більшою ставала загроза бути завойованим могутньою рабовласницькою державою, центром якої було «вічне місто» Рим. У 57 р. римляни уклали союз з Тирою та Ольвією, а іраномовні племена сарматів, що проживали в причорноморських степах на сході Дністра, обіцяли Риму не тільки не порушувати його східні кордони, але й захищати їх від нападу інших варварів. В грецькі полиси були введені римські легіони.

У 86 р. на березі Чорного моря від гирла Дунаю до гирла Південного Бугу виникла римська провінція Нижня Мьозія, до складу якої входили і Придністровські землі. Римляни навіть почали заселяти ці місця землеробами, вихідцями з інших областей імперії. Військові загони римлян учиняли рейди в глиб території гето-даків, які перед обличчям цієї страшної для себе загрози вирішили знову об'єднатися в союз племен.

Децебал – вождь племені дакійців, який об'єднав в кінці I ст. н. е. сарматські, фракійські, германські та інші варварські племена для боротьби проти Риму.

«Царство» Децебала. На цей раз вождем фракійців, а також сарматів, німецьких племен середнього Дунаю та інших варварів стає Децебал, людина смілива, досвідчена у військовій справі, яка люто ненавиділа римлян. У 80-ті роки I ст. об'єднані племена варварів під його командуванням нанесли римським легіонам кілька відчутних ударів, чим на деякий час призупинили їх вторгнення на територію гето-дакійських племен.

Траян Марк Ульпій – римський імператор (98–117), який розбив об'єднання варварських племен і створив нову провінцію Дакія на землях на північ від Дунаю в Карпатських горах

Придністровські землі були далекою окраїною створеного Децебалом «царства», а його центр, чи «столиця», – місто Сармизегетуза – розташувався глибоко в Карпатських горах, де знаходилися головні святилища гето-даків і проживала їх знать. Гори добре захищали тарабістів від римських легіонерів, тому тут вони могли відчувати себе у безпеці. Але на їх біду в кінці І ст. імператором в Римі стає рішучий, цілеспрямований і наполегливий Траян. Воював він багато і успішно, постійно забезпечуючи Рим рабами з числа захоплених у війнах варварів.

У 101 р. армія імператора Траяна кількістю в 200 тис. чоловік виступила проти Децебала. На допомогу дакам, що відчайдушно билися з завойовниками, прийшли гети з Придністров'я. Щоб відвернути на себе сили римлян, вони напали на римські гарнізони в Нижній Мьозії. Однак Траян вивів свою кінноту з Карпат на схід і розбив гетів. Децебал запросив миру і одержав його на вигідних для Риму умовах. Мирний перепочинок потрібен був йому для того, щоб, зібравшись з силами і поповнивши свою армію біглими рабами, знову напасти на римлян і розгромити їх.

У 106 р. Траян на чолі величезної армії перейшов Дунай і штурмом взяв «столицю» Децебала. Мужні даки були розбиті, а їх вождь загинув. Останній гето-дакійський племінний союз був ліквідований.

Зображення фракійця на розписі гробниці

Романізація Дакії. Під час війни 106 року даки, гети та їх союзники понесли великі втрати. Деякі римські автори навіть стверджували, що Траян повністю знищив плем'я гетів, але це було не так. Гето-даки, що залишилися в живих, продовжували жити на завойованій Римом території.

У 107 р. Траян утворив в Карпатах і на Дунаї провінцію Дакія і включив до складу Римської імперії більшу частину Карпатських гір і землі між Карпатами й Дунаєм західніше р. Олт на території сучасної Румунії. Дакію оточувала укріплена оборонна лінія, яка захищала провінцію від набігів варварських племен.

БАРЕЛЬЄФ З КОЛОНИ ТРАЯНА

Траян віддає наказ обложити Сармизегетузу

Траян звільняє свої табори

Децебал проявляє непокірність

Децебал спалює свою столицю

Децебал вчиняє самогубство

Римляни спустошують поселення даків

В Дакії римляни почали роздавати своїм громадянам, ветеранам, легіонерам землі, на яких працювали місцеві чи привезені з інших областей імперії раби. Управляли провінцією римські чиновники, службовці муніципій (міських управлінь). Римляни зводили міста і села, будували дороги, терми (лазні) і навіть водопровід. Тут діяли римські закони і римська судова система. Вихідці із захоплених раніше провінцій і місцеві жителі могли спілкуватися один

Перевірте себе

Поясніть слово «романізація».

Словник ерудита

Легіонер *– військовослужбовець основного загальновійськового об'єднання армії Давнього Риму – легіону, який нараховував до 5 тис. осіб і складався з підрозділів кінноти, важкої і легкої піхоти.*

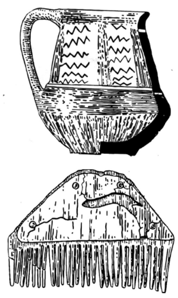
Ветеран *– досвідчений воїн, колишній легіонер, який отримав від держави за службу всі права римського громадянства, землі і рабів на захоплених Римом територіях.*

з одним тільки латинською мовою. Латинь звучала всюди, вона була життєво необхідна всьому населенню Дакії.

Майже 200 років фракійські общини гето-даків, проживаючи в межах Римської імперії, в тому числі і в завойованій Римом провінції Дакія, зазнавали посиленої романізації, вчились жити за римськими законами і правилами. Поступово вони набули рис, характерних для романських народів, засвоювали латинську мову (один з її діалектів), забуваючи мову своїх предків. На основі романізованих фракійців формувались деякі народи Південно-Східної Європи, в тому числі і молдавани.

Що стосується населення Придністров'я, то воно не зазнало жорстокої романізації. Племена фракійців, сарматів, германців, слов'ян та інших варварів, що проживали на цій території, звичайно ж, не могли не відчувати на собі римського впливу. Проте вони вели цілком самостійне життя: не підкорялися римським законам, не служили в римській армії, не переймали латинь, не віддавали дітей в латинські школи. Навпаки, все активніше і рішучіше «вільні» варвари, що проживали на периферії римського світу, атакували його кордони і вдирались у межі імперії, руйнуючи основи античної демократії.

Черняхівська культура. В перші десятиліття III ст. на землі Північного Причорномор'я приходять з півночі численні германські племена готів. Вони захоплюють значні території, підкоряють собі племена, які тут проживали, і створюють дві варварських «держави»: остготів, що панували східніше Дністра, і вестготів, які розповсюдили свою владу від Дністра до Карпат.

Предмети побуту часів черняхівської культури

Завойовані землі населяли дуже несхожі один на одного племена – карпи, тирагети, сармати, язиги, бастарди, алани, певкіни, слов'яни та ін. Розмовляли вони різними мовами і нерідко ворогували між собою. Але у них була одна спільна риса: всі вони знаходились приблизно на одному суспільному рівні

розвитку і переживали глибоку кризу первіснообщинних відносин. Жити по-старому ці племена вже не могли, а по-новому – не вміли. Налаштовані дуже войовничо та агресивно, вони займалися постійним грабіжництвом. Війни проти Римської імперії стали для них основним заняттям. Незважаючи на те що римські легіонери наносили нищівні поразки, винищуючи і переселяючи в інші місця десятки і навіть сотні тисяч своїх неспокійних сусідів, їх численність збільшувалась.

Готи об'єднали всі розрізнені племена вільних варварів північного Причорномор'я, Придністров'я і Карпатсько-Дунайських земель. З часом у них почали з'являтися спільні риси в побуті та культурі.

Період з середини III до кінця IV ст. вчені називають черняхівською культурою. Центром об'єднання племен черняхівської культури стало Нижнє Придністров'я, зокрема місто Тира. Звідси виходили пішими і пливли морем цілі флотилії варварів, що спустошували римські провінції. Ослаблені римляни вже не могли стримувати їх могутні атаки і намагались відійти в більш безпечні райони.

У 271 р. римський імператор Авреліан вирішив вивести війська і переселити всіх жителів Дакії за Дунай на Балкани – в провінцію Фракія. У Дакію ввірвались племена варварів, руйнуючи і знищуючи все, що тут колись створили римляни, – міста, дороги, будинки, водопровідну та каналізаційну системи.

Завдяки багатолітнім розкопкам накопичено величезний матеріал, що дозволяє висвітлити різні сторони життя племен черняхівської культури. Вони проживали в досить великих поселеннях, займались землеробством і скотарством. Так, знайдений археологами пам'ятник в районі с. Кошниця Дубоссарського району займає площу в 20 гектарів. На високому рівні розвитку знаходилось

Перевірте себе

Культуру яких племен вчені відносять до черняхівської?

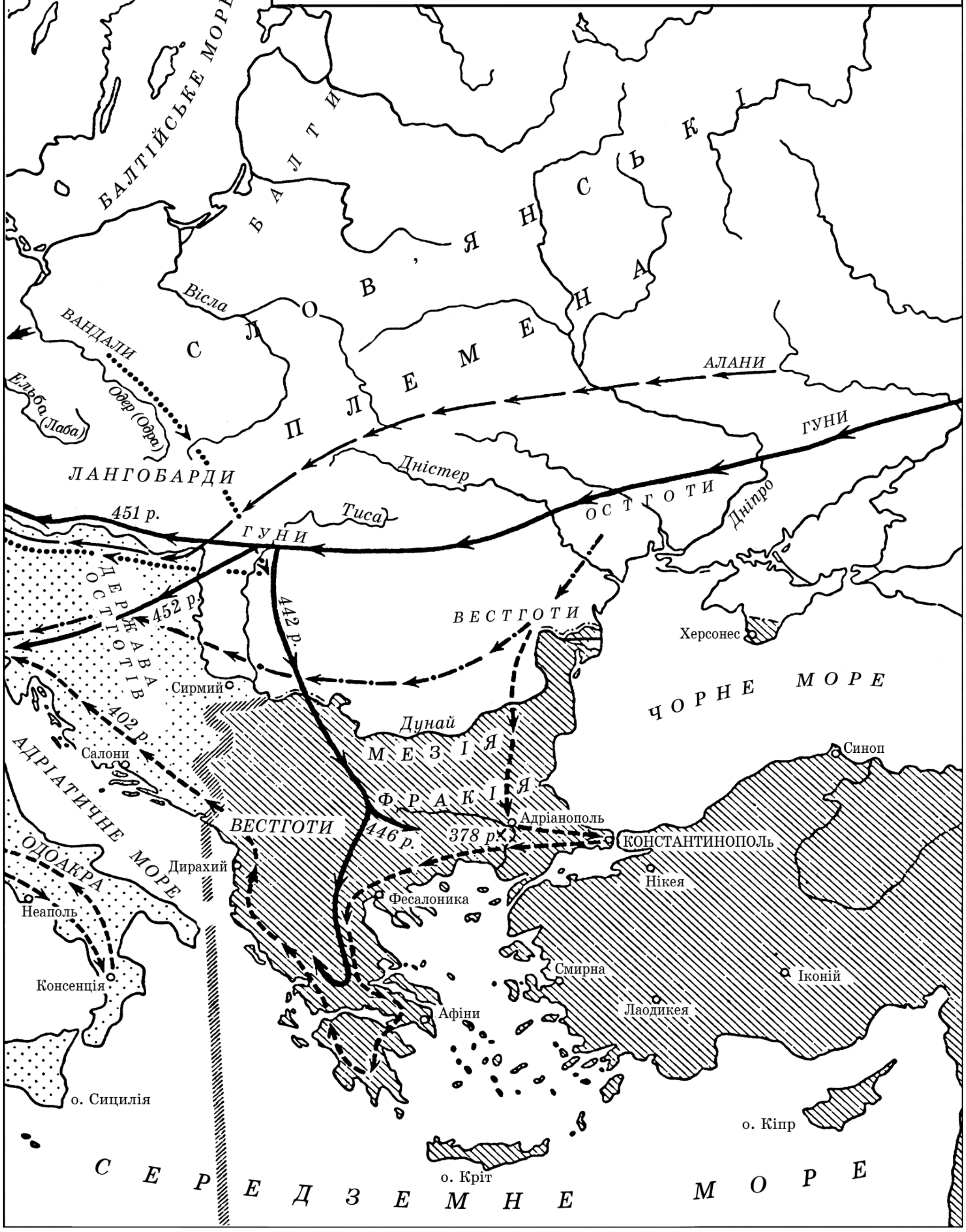

Луцій Доміцій Авреліан – римський імператор (270–275), талановитий воєначальник, який залишив Дакію, але відкинув готів за Дунай (вбитий в результаті змови)

Остготські кавалерист і воїн-піхотинець часів пізньої імперії IV ст.

ВТОРГНЕННЯ ПЛЕМЕН В РИМСЬКУ ІМПЕРІЮ В IV–V СТ.

гончарство, ткацтво, прядіння, що підтверджують численні знахідки керамічних пряселець для веретен, грузила ткацьких верстатів, ножиці, відбитки тканин, шерсті. Великого розповсюдження набула металургія – обробка чорних та кольорових металів. У знайдених і досліджених пам'ятниках на Дністрі зустрічається безліч античних виробів, які варвари купили чи виміняли, а може навіть, роздобули під час грабіжницьких набігів на імперію.

Запам'ятайте

271 р. *– римська провінція Дакія в Карпатах припинила своє існування.*

Нашестя гунів. У 70-ті роки IV ст. Великим степом з пустель Монголії в Європу вирушили в загарбницькі походи дикі тюркомовні племена гунів, численність яких в дорозі збільшувалась завдяки кочівникам. Перейшовши Дон, гуни легко розгромили військо остготів і прийшли до берегів Дністра. У 376 р. тут відбулася кривава битва, в якій германські племена зазнали нищівної поразки. Частина германців загинула, частина втекла до римлян, частина приєдналася до гунів, щоб разом знищити велику імперію.

Це важливо знати

Більше 100 років Дністер був кордоном між племенами остготів і вестготів.

Племена гунів були настільки нещадними, що при одній тільки звістці про їх наближення люди тікали, куди очі дивляться. Територія Північного Причорномор'я і землі від Дністра до Карпат спустіли і обезлюднили. Близько ста років вони залишалися практично незаселеними.

Садиба давнього германця

Питання

1. Де виникли союзи гетських племен? З іменами яких вождів вони пов'язані?
2. В чому полягала римська загроза для населення Дністровсько-Карпатських земель у I столітті до н. е.?
3. Які причини падіння гето-дакійського племінного союзу Децебала?
4. Що принесла романізація Дакії? Чи стосувалася вона Придністров'я?
5. Де на території Придністров'я було знайдено поселення племен черняхівської культури? Як ця культура вплинула на населення Придністров'я?

Завдання

1. Визначте причини утворення фракійцями союзів племен.
2. Назвіть другий великий союз племен фракійців і його вождя.
3. Опишіть наслідки нашестя гунів на територію Північного Причорномор'я і землі від Дністра до Карпат.
4. Дайте визначення поняттям: *тарабости; комати; романізація; черняхівська культура; готи; гуни; остготи; вестготи.*

Тести

1. Фракійська знать називалась: *а) тарабости; б) комати; в) варвари.*
2. Римляни уклали союз з Тирою та Ольвією: *а) у 52 р.; б) у 57 р.; в) у 58 р.*
3. Центром черняхівської культури було; *а) Північне Причорномор'я; б) Карпатсько-Дунайські землі; в) Нижнє Придністров'я; г) Верхнє Придністров'я.*

Історія мовою документів

Давньогрецький історик Геродот (V ст. до н. е.) про релігійні вірування фракійців:

«На їх думку, вони не вмирають, але покійник відходить до бога Залмоксису (інші звуть його також Гебелейзисом). Кожні п'ять років гети посилають до Залмоксиса посланця, вибраного за жеребом, з дорученням передати богу все, чого вони потребують на даний час. Посилають вони вісника так. Вишикувавшись в ряд, одні тримають напоготові три метальних списи, інші ж хапають вісника

за руки та ноги і потім підкидають в повітря, так що він падає на списи. Якщо він помирає, проколений списами, то вважається знаком божої милості, якщо ж ні, то звинуваючують самого вісника. Його оголошують злодієм, а до бога відправляють потім іншу людину. Проте доручення йому дають ще при житті. Ці ж фракійські племена під час бурі з блискавкою, пускають стріли в небо і погрожують богу, оскільки зовсім не визнають іншого бога, крім свого».

* * *

Давньогрецький історик і географ Страбон (І ст. до н. е. – І ст. н. е.) про Ольвію:

«В двохстах стадіях від Борисфена простяглося однойменне з річкою місто. Воно називається також Ольвією і являє собою великий торговий порт, заснований мілетянами. Весь простір, що лежить вище згаданого проміжку між Борисфеном, займають, по-перше, пустеля гетів, потім Тіренети, за ними – язиги – сармати, так звані царські, а урги, всі вони здебільшого кочівники, але деякі займаються і землеробством; ці останні, кажуть, живуть також по Істру, нерідко на обох його берегах».

* * *

Римський історик Амман Марцелін (IV ст.) про общинні порядки у сарматів:

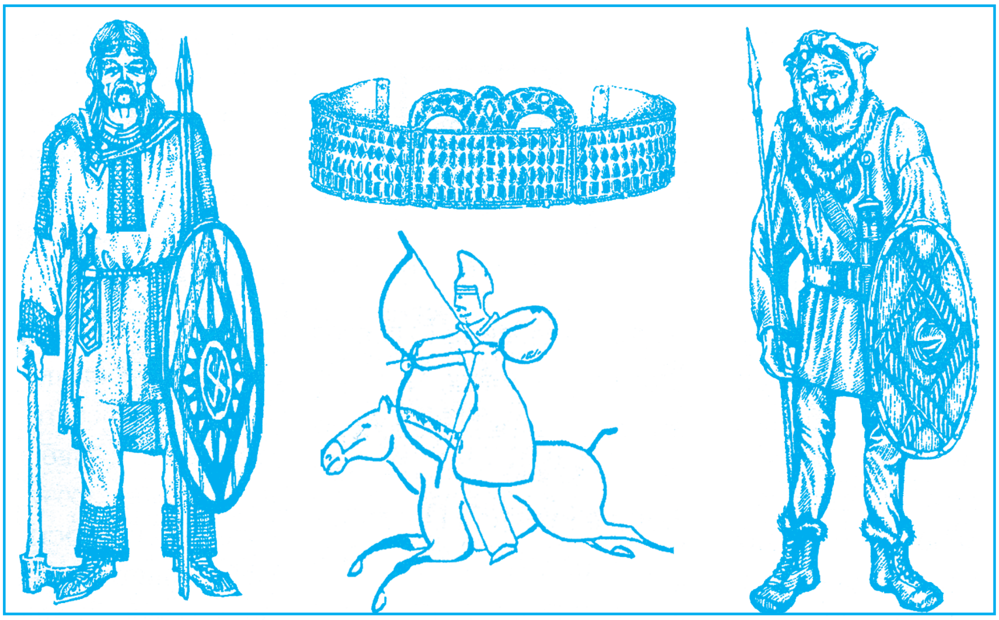
«Вони не мали ніякого поняття про рабство, будучи всі однаково благородного походження, і в суді вони до цих пір вибирають осіб, які довгий час відзначалися військовими подвигами».

* * *

Візантійський історик готів Йордан (IV ст.) про битву гунів з готами:

«Трохи хмар не торкалися гори людських трупів, а Тирас від кривавих струмків роздувся як під час весняної повені. Нікому було стогнати, тужити і плакати про загиблих, батькам – про дітей, дітям – про батьків – всі разом лежали мертвими».

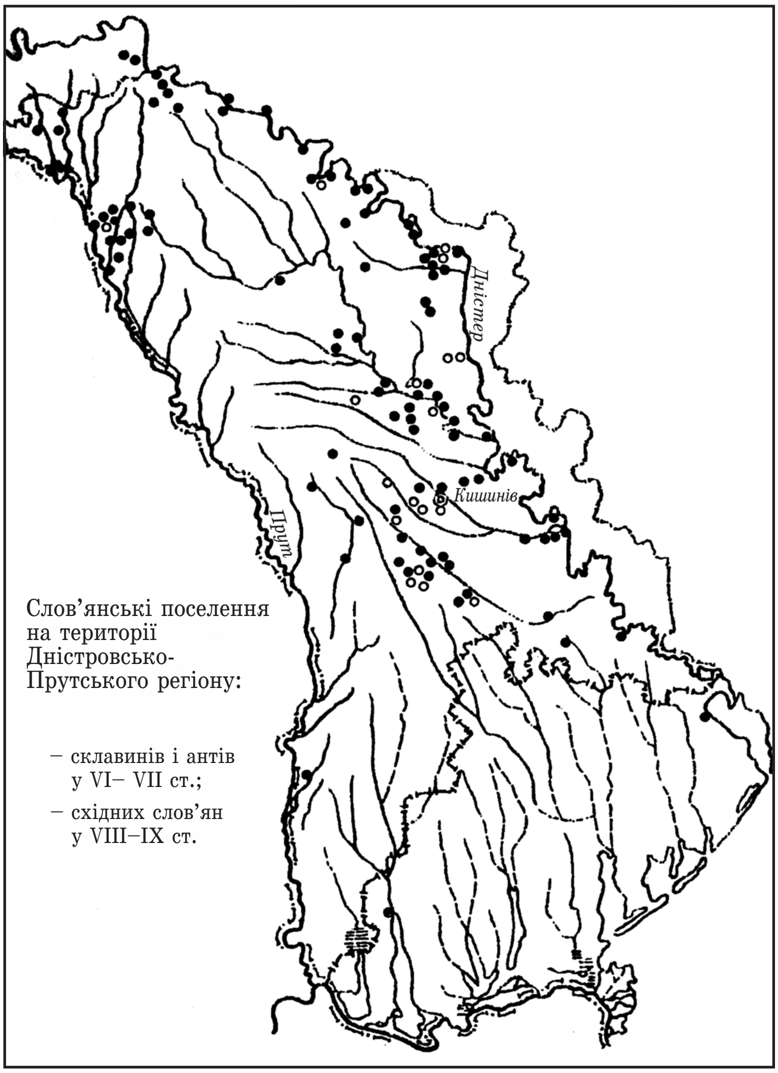
II РОЗДІЛ ПРИДНІСТРОВСЬКІ ЗЕМЛІ В ЕПОХУ РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Воїни-слов'яни

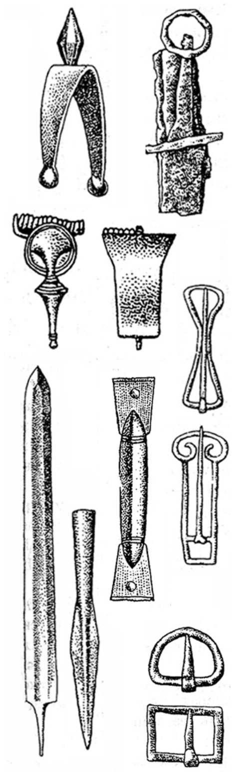
§ 1. ОСВОЄННЯ ПРИДНІСТРОВ'Я СЛОВ'ЯНАМИ І СТАНОВЛЕННЯ ФЕОДАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Рух слов'ян на Балкани. З кінця V ст. землі Придністров'я почали заселяти слов'янські племена, що пересувалися з півночі та сходу на Балкани, до кордонів Візантійської імперії. Слов'яни були землеробами, а тому просувались не швидко, не одною лавиною, як скотарі-кочівники, а поступово, в залежності від заселення та освоєння нових територій. Для поселень вони вибирали береги мілких річок, протоків Дністра, Прута і Сирета, де розташовувались невеликими гніздами в 5–10 напівземлянок, що займали не більше гектара. Слов'янське заселення Придністров'я проходило в два етапи.

Запам'ятайте

Кінець V ст. *– початок заселення Придністровських земель слов'янами.*

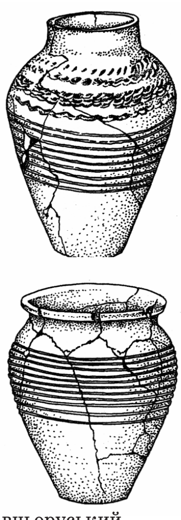

Зброя, пряжки та інші металеві вироби слов'ян Середнього Придністров'я

На першому етапі, у VI–VII ст., слов'яни намагалися не стільки стійко влаштуватися в долинах Дністра та інших річок, скільки попасти за Дунай, на Балкани. І вони, дійсно, заселили широкі простори від Дніпра до Карпат, від Чорного до Адріатичного моря. На території сучасної Болгарії вони навіть заснували Союз семи слов'янських племен. Дотепер в надріччі Дністра відомо більше 50 слов'янських се-

лищ даного періоду, а на Дністровсько-Карпатських землях – більше 100, розташованих в основному на півночі цієї території.

Наступний етап заселення Придністров'я слов'янами почався, коли у другій половині VII ст. зі сходу через ці землі пройшла тюркомовна орда давніх болгар на чолі з ханом Аспарухом. Вона завоювала Союз семи слов'янських племен і утворила Перше Болгарське царство, яке визнала Візантія. Царство перекрило на Дунаї шляхи для переселення на Балкани, тому слов'яни, які приходили у VIII–IX ст. на Дністровсько-Карпатські землі з Дніпра і Бугу, стали більш інтенсивно освоювати Придністров'я.

Давньоруський глиняний посуд Середнього Придністров'я

В цей період істотно збільшилась не тільки кількість слов'янських поселень (до 150), але і їх розміри – тепер вони нараховували близько 30 дворів. З'явилися ремісничі центри, які досягли за площею кількох гектарів. Їх сліди знайдені в надріччі Дністра та Дністровсько-Прутському регіоні біля сучасних сіл Алчедар, Єкімауци, Оланешти, Лукашенка, Матеуци та ін. Слов'яни стали основним осілим населенням в Придністров'ї та на широких просторах від Дону до Ельби.

Це важливо знати

Київська Русь і Перше Болгарське царство – найбільші держави в Східній і Південно-Східній Європі X століття.

Так в середині X століття завершився другий етап входження північних і центральних районів Придністров'я до складу Давньоруської держави Київська Русь, а південних районів – до складу Першого Болгарського царства. Ці дві ранньофеодальних держави стали найбільшими у Східній та Південно-Східній Європі.

Тиверське укріплення VIII–IX ст. біля с. Алчедар

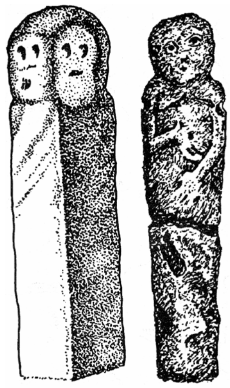
Давньоруське ранньоміське поселення X – початку XII ст. біля с. Алчедар

Анти і склавини на Дністрі. У VI–VII ст. слов'янське населення об'єднувалось в три великих племінних союзи: венеди, анти та склавини. Венеди проживали північніше Карпат аж до Балтики, склавини – від Дністра до рік Сава і Вісла, анти – східніше Північних Карпат і Дністра. Придністровські землі були ніби умовним кордоном між двома могутніми союзами слов'янських племен – антами і склавинами.

Перевірте себе

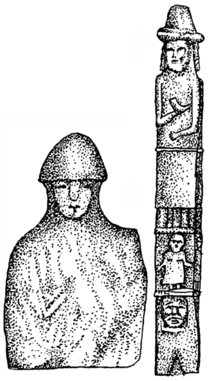
Хто такі венеди, анти і склавини?

Назви цих двох племен походили від одного кореня, та й відмінності між ними були ледь помітними. Крім землеробства, анти і склавини займалися розведенням домашньої худоби, лісним бджільництвом – бортництвом, полюбляли полювати і рибалити. Жили вони в заглиблених приблизно на метр в землю будинках, стіни яких обкладали зсередини колодами, а підлогу покривали дошками. В холодний час ці напівземлянки обігрівались кам'яними печами. У зимовий період в них було тепло, а в літній – прохолодно.

Слов'янські язичницькі ідоли Середнього Придністров'я

Слов'янським племенам часто доводилось воювати, захищаючи свої домівки від набігів кочівників. Візантійські історики, які бачили слов'ян у бою, відзначали, що вони билися без панцирів, одягнені лише

Слов'янські язичницькі ідоли Верхнього Придністров'я

в сорочки і короткі штани, воюють як пішими, так кінними, змащують стріли сильнодіючою отрутою, легко переносять спеку, холод, дощ і нестаток їжі.

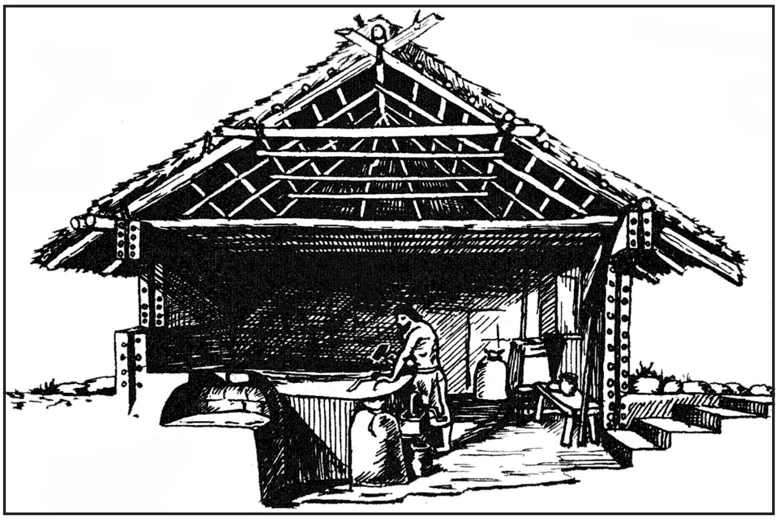
З VI ст. анти брали участь у заселенні Балканського півострова і воювали з Візантійською імперією. Разом зі склавинами вони повністю зайняли територію Балкан. Однак в Придністров'ї їх число не зменшувалось – анти йшли сюди з берегів Дніпра і поступово заселяли Дністровсько-Прутські землі, межиріччя Дністра і нижнього Дунаю.

Візантійці в боротьбі проти слов'ян використовували своїх союзників – тюркомовних кочівників аварів, які в руських літописах називаються «обри». У VII столітті авари завдали антам ряд поразок. З цього часу назва «анти» зникла з ужитку, а словом «склавини» (слов'яни) поступово стали називати всіх слов'ян загалом незалежно від їх племінної приналежності.

Словник ерудита

Асиміляція *– злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв, культури і т. д.*

Слов'янські племена тиверців та уличів. У VIII ст. землі Придністров'я, які раніше займали анти, почали заселяти східнослов'янські племена тиверців. Поступово вони *асимілювались* з залишками розгромлених аварами антів. Культура цих племен стала панівною на територіях від Дніпра до Дністровсько-Карпатських земель.

Реконструкція давньоруського житла-кузні на території Молдавії в XI столітті

Залізоробне виробництво в поселенні Середнього Придністров'я

Жили тиверці в невеликих містечках, захищених земляними насипами і дерев'яними стінами з колод. Сама назва цих племен походить від слов'янського слова «твердь», тобто укріплення. Літопис «Повість минулих літ» повідомляє, що на Дністрі до Дунаю і Чорного моря стояло безліч таких містечок. В них проживали знать, ремісники, військові. Один з мандрівників тих років розповідав, що у тиверців нараховувалось близько 150 містечок. На півночі вони групувались в районі сучасного села Ломачинці, а на півдні – поблизу Оланешт. Найбільш відомі нам тиверські містечка знаходились на околицях сіл Алчедар та Єкімауци.

Це важливо знати

Від слов'янського слова «твердь» пішла назва «тиверці».

Тиверці розселялися в основному в середній течії Дністра. Біля його витоків і у верхній течії – в Північному Прикарпатті – проживали близькоспоріднені їм племена східних хорватів. В першій половині X століття в пониззя Дністра прийшли слов'янські племена уличів. Незадоволені політикою київських князів, вони покинули береги Дніпра і заселили землі між Дністром і Південним Бугом.

Зразки кераміки слов'ян Верхнього і Середнього Придністров'я

Уличі, як і тиверці, будували містечка, які ставали центрами сільського округу, осередком княжої влади і державних закладів. З часом їм стало підпорядковуватися місцеве населення. Так утворювалися невеликі слов'янські князівства, незалежні від Київської Русі і небажаючі підкорятися владі її князів. Проте слов'янські племена Придністров'я підтримували тісні зв'язки з Давньоруською державою.

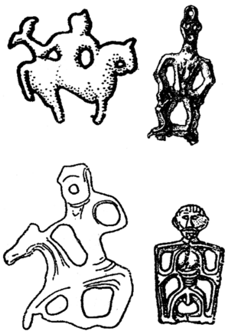
Запам'ятайте

IX ст. – слов'янський світ розділився на три великі гілки – західних, східних і південних слов'ян.

Вони навіть брали участь в походах на Візантію у 907 і 944 рр. як союзники київського князя.

У першій половині X ст. землі на правому березі Дністра почали освоювати воїни Першого Болгарського царства. Їх кордонні укріплення знаходилися північніше сучасного придністровського міста Бендери, в районі с. Калфа. Ці воїни були південними слов'янами, носіями балкано-дунайської культури.

З IX ст. колись єдиний слов'янський світ чітко розділився на три великі гілки – західних, східних і південних слов'ян. Придністров'я перетворилось в прикордонну зону між східними і південними слов'янами, а Прикарпаття – між східними і західними.

Бронзові амулети епохи ранньосередньовічної Болгарії, знайдені в Пруто-Дністровському межиріччі

Господарство і суспільні відносини слов'ян Придністров'я. Основним заняттям слов'ян було землеробство, хоча вони немало часу приділяли розведенню домашньої худоби, а також промислам – риболовству, полюванню, бджільництву. Давньоруські жителі Придністров'я орали землю дерев'яним плугом з залізним наконечником, сіяли пшеницю, жито, овес, вирощували льон, коноплі, просо. Якщо землі втрачали свою родючість, їх більше не засівали, а використовували як луги для випасу тварин; через кілька років землі знову починали обробляти. З часом слов'яни зрозуміли, що набагато простіше і

Княжа дружина

вигідніше використовувати щорічне чергування земель — частину орати і засівати, а частину залишати під парою для відновлення родючості. Так в X–XI ст. від землеробства перелогового вони перейшли до землеробства парового.

Перевірте себе

Що означає вислів «залишати землі під парою»?

Слов'яни вели натуральне господарство — майже все, необхідне для життя, вони виробляли самостійно. Поступово в містечках стало розвиватися і ремесло. Ковалі виготовляли з метала плуги, ножі, сокири, лопати, пилки і, звичайно, зброю. Гончарі майстрували глиняний посуд, чинбарі оброблювали шкури і шкіру тварин, з якої шили взуття, ювеліри робили з дорогоцінних металів прикраси для знаті. З'явились професійні будівельники, теслярі, кушніри, кравці і т. д. Разом з ремеслом все більшого значення набувала торгівля, завдяки якій знать накопичувала багатства, що призводило до нерівності в общинах.

Давні слов'яни-селяни

В цих умовах родові відносини слов'ян поступово стали відігравати все менш помітну роль. Племінна знать і воєнні вожді посилювали свою владу над рядовими общинниками, і великі родові колективи, якими жили слов'яни в минулому, замінювались сусідськими чи сільськими общинами. Тепер значення мала не приналежність до якогось роду чи племені, а місце, земля, на якій жила людина, її підпорядкованість чи підданство вождю, князю.

Рільники, ремісники, общинники повинні були періодично виплачувати княжому двору дань (полюддя і повіз), яка поступово перетворювалася в феодальну повинність. Щоб забезпечити її регулярну виплату, князі залучали

Виплав металу з залізної руди сиродутним способом у VIII–IX ст.

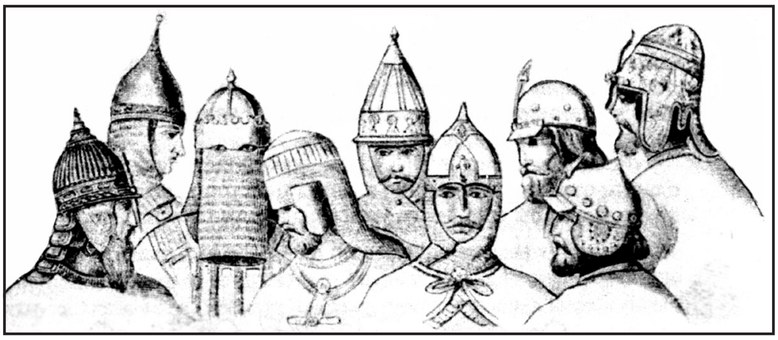
військових дружинників, встановлювали вигідні для себе правила і закони, строго слідкували за їх виконанням, карали неслухняних.

Так у VIII–IX ст. в Придністров'ї поступово формувались племінні князівства, які ще не стали державою, але вже не були схожими на колишні родові общини з їх відносинами рівності на основі спільної власності.

Словник ерудита

Полюддя, повіз – *форма податку, виплачуваного підлеглим населенням князю. Полюддя збиралося княжою дружиною, а повіз доставлявся самими селянами.*

Одним з перших таке князівство було утворено в північній частині Дністровських земель «руськими» (східними) хорватами, а потім і їх південними сусідами – тиверцями, жителями Середнього і Нижнього Придністров'я. Керівники цих князівств – князі намагались закріпити свої привілеї, передачу влади у спадок, зробити її незалежною від волі народних зборів родової общини. В цьому вони опирались на своїх приближених – людей князівського двору і на озброєні дружини.

Шоломи слов'янських дружинників

Питання

1. Які причини й етапи заселення земель Придністров'я слов'янами в VI–IX ст.?
2. На яких територіях Придністров'я розселялись відомі вам слов'янські племена?
3. Що писали візантійські історики про слов'ян?

Завдання

1. Покажіть на карті Придністровські землі, які ввійшли до складу Київської Русі в середині Х ст.
2. Заповніть таблицю «Заселення Придністровських земель слов'янами у VI–X ст.»:

Назва слов'янських племен	Століття заселення	Територія розселення слов'ян	Відомі містечка слов'ян у Придністров'ї

3. Використовуючи текст підручника, складіть оповідання на тему «Суспільні відносини слов'ян Придністров'я у VIII–IX ст.».
4. Дайте визначення поняттям: *венеди; анти; склавини; абри; землеробство перелогове, парове; полюддя*.

Тести

1. Назва «анти» зникає з ужитку: *а) в V столітті; б) в VII ст.; в) у VIII ст.; г) в XI столітті.*
2. Повіз – форма ренти, яка: *а) привозилася підлеглим населенням княжому двору; б) збиралася князем і дружиною з підлеглих земель; в) правильно все; г) свій варіант відповіді.*
3. Слов'яни з'явилися на Придністровських землях: *а) в кінці V ст.; б) у VI ст.; в) в VII ст.; г) в IX ст.*

§ 2. ПРИДНІСТРОВСЬКІ ЗЕМЛІ У СКЛАДІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Навала кочівників. З початку IX ст. Придністров'я стає надто пожвавленим регіоном – тут схрещуються шляхи різних племен ворогуючих між собою кочівників. Справа в тому, що степові райони нижньої течії Дністра були складовою частиною так званого Великого степу, що протягнувся на багато тисяч

кілометрів від пустель Монголії до гирла Дунаю. Саме цією територією пересувались племена всіляких кочівників з Далекого Сходу до Європи.

У 839 р. до Нижнього Придністров'я з Приамур'я прийшли племена мадярів (предків сучасних угорців), які були кочівниками-скотарями, ворогуючими з хазарами. Вони заснували своє князівство Етелькез (по-староугорськи – «межиріччя») на просторах від Сирета до Дніпра, куди ввійшла і південна частина Придністров'я.

Словник ерудита

Етелькез – *по-староугорськи – «межиріччя»*

Фема – *племінний союз кочівників.*

У 896 р. мадярський князь Арпад виводить свої племена з південноруських степів до середнього Дунаю на захід від Карпат – в Паннонію. Через чотири роки, у 900-му, Етелькез підкорюють вороги мадяр – печеніги, які входили в союз тюркських кочових племен. Вони перейшли Волгу і захопили Північне Причорномор'я.

Нижнє Причорномор'я, яке печеніги назвали Пачинакією (Печенегією), поділили між собою вісім племінних союзів кочівників – *фем*. На чолі кожної феми стояв великий князь, на чолі кожного роду – малий князь. Дністер знову став прикордонною смугою. Лівобережжя було віддано фемі Гіазіхопон, а

Кочівники спустошують слов'янське поселення

Загін печенігів

правобережжя – фемі Хавуксингіла. Сліди перебування печенігів в цьому регіоні виявлені в районах сучасних сіл Плоске, Паркани, Сербка, Суклея, Карагаш.

Кочівники, зосередивши в своїх руках владу, вороже ставились до землеробів-слов'ян. Тиверці були вимушені покидати рідні місця і йти на північ, в райони між Дністром і Південним Бугом (північніше сучасної Рибниці). Там разом з уличами вони стримували натиск печенігів.

Введення Придністров'я до складу Київської Русі. До середини Х ст. придністровські слов'яни, незважаючи на міцні зв'язки з Києвом та іншими давньоруськими містами, чинили опір спробам київських князів підкорити собі Придністров'я. У 885 р. об'єднані тиверці та уличі відбили похід князя Олега, який хотів приєднати ці землі до Русі. Однак постійні набіги кочівників на слов'ян і захоплення частини Придністровських земель цілком змінили

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому до середини Х ст. придністровські слов'яни були проти того, щоб їх землі підпорядковувалися київським князям?

становище. Тепер, перед обличчям жахливої небезпеки, жителі Дністровсько-Карпатського регіону не тільки не чинили опір Києву, а навпаки, намагалися заручитися підтримкою могутньої слов'янської держави.

Київські князі також були зацікавлені в території на Дністрі: Придністров'я займало важливе стратегічне положення на торговельних шляхах, в тому числі і на знаменитому тракті *«із варяг в греки»*.

Словник ерудита

Тракт ***«з варяг в греки»*** *– торговельний шлях з давніх Руських земель країни Середземномор'я.*

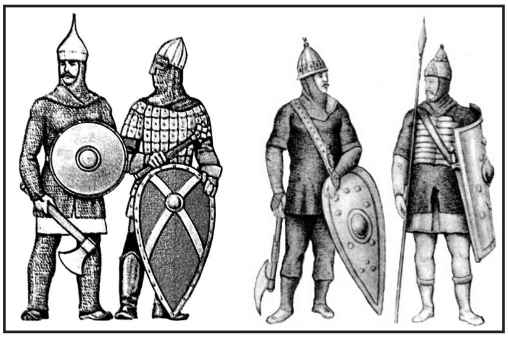
Ставленики Києва (посадники) прийшли на ці землі з добре озброєними бойовими дружинами. В заворотах річок, на вершинах пагорбів та інших вигідних місцях вони почали укріплювати старі слов'янські містечка і будувати нові. В містах рядили суди, розбирали суперечки, сюди стікалися податки, які збиралися зі всього округу, тут можна було сховатися від набігів печенігів.

З середини X ст. при київському князі Святославі Ігоревичі більша частина Придністров'я і землі аж до Карпат увійшли до складу Київської Русі. Святослав навіть задумав перенести столицю Давньоруської держави з Києва на Дунай, де, як він вважав, повинен знаходитися центр його землі. У 969 р. він направив через Придністров'я свої дружини на Візантію, але зазнав поразки.

Це важливо знати

В середині I ст. більша частина Придністров'я і землі аж до Карпат ввійшли до складу Київської Русі.

Придністров'я у складі Давньоруської держави. Східні слов'яни, об'єднані сильною державою, ядром якої стали Київські землі, утворили єдину давньоруську народність. Феодальна держава укріпила економічні, торговельні, культурні зв'язки між різними спорідненими племенами – кривичами, древлянами, в'ятичами, полянами та ін. Придністровські слов'яни – тиверці, хорвати, уличі невід'ємною частиною ввійшли до складу давньоруської народності зі своєю мовою, побутом, господарським устроєм, культурою

Варяги і воїни руської княжої дружини

і т. д. Всіх східних слов'ян, підданих київського князя, об'єднували і спільні політичні завдання, в тому числі захист своїх земель від ворогів. І все ж, коли влада київських князів слабшала, землі Придністров'я виходили з-під їх влади. У 1116 р. Володимир Мономах навіть прислав свого радника на Дунай, щоб відновити княжу владу на Дністрі і Дунаї.

Київський князь Святослав Ігорович

Після 944 р. в давньоруських літописах тиверці та уличі вже не згадуються.

Незважаючи на те що культура слов'ян Придністров'я була складовою частиною культури Давньоруської держави, вона мала і свої особливості. Великий вплив на життя та побут місцевого населення мали західні і особливо південні слов'яни, а також кочівники. Придністровські жителі знаходились в порівняно більш складних і небезпечних умовах, ніж населення центру Русі, оскільки постійно зазнавали на собі жорстокість і нещадність степових кочівників. Однак Київ був далеко, а кочівники – поруч.

Перевірте себе

Пригадайте, хто такі кочівники.

В кінці XI ст. основна частина жителів великого містечка біля нинішнього села Єкімауци (правобережжя Дністра) була перебита, частину забрали в рабство. Спалене місто більше ніколи не відродилося. Така ж сумна доля спіткала і багато інших слов'янських поселень Придністров'я в період набігів кочівних орд.

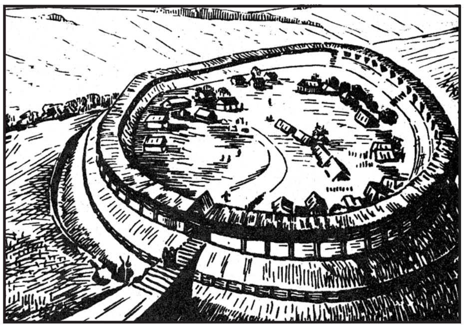
Великий князь Володимир Всеволодович – Володимир Мономах

Вцілілі жителі Дністровсько-Прутських земель змушені були покидати містечка і селища. Вони залишали свої домівки і сім'ями йшли на північ в лісисті і гірські райони Карпат, де утворилась Закарпатська Русь, а також на захід, де в Карпатських горах утворювалась Семиградська Русь. Ці переселенці не вважали себе тиверцями чи уличами, вони називали себе *русинами* (руснаками). Нащадки давньоруських русинів донині проживають на Буковині, на півночі Дністровсько-Карпатського межиріччя, в Карпатах.

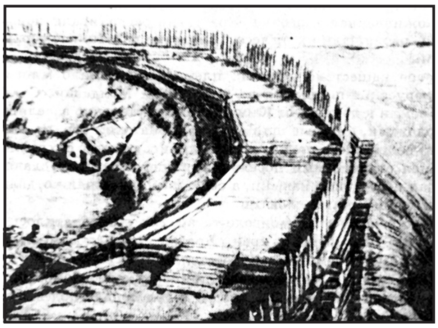
Словник ерудита

Русини (руснаки) – *так називали себе слов'яни, нащадки тиверців і уличів.*

Дністровсько-Карпатські землі були окраїною Київської Русі, тому тут не збереглись архітектурні пам'ятки, як в Києві, Новгороді, Суздалі, Володимирі

Реконструкція давньоруської великокнязівської фортеці біля сучасного села Єкімауци

Конструкція стіни слов'янського містечка біля сучасного села Єкімауци

та інших центрах Давньоруської держави. Не дійшли до нас і залишки писемності. Християнство, прийняте Києвом у 988 р., не одразу було сприйняте слов'янами Придністров'я, які і в XI столітті багато в чому продовжували зберігати вірність язичницьким богам.

Перевірте себе

Що таке язичницька віра? Яких язичницьких богів ви можете назвати?

Питання

1. Хто такі кочівники?
2. В яких сучасних селах лівобережжя Дністра знайдені сліди перебування печенігів?
3. Які причини введення Придністров'я до складу Київської Русі в середині X ст.?

Завдання

1. Покажіть на карті Придністровські землі, які в IX столітті зазнали нападів кочівників.
2. Складіть оповідання на тему «Придністровські слов'яни у складі Київської Русі».
3. Назвіть території проживання русин.

Тести

1. Більша частина Придністров'я ввійшла до складу Київської Русі при князі: *а) Олегові; б) Святославі Ігоревичі; в) Володимирі Мономахові.*
2. В давньоруських літописах тиверці та уличі не згадуються після: *а) 920 р.; б) 944 р.; в) 983 р.*
3. На землях Придністров'я у IX–X ст. жили: *а) древляни; б) тиверці; в) поляни; г) уличі; д) дреговичі; е) в'ятичі; є) хорвати.*

§ 3. НАВАЛА КОЧІВНИКІВ. ЗАНЕПАД СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В ПОНИЗЗІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ РУСІ

Торки і половці. Для печенігів найбільш страшними ворогами були не слов'яни, а споріднені самим печенігам тюркомовні племена, які в руських літописах називаються торками. На початку XI ст. торки через волзькі степи вдерлись в кочівлі печенігів і навіть підійшли до берегів Дністра. Тоді печеніги вирішили покинути ці місця. У 1048 р. вони, знесилені війною 1036 р. з князем Ярославом Мудрим, пішли за Дунай у межі Візантійської імперії, розраховуючи знайти там схованку від своїх нещадних ворогів. Близько 100 тис. печенігів залишили Дністровсько-Карпатські землі.

Запам'ятайте

***Торки** – тюркомовні племена, споріднені з печенігами.*

Однак торкам не довго прийшлось господарювати на території колишньої Печенігії. У 1060 р. сини Ярослава Мудрого Ізяслав, Святополк і Всеволод починають виганяти їх зі слов'янських земель. Виснажені хворобами, голодом і військовими поразками, торки покидають Придністров'я і переходять Дунай. Проте імперія не захотіла їх прийняти. Багато торків загинуло. Ті, хто залишився в живих, повернулись з-за Дунаю і поселились на краю Давньоруської держави під назвою «чорні клобуки» («чорні шапки»), ставши союзниками київських князів.

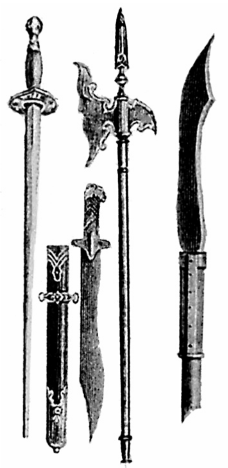

Половецький воїн

У 60-70-ті роки XI ст. Великим Євразійським степом до берегів Дністра приходять нові небезпечні вороги слов'ян – половці. У 1068 р. вони розбивають братів Ярославичів, а через кілька років починають здійснювати напади на Русь. Надріччя Дністра і територія, що прилягає до гирла Дунаю, стає західною окраїною великого половецького простору Дашт-е-Кипчак, що простягнувся від Дунаю і Дністра до Алтайських гір. На цій території половецькі орди створюють кілька великих воєнних союзів: «Придніпровський», «Приазовський», «Лукоморський» та ін. В цей же час в районі Дністра кочувала група «диких половців», яка не ввійшла в ці союзи. Її сліди кінця

Словник ерудита

***«Чорні клобуки»** («чорні шапки») – так називали себе торки.*

Слов'янська зброя

XI – перших десятиліть XIII ст. можна зустріти поблизу сучасних сіл Придністров'я – Глине, Паркани, Плоске, Сербка, Суклея, Терновка, Чобручі, а також в районі міст Тирасполь і Кам'янка.

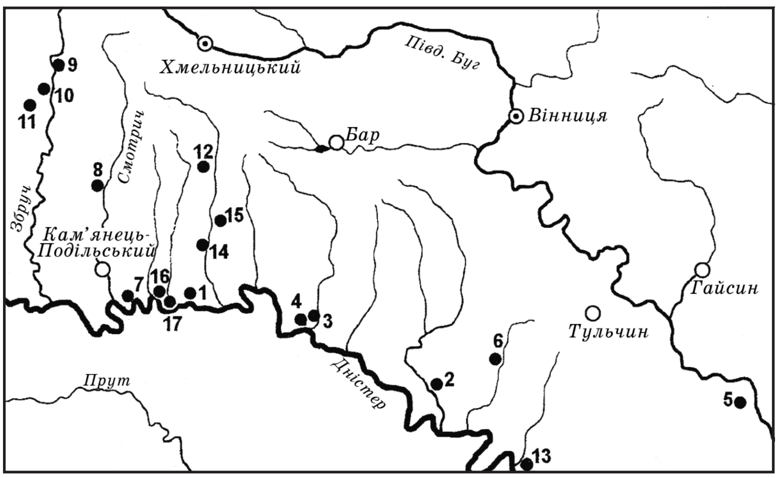
Послаблена в міжусобицях Русь не могла дати половцям достойного опору. Їх спустошливі набіги не припинялися протягом всього XII століття. Слов'янське населення Північного Причорномор'я вимушене було покинути нижню течію річок Дністер, Буг, Дніпро в пошуках більш безпечних земель для проживання. Але північніше сучасного міста Рибниця – близько Кам'янки і Подойми, куди кочівникам було важко дістатися, слов'янські містечка продовжували існувати.

«Дикі половці», що кочували між Бугом і Дністром, у другій половині XII ст. йдуть з Придністров'я на південь, в придунайські степи між Карпатами і Чорним морем. Тут вони засновують об'єднання племен «Чорна куманія», звідси роблять набіги на Візантійську імперію та Угорське королівство. Половців, які входили до цієї групи, руські літописи називають подунайцями.

Перевірте себе

Хто такі дикі половці?

Слов'янське населення Придністров'я намагалося відійти від Чорної куманії як можна північніше, в Прикарпаття, до кордонів Галицького князівства.

Картосхема культових християнських поселень Поділля:
1 – Бакота;
2 – Буша;
3 – Лядова;
4 – Нагірне;
5 – Берізки;
6 – Стіна;
7 – Мукша;
8 – Черче;
9 – Сатанинська Слободка;
10 – Крутилев;
11 – Богіт;
12 – Малоївці;
13 – Окниця;
14 – Сокольці;
15 – Отроків;
16 – Субич;
17 – Студениця

Містечка і села слов'ян, зруйновані кочівниками і покинуті жителями, пустують. Слов'янська цивілізація в Середньому і Нижньому Придністров'ї поступово приходить до занепаду. В північних районах регіону з'являються печерні культові християнські поселення, які служили сховищем, місцем порятунку жителів краю від кочівників.

Словник ерудита

Подунайці – *половці, які входили в об'єднання племен «Чорна куманія».*

Придністров'я і Галицька Русь. Київський князь Володимир Мономах, тонкий і мудрий політик, зумів об'єднати удільних князів, щоб дати опір половцям. Проте такі укріплені міста, як Чернігів, Галич, Смоленськ, тягнулись до самостійності і не хотіли підкорятися єдиному центру. У 1132 р. Київська Русь розпалась назавжди. Придністровські землі стають ближнім рубежем Галицького князівства.

Остаточної незалежності від Києва вдалося добитися князю Володимиру Володаревичу (1141–1152). Він об'єднав під своєю владою всі Галицькі землі, що розташувалися на північно-східних схилах Карпат. Територія між Карпатськими горами і Дністром називалась Підгір'я. Столиця князівства – місто Галич – стояла на березі річки Лукава, яка впадала в Дністер. А землі південніше Підгір'я, по берегах Дністра і Прута аж до Чорного моря і Дунаю, називалися Пониззям.

Перевірте себе

Покажіть на карті землі, які входили до складу Галицького князівства з 1141 по 1187 р.

Територія Пониззя не повністю входила до складу Галицького князівства: більша його частина була зайнята племенами кочівників, які воювали з галицькими князями. Але коли влада князів посилювалась, вони поширювали її на Придністровські землі Пониззя. Так, при синові Володимира Володаревича князеві Ярославі Осмомислі (1152–1187), коли князівство досягло свого розквіту і могутності, галицькому столу належало не тільки все Придністров'я, але й території Пруту, Сирета і навіть Дунаю. Коли князівська влада слабшала, Пониззя виходило з-під підпорядкованості Галичу.

Прикраси придністровської дівчини-слов'янки в X столітті

Прикордонним галицьким містом була фортеця Ушиця, яка знаходилася біля верхів'я Дністра.

Князь
Ярослав Осмомисл

Літописи згадують також такі міста на Дністрі, як Бакота, Калюс і Кучельмин, а також Кам'янець з його могутньою фортецею. Цей район Верхнього Придністров'я був південною окраїною Галицького князівства. Землі Пониззя мали дуже велике економічне значення – ними проходили торговельні шляхи від Балтійського моря до Чорного. За них боролися Угорщина, Польща, Візантія, князі київські, волинські, смоленські, чернігівські.

Новгородський князь Мстислав Удалий, вигнавши у 1221 р. угорців з Галицького князівства, через кілька років передав престол волинському князю Данилу Романовичу, оскільки мав намір стати князем Пониззя і з'єднати Придністровські землі з Київським князівством. Проте передчасна смерть у 1228 р. завадила Мстиславу реалізувати ці плани.

Перевірте себе

Яку роль відігравали землі Пониззя в Галицькому князівстві?

У 1238 р. Данило Романович Галицький вступив на княжий престол, а потім, оволодівши Києвом, об'єднав під своєю владою всю Південно-Західну Русь. Але наприкінці 1240 р. монголо-татари захопили Галицько-Волинське князівство, зруйнували Київ та інші міста. Данило Романович змушений був підкоритися владі Золотої Орди.

Населення Пониззя у XII–XIII ст. Оскільки влада галицьких князів в Пониззі була нестійкою, Придністровські землі ставали все більш привабливими для деяких галицьких жителів, які з різних причин сходилися сюди, незважаючи на смертельну небезпеку жити поблизу половецьких кочовій. Цих людей називали вигінцями. Серед них були холопи, які втекли від своїх господ-бояр, селяни, які побоювалися кріпацтва, злочинці, які переховувалися від покарання, і навіть великі бояри, які брали участь у змовах проти князя і переховувалися від його гніву.

Данило Романович
Галицький

В густих лісах, що покривали береги Дністра від Карпат до р. Ягорлик, водилась велика кількість оленів і кіз, диких коней і турів, хутрового звіра –

лисиць, білок, куниць та ін. Дністер в середній і нижній течії був повний риби, в прибережному очереті у великій кількості жили птахи, а в гніздах було багато яєць. Ці багаті лісові та степові угіддя приваблювали слов'ян до берегів Дністра, Бугу, Дніпра, Прута. Багато промисловиків після вдалого полювання чи риболовлі більше не поверталися на територію Галицької землі, віддаючи перевагу життю, повного небезпеки, проте незалежному. Жили слов'яни в Пониззі постійно, хоча і не осіло; в галицькому князівстві з'являлися як випадкові гості – збували добич і знову поверталися до вільного життя. В літописах ці люди згадуються під назвою «бродники».

Словник ерудита

Вигнанці *– галицькі жителі, які втекли на Придністровські землі з Підгір'я.*

Бродники стали ніби праобразом, предками козаків. Слово «козак» тюркського походження – так половці називали людину, яка йшла попереду основної маси людей. Слово «бродник» – вільна людина – близьке за значенням слову «козак».

Бродник

Бродники не тільки воювали з печенігами, половцями, але й браталися з ними, жили разом, переймаючи традиції та звичаї кочівників. Розселялись бродники на островах та берегах Дністра, Бугу і Дніпра в невеликих землянках. Часто вони об'єднувались з іншими бродниками в мисливські ватаги. Такі близькі контакти допомагали їм вижити в смертельній небезпеці, яка очікувала кожного з них вдень і вночі.

Воєвода на коні

До середини XII ст. чисельність мандрівного слов'янського населення в Пониззі настільки збільшилось, що стала відігравати важливу роль в політичних подіях свого часу. У 1190 р. бродники разом з половцями і болгарами напали на Візантію, у 1224 р. брали участь у битві на Калці, причому на стороні татар. Починаючи з 1240 р. бродники і татари брали

Татарин

участь в спустошливих набігах на Русь. Угорські монахи з цього приводу повідомляли: «І хоча вони називаються татарами, але при їхньому війську є багато злочестивих християн».

Мандрівне життя в степах і лісах далеко від осілих слов'ян і в близькому сусідстві з тюрками-кочівниками справляло великий вплив на це давньоруське населення, на його спосіб життя, звички, прагнення, симпатії. І незважаючи на те що козаки як стан з'являються значно пізніше, їх безпосередніми попередниками можна вважати бродників Пониззя XII–XIII ст.

Питання

1. Якими були стосунки слов'ян Придністров'я з печенігами і торками у X–XII ст.?
2. Які вороги загрожували Придністровським землям у 60–70-ті роки XI століття?
3. Як називалось угрупування половців, сліди якого в кінці XI – перших десятиліть XIII ст. можна зустріти в районі сучасних сіл Придністров'я Глине, Паркани, Плоске, Сербка, Суклея, Терновка, Обручі, а також міст Тирасполь і Кам'янка?
4. Як називались Придністровські землі, що входили до складу Галицького князівства?

Завдання

1. Використовуючи текст підручника, визначте причини занепаду слов'янської цивілізації на землях Придністров'я в XI столітті.
2. Напишіть оповідання на тему «Боротьба галицьких князів за Придністровські землі».
3. Складіть план оповідання про вигнанців і бродників.

Тести

1. В надріччі Дністра половецькі орди утворили кілька воєнних союзів: *а) «Придніпровський»; б) ...; в) ...*
2. Київська Русь остаточно розпалась на самостійні князівства: *а) у 1130 р.; б) у 1132 р.; в) у 1143 р.*
3. Всі землі Придністров'я належали Галичу при князеві: *а) Володимирі Володаревичі; б) Ярославі Осмомислі; в) Володимирі Мономахові.*

§ 4. МОНГОЛО-ТАТАРСЬКІ ЗАВОЮВАННЯ: ВХОДЖЕННЯ ПРИДНІСТРОВ'Я ДО ПОДІЛЬСЬКОГО УЛУСУ ЗОЛОТОЇ ОРДИ

Монголо-татарська навала. Онук Чингізхана Батий, підкоривши у 1236 р. Половецький степ, почав знищувати руські міста. Були знищені Переяслав, Чернігів, Глухів, Київ та інші населені пункти Київської, Волинської і Галицької Русі. Дорога на захід була розчищена, і в 1241 р. Батий, рушивши свої орди на Угорщину, Польщу, Чехію, дійшов до кордонів Італії та Німеччини. Повертаючись назад через Буджакські степи, монголо-татари ввійшли у 1242 р. в Придністров'я.

Запам'ятайте

1242 р. *– монголо-татарські орди ввійшли в Придністров'я.*

Західний дипломат, що побував на території Південної Русі незабаром після Батиєвого погрому, зазначав, що в степах, якими він проїжджав, лежала велика кількість черепів і людських кісток. Посол навіть вирішив, що майже всі «руси» були перебиті чи взяті в полон. Але він помилявся.

Пройшло не так багато часу після відходу монголо-татар, і землі Пониззя знову почали заселятися. Справа в тому, що орди безжалісно знищували саме міста і головним чином їх населення. Гинули ті, хто сподівався на міцність міських стін і розраховував відсидітись у безпеці, оберігаючи своє добро. Але навіть в Галицькій Русі і Пониззі якимось чином вціліли такі міста, як Кремінець, Данилів, Холм, вистояла фортеця Бакота на Дністрі. Що ж стосується сільських жителів, то вони, не будучи забезпеченими військовим захистом і неприступними фортецями, при перших же звістках про наближення орд втікали в ліси, укривались в непрохідних хащах і грузьких болотах, ховались в горах та ущелинах. Татарська кіннота намагалась уникати боліт і густих лісів, а до гір навіть не наближалась.

Хан Батий

Монголи зазвичай надовго не затримувались на підкореній ними території, і після їх відходу жителі поверталися зі своїх укриттів в місця постійного проживання. Тому, незважаючи на страшні Батиєві

Перевірте себе

Які ще факти спустошення давньоруських міст вам відомі?

спустошення, на гибель сотень і тисяч людей, знищені містечка і селища, ці землі через деякий час знову оживали.

Пониззя після відходу Батия. Повернувшись із Західної Європи, Батий відвів свої орди в Поволжя і прикаспійські райони. Протягом майже двох десятків років, з 1243 по 1260 р., Південно-Західна Русь відновлювалась після спустошливого монгольського нашестя. Тільки двічі загони, послані Батиєм у 1258 р. на Литву і в 1259 р. в Польщу, проходили через Пониззя.

Керуючи в ці роки галицьким престолом, Данило Романович (найсильніший з князів Русі того часу) разом зі своїм братом Васильком їздив князівством, відновлював основи державності і убезпечував його. Побувавши на Дністрі, вони відвідали багато поселень від Бакоти до Калюса, де укріплювали оборонний пояс південно-західних кордонів Русі, рішуче карали зрадників-бояр.

Руський воєвода

У 1245 р. Батий викликав до себе в Золоту Орду Данила Романовича. Руському князеві прийшлось пройти через звичайні приниження – стояти перед ханом на колінах, називати себе холопом і пити коняче молоко. Але цього було достатньо для того, щоб Батий сказав: «Наш уже татарин», і Данилу «доручена була земля його».

Повернувшись до Галичі, князь серйозно задумався. Він розумів, що тільки його одних сил для боротьби з монголо-татарами не вистачить, а на сусідів надії

Ногайці переправляють табун через річку

було мало. Свою підтримку йому пообіцяв римський папа Інокентій IV, який у 1253 р. надав Данилу Романовичу титул «король Галицький». Але від *унії* православної і католицької церков Данило відмовився і продовжував сам укріплювати свої землі.

У 1255 р. правитель дністровської фортеці Бакота (якийсь воєвода Мілей) по-зрадницьки здав місто монголам. Данило велів покарати не тільки цього боярина, але і можновладного чиновника монгольського хана баскака Куремсу, який намагався захопити м. Кремінець. Галицькі бояри, незадоволені своїм князем, плели навколо нього інтриги і нацьковували ординців з метою скинути Данила з престолу. Однак монголо-татари проявили нерішучість, відповівши невизначено: «Данило князь лютий є!» І справді, Данило Романович, як сильний і владний «король Галицький», зумів відібрати у них багато міст, зокрема і Київ.

Незабаром монголо-татари почали заселяти степи Придністров'я і Південного Бугу слов'янами, яких вони цілими селами виводили з центральних князівств Русі. Ординці поселяли полонених в степовій зоні поблизу своїх кочівель, щоб вони вирощували для них пшеницю, мололи борошно, робили зброю, кували підкови і т.д. У 1257 р. Данило, за словами літопису, «спорудив рать проти татар» і відвоював Болохівську землю (північно-східніше Пониззя). Головною своєю метою він вбачав звільнення від татар цих знову заселених слов'янами степових просторів.

Але у 1261 р. енергійний і хитрий *баскак* Бурундай вирішив помститися Данилу за вигнання монголо-татар з української Русі і припинити його діяльність після відродження державності. Бурундай наказав зруйну-

Словник ерудита

Унія *– об'єднання, міцний союз кількох держав, їх об'єднання; чи злиття кількох церков, які мають схоже віровчення, в союз релігійних общин.*

Викрадення ординцями полонених

вати всі воєнні споруди навколо міст, що послабило оборону і зробило Південно-Західну Русь надзвичайно уразливою.

Після смерті в 1264 р. Данила Романовича його наступники Володимир і Лев намагались зводити нові міста і фортеці. Та все ж їм не вдалося зберегти Галицько-Волинське князівство – воно розвалилось на кілька частин, а бояри потрапили під повне підпорядкування монголо-татар. Влада Золотої Орди в Придністров'ї встановилася на довгі 100 років.

Під владою Золотої Орди. З 60-х років XIII ст. землями Пониззя від Дністра до Бугу управляли монголо-татари. Території від Дону до Дунаю контролював могутній татарський темник (ватажок кочівних орд) на ім'я Ногай. На початку XIV ст. кочівники ввели ці землі в окремий *улус* Золотої Орди під назвою «Поділля». Степову смугу Поділля до півдня від р. Ягорлик, пониззя Дністра і причорноморські степи займали татарські кочівлі. Темники були цілковитими і безроздільними хазяями на загарбаній території і не підкорялися навіть ханам Золотої Орди.

У 1337 р. помирає князь Юрій Андрійович, правнук Данила Романовича, і Галицько-Волинські землі, до складу яких входила майже вся Південно-Західна Русь, позбавляються своїх «законних» правителів з роду Рюриковичів. Польські і литовські вельможі, жонаті на галицько-волинських князівнах, а також їх численні потомки вступають в довготривалу боротьбу за розподіл цього відламка Давньоруської держави.

Все Поділля темники розділили на дрібні волості («тьми»), на чолі яких стояли отамани. В Придністров'ї, як і у всій завойованій Русі, татари не турбували осіле слов'янське населення набігами і погромами, не втручалися в його внутрішні справи, не посягали на віру, мову та звичаї. Їм було достатньо покори і безперебійного надходження необхідної кількості данини.

Словник ерудита

Баскак *– вповноважений представник монгольських ханів в завойованих землях, який займався збором данини і контролював діяльність місцевої влади.*

Улу́с *– територія під владою Золотої Орди.*

Галицько-волинський князь Лев Данилович

Останній галицький князь з роду Рюриковичів Юрій Андрійович

Збір данини баскаками викликав нервозність і хвилювання у слов'ян. Тому з початку XIV ст. ординці повністю передали цей обов'язок отаманам з покладанням на них відповідальності за правильний і своєчасний збір данини натурою. Татари навіть провели перепис населення Поділля з метою встановити повний контроль за надходженням данини. Монголо-татарське панування поступово стало набувати відносно мирних форм. Це притягувало на Поділля руських людей – вони починали заселяти північну частину Придністров'я.

Це важливо знати

Придністровські землі знаходилися в васальній залежності від Орди 100 років.

Незважаючи на мирні умови життя і покірність слов'янського населення, ординці не завжди йому довіряли. Утворивши Подільський улус на початку XIV століття, вони поставили вимогу знести будь-які укріплення, які могли служити для захисту міст Придністров'я. В літописах тих часів говориться: «І тоді в Подільській землі не було жодного міста, ні деревом рубленого, ні каменем будованого». Проте всі старі міські і сільські поселення на Дністрі, відомі ще з домонгольських часів, – Бакота, Ушиця, Калюс, Мікулин продовжували жити. Причому в Бакоті вцілів навіть давній монастир.

Золотоординські керамічні чаші

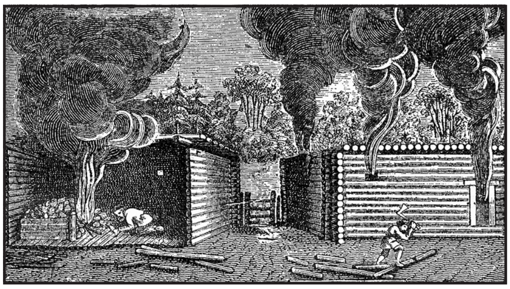
Влада темників на Поділлі, яких літописи називають «отчичами і дідичами Подільської землі», передавалась у спадок. Оскільки до середини XIV ст. Золота Орда виявилася послабленою внутрішніми усобицями і боротьбою за владу між нащадками Чингізхана, подільські темники відчували себе незалежними володарями цих земель. Деякі з них, знаходячись у міцних контактах з місцевими слов'янами, навіть переймали їх спосіб життя, побутові і культурні навички.

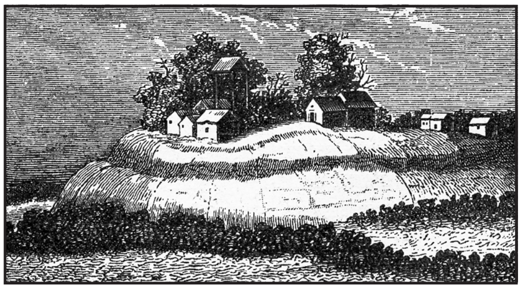
Срібні монети Золотої Орди, які мали обіг в Подільському улусі в XIV ст.

Одноручний золотоординський глечик

Хати руських селян

Боярська садиба

Шолом руського воїна

«Отчичі і дідичі» Кутлубуга, Димитрій і Хаджибей були останніми татарськими володарями Поділля. В середині XIV ст. Кутлубуга отримав від хана Тохтамиша ярлик на володіння землями Криму. Ординському бігу Димитрію, який прийняв християнську віру, належали території в Верхньому Побужжі, а безпосередньо землі Придністров'я і Чорноморського побережжя знаходились під віданням Хаджибея. В районі Одеси і Північного Причорномор'я і сьогодні збереглися географічні назви, пов'язані з його іменем, – Хаджибейський лиман, Хаджибеївські каменярні та ін.

Ординці володіли Поділлям аж до 1362 р., коли зазнали військової поразки і були витіснені на схід від Дніпра.

Питання

1. Хто такі монголо-татари? Чому вони представляли велику військову небезпеку?
2. Як і чому Придністровські землі потрапили під владу Золотої Орди?
3. Які наслідки для населення Придністров'я мало ординське владарювання?

Завдання

1. Покажіть на карті Давньоруські землі, завойовані монголо-татарами до 1241 р.
2. Напишіть оповідання на тему «Південна Русь після Батиєвого погрому».
3. Складіть розгорнутий план оповідання «Придністровські землі під владою Золотої Орди».

Тести

1. Слова «Данило князь лютий є!» належать: *а) галицьким боярам; б) монголо-татарам; в) брату Данила Романовича Васильку.*

2. Ординське панування остаточно встановилось в Придністров'ї: *а) у 1257 р.; б) у 1261 р.; в) у 1264 р.*

3. Влада Золотої Орди існувала в Придністров'ї: *а) 100 років; б) 200 років; в) 300 років.*

4. Які землі знаходилися під владарюванням Хаджибея? *а) Придністров'я; б) Чорноморське побережжя; в) Північне Причорномор'я; г) правильно все.*

5. Ординці володіли Поділлям: *а) до 1362 р.; б) до 1380 р.; в) до 1480 р.*

Історія мовою документів

Візантійський твір VI–VII ст. «Стратегікон» про слов'ян:

«Племена слов'ян і антів схожі за своїм способом життя, за своєю вдачею, за своєю любов'ю до свободи; їх жодним чином не можна схилити до рабства або підкорення в своїй країні. Вони численні, витривалі, легко переносять спеку, холод, дощ, наготу, нестачу в їжі. До іноземців, які прибувають до них, вони відносяться ласкаво і, надаючи їм знаки своєї прихильності [при переході] з одного місця в інше, охороняють їх у разі потреби, якщо ж виявлялося, що за недбалість того, хто приймає у себе іноземця, останній зазнавав [будь-яких] збитків, той, хто приймав його раніше, починає війну [проти винного], вважаючи обов'язком помститися за чужоземця. Тих, що знаходяться в них у полоні, вони не тримають в рабстві протягом необмеженого часу, як інші племена, але, обмежуючи [термін рабства] визначеним часом, пропонують їм на вибір: за відомий викуп повернутися на батьківщину або залишитися там [де вони знаходяться] на положенні вільних і друзів.

Битися зі своїми ворогами вони люблять в місцях, порослих густим лісом, в тіснинах, на урвищах з вигодою для себе користуються [засідками], раптовими атаками, хитрощами… Досвідчені вони також і в переправі через річки, перевершуючи в цьому всіх людей; мужньо витримують перебування у воді, так що часто деякі з числа тих, що залишилися вдома, будучи захопленими раптовим нападом, занурюються на дно. При цьому вони тримають в роті спеціально виготовлені великі, видовбані всередину очерети, що досягають поверхні води, а самі, лежачи навзнак на дні [річки], дихають за допомогою їх, і вони це можуть пробляти протягом багатьох годин, так що не можна здогадатися про їх [присут-

ність]. А якщо трапиться, що очерети видимі зовні, недосвідчені люди приймають їх за тих, що ростуть у воді, особи ж знайомі [з цим прийомом] і розпізнають очерет за його виглядом і розташуванням, пронизують очеретами глотки [лежачих] або виривають очерети і тим самим примушують [лежачих] виринути з води, оскільки вони вже не в змозі довше там залишатися.

Кожен озброєний двома невеликими списами, деякі мають також щити, міцні, але які важко переносяться [з місця на місце]. Вони користуються також дерев'яними луками з невеликими стрілами, намоченими особливою сильнодіючою отрутою; якщо поранений не прийме раніше протиотрути або [не скористається] іншими допоміжними засобами, відомими досвідченим лікарям, або негайно ж не обріже довкола місце поранення, щоб отрута не розповсюджувалася по інших частинах тіла… [він гине].

Вони уміють відмінно битися серед лісів і тіснин і тому заманюють туди ворогів. Відступаючи, вони часто залишають здобич, зображаючи збентеження, і біжать в ліси, а потім, коли переслідувачі кидаються на здобич, вони без зусиль піднімаються і завдають ворогові шкоди. Все це вони майстри робити різноманітними видуманими ними способами з метою заманити супротивника».

* * *

Давньоруський літопис «Повість минулих літ» (початок XII ст.) про розселення слов'ян:

«І жили між собою в мирі поляни, древляни, северяни, радимичі, вятичі і хорвати. Дублери ж жили по Бугу, де нині волиняни, а уличі і тиверці сиділи по Дністру і сусідили з Дунаєм. Було їх багато; сиділи вони раніше по Дністру до самого моря, і збереглися міста їх і донині; ось чому греки називали їх «Велика скуф».

* * *

Український історик, археолог і краєзнавець В.К. Гульдман про положення Придністров'я в золотоординську епоху (з книги «Пам'ятки старизни в Поділлі». Кам'янець-Подільський, 1901):

«Нинішнє невелике село Бакота на р. Дністер між с. Студеницею і р. Старою Ушицею в давній княжий час було значним містом, політичним центром якщо не всієї Подільської землі, то її західної частини, яку літописи називали Пониззям. Вперше згадано в

«Іпатіївському літописі» близько 1240 р. Спустошено містечко в 1430–1431 рр. Розповідаючи про спробу в 1240 р. галицьких бояр відторгнути різні області Галицького князівства, літопис передає, що боярин Доброслав «вокняжился бе, и грабяше всю землю, і увійшов в Бакоту, все Понізье при без княжачи веління». Данило Романович знищив цього боярина. Але вже в 1241 р. Бакоту обложив претендент на Галицький престол князь Ростислав Михайлович Чернігівський з союзниками – своїми князями Болоховськими. Данило послав в Бакоту друкаря Кирила, завдяки якому Бакота і все Пониззя були утримані Данилом, Галицьким князем.

У 1255 р. «приехаше татаре к Бакоте», і якийсь Мілей «приложился к ним». Незабаром після цього Лев Данилович заарештував Мілея і прийнятого ним татарського баскака; але Данило, «здумав з сином», відпустив Мілея назад в Бакоту, узявши з нього клятву вірності. Мілей при вторинному приході татар «створи лесть и предасть паки татарам Бакоту». З того часу зв'язок Пониззя з Галицьким князівством переривається і область ця знаходиться в безпосередній залежності від татар протягом цілого сторіччя. З литовсько-російського літопису відомо лише, що країна ця користувалася значною часткою автономії у внутрішньому управлінні. Татари зажадали тільки, щоб зміцнення міст було зірване, а тому в Поділлі не існувало тоді жодного міста «ні деревом рубаного ні каменем будованого». За даниною татари відправляли з орди баскаків, але збором данини завідували представники місцевих общин «отамани». Татарські хани носили титул «отчичей и дедичей Подольской земли».

З 60-х рр. XIII ст. на цілих сто років Побужжя і Подністров'я залишилися під безпосередньою владою татар; при цьому в степовій смузі Поділля, на південь від р.р. Ягорлик, Синюхи і Тясмина, а також в низинах Дністра розташувалися татарські кочовища. У XIV ст. (після Чанибека в služний період золотоординського царства), ця орда утворила самостійний улус під назвою Подільський. Темники цієї орди володарювали на Поділлі. Вони розділили її на дрібні волості на чолі з отаманами, які між іншим займалися збором для них данини. Як і в іншій Русі, на Поділлі татари не втручалися у внутрішнє управління, не робили замах на народну мову і віру, задовольняючись лише покірністю і даниною».

III РОЗДІЛ ПРИДНІСТРОВ'Я У СКЛАДІ РУСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Турецькі і польські воїни в бою

§ 1. ВІДРОДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ НА ДНІСТРІ

Послаблення ординського ярма. До середини XIV ст. Золота Орда, що була однією з найсильніших держав світу в ту епоху, почала слабнути. Вона розділилася на улуси, на чолі яких стояли хани з дому Батия, які боролися за владу. Після вбивства золотоординського хана Джанибека у 1357 р. почалися розлад і смута, які призвели до розпаду Орди.

Жорстоке ставлення ординців до поневолених народів робило це державне об'єднання штучним і нестійким. Влада, яка не мала жодної підтримки серед загарбаних народів, могла опиратися тільки на військову силу. Всі посади в державі займали військові. Члени правлячої династії – царевичі («огланн») володіли в Золотій орді уділами та очолювали їх збройні сили. Окремими територіями, які підпорядковувалися улусам, управляли воєначальники – баскаки. Темники, тисячники, сотники та інші військові з середовища бігів керували збором податків і відали різними громадськими справами. Але, як відомо, історія показала, що держава, побудована на грубому насильстві та жорстокому примушенні, рано чи пізно приходить до розпаду і загибелі.

Словник ерудита

Біги – *військові з середовища монгольської аристократії.*

У 60-ті роки XIV ст. фактичним правителем території Золотої Орди від заходу до Волги став темник Мамай. Він спробував послабити Русь новим грабіжницьким походом 1380 р., але зазнав поразки в битві на Куликовому полі від об'єднаних руських військ.

За два десятиліття до Куликовської битви монголо-татари були розгромлені та вигнані з Поділля.

Хан Золотої Орди

Битва на Синіх Водах. Послабленням Золотої Орди негайно скористалися її хижі та ненажерливі сусіди. У 1345 р. угорський король Людовик I (правив з 1342 по 1382 р.) вирушив зі своїми військами проти ординців і одержав над ними перемогу на землях до сходу від Карпат. З цього часу військові походи угорців на ріки Сирет і Прут частішають, і монголо-татари більше відтісняються на схід від Дністра.

Це важливо знати

Тевтонський орден – *німецький католицький духовно-рицарський союз, створений в Палестині в часи хрестових походів з метою завоювання слов'янських земель в Східній Європі, який заснував державу тевтонського ордена і проіснував з XIII по XVI ст.*

Польський король Казимир III Великий (1333–1370) припиняє воювати з Тевтонським орденом і передає Угорщині та Чехії частину своїх земель, щоб заручитися їх союзом в боротьбі проти Литви. У 1340–1342 рр. він нападає на Галицьку Русь і захоплює частину Волині та Поділля. Казимир вважав, що землі Придністров'я повинні належати йому, оскільки його мати Ядвіга була дочкою галицького князя Болеслава Мазовецького. Тому після смерті

Лицар
Тевтонського ордена

Болеслава польський король організовує два походи на Галицьку Русь, звільняє її від монголо-татарського ярма і схиляє Угорщину і Литву до визнання цього завоювання.

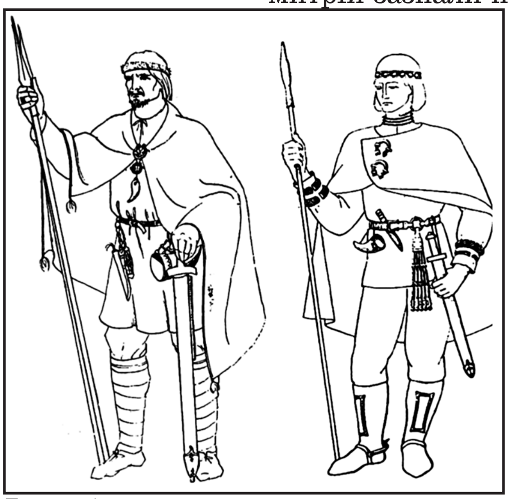
Проте литовські князі не збиралися віддавати полякам землі, на які вони самі претендували. Монголо-татари, як і литовці, незадоволені політикою Польщі, у 1351 р. стають союзниками Литви у боротьбі за розподіл земель колишнього Галицько-Волинського князівства. Визнавши право монголо-татар на Поділля, литовці разом з ними починають спустошувати зайняті Казимиром Галицько-Руські землі.

Щоб розладнати литовсько-татарський союз, король Казимир вирішив схитрувати. У 1356 р. він послав до монголо-татарських воєначальників своїх послів з дорогими подарунками. Після цього кілька ординських князів перейшли на сторону Польщі, пообіцявши королю допомогу у боротьбі проти Литви. У відповідь на це великий литовський князь Ольгерд повів русько-литовське військо на Поділля на монголо-татар.

Запам'ятайте

1362 р. *– в Придністров'ї було повалено монголо-татарське ярмо.*

Вирішальна битва відбулася у 1362 р. на р. Сині Води (тепер р. Синюха, ліва притока р. Південний Буг), де три татарських біги – Кутлубуга, Хаджибей та Димитрій зазнали поразки. Ольгерд переслідував степами ординців, які, відступаючи, спалювали поселення осілих слов'ян, знову перетворюючи причорноморські степи в безлюдну пустелю.

Литовські воїни

Татарська орда укрилася в Криму. Окремі її загони продовжували кочувати в степових районах між Дністром і Дунаєм, а також в Північному Причорномор'ї. Монголо-татарське ярмо в Придністров'ї було скинуто. Поділля ввійшло до складу Русько-литовської держави.

Входження Придністров'я до складу Литви. Що ж явля-

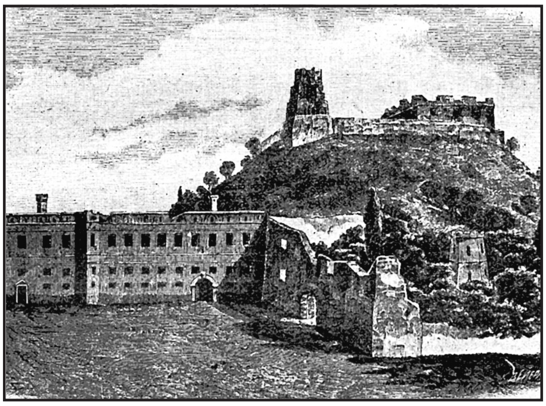
ла собою держава, до складу якої було приєднано Придністров'я після битви на Синіх Водах?

Після розпаду Київської Русі її землі сучасники тих років ще кілька століть уявляли у вигляді великих регіонів: Чорна Русь включала верхів'я р. Неман; Біла Русь – Мінську, Берестійську, Турово-Пінську, а згодом і всі Західно-Руські землі; Червона Русь – Північно-Східне Прикарпаття у верхів'ї Дністра, Прута, Вісли, Західного Бугу, Прип'яті (в якийсь період до них відносили і Пониззя, Поділля); Мала Русь – райони середньої течії Дніпра, Київські, Чернігівські, Новгород-Сіверські, Путивльські та інші землі; Велика Русь – територію Північно-Західної, а потім і Східної Русі з центрами в Москві, Рязані, Великому Новгороді, Ярославлі, Костромі, Білоозері та ін. У другій половині XVIII ст. в ужиток ввійшло поняття Новоросія – землі Північного Причорномор'я, що включали території від Прута до Дону, в тому числі землі Нижнього і Середнього Придністров'я.

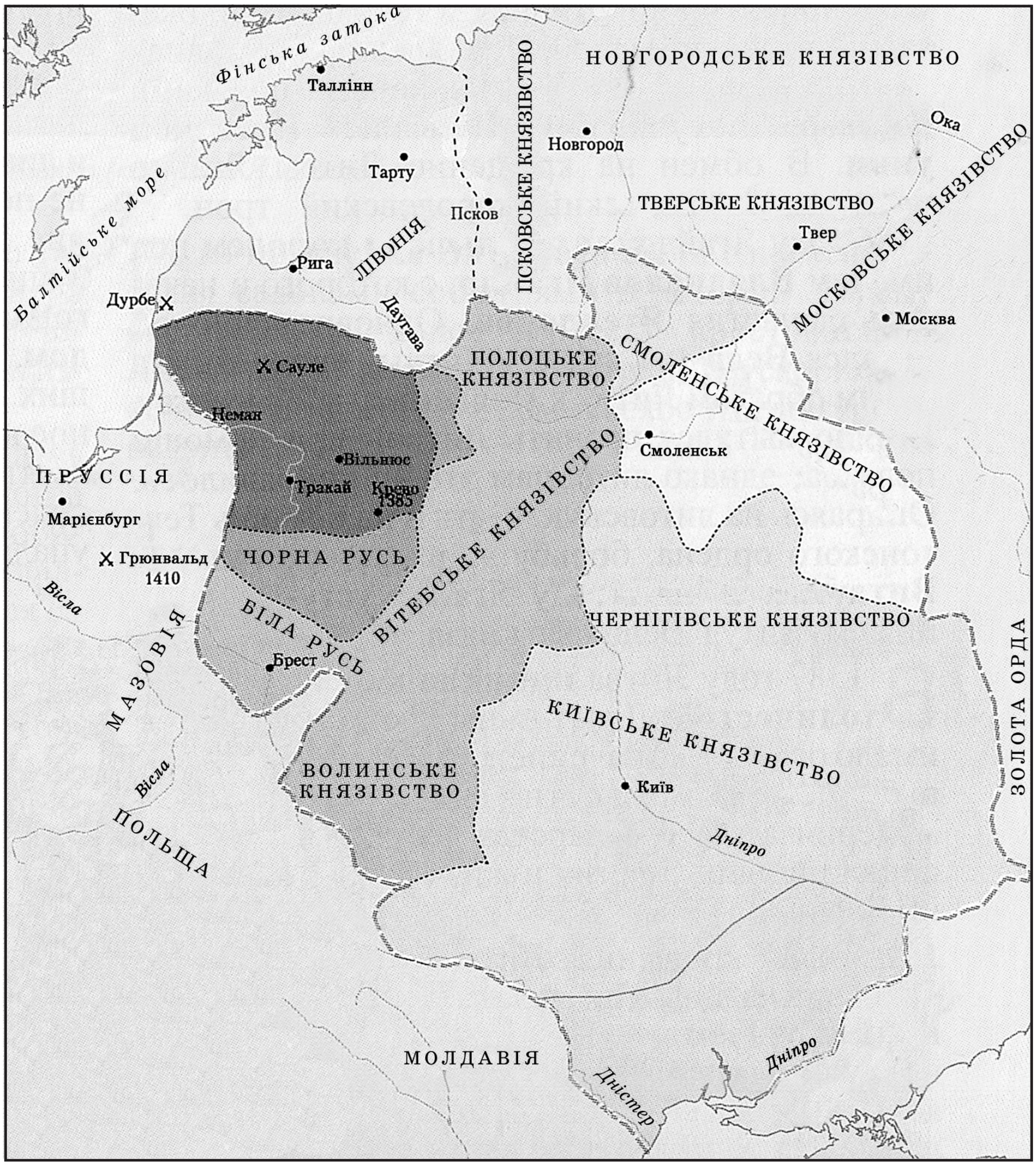

Великий князь литовський Гедимін

Литовська державність бере свій початок в середині XIII ст., коли перший литовський князь Міндовг захопив міста Новгородок, Волковиськ, Гродно, інші землі Чорної Русі. В кінці XIII – першій половині XIV ст. політику приєднання Руських земель до Литовського князівства продовжила нова династія і особливо князь Гедимін (1316–1341), при якому держава одержала офіційну назву «Велике князівство Литовське, Жмудське і Руське». Корінне населення Литви було незадоволене збільшенням кількості руських в їх державі, але Гедимін вбачав у давньоруському православному населенні надійну опору для своєї влади. Тому в 20-ті роки XIV ст. він приєднав до Чорної Русі і Мінські землі, а також Туровське і Пінське князівства. Його син Ольгерд, одружений на вітебській княжні, отримав

Розвалини замку литовських князів у Вільно

Велике князівство Литовське і Руське:
- Первісна територія Литовської держави;
- Територія, приєднана Міндовгом;
- Території, приєднані до кінця періоду правління Гедиміна;
- Території, приєднані Ольгердом;
- Території, приєднані Вітовтом

у володіння Вітебське князівство, а потім Волинь, Сіверські і Чернігівські землі.

Таким чином, Велике князівство Литовське стає нарівні з Москвою сильним центром, навколо якого об'єднуються слабкі, спустошені і пошматовані монголо-татарами давньоруські князівства. У першій чверті XIV ст. Руські землі складають уже дві треті території Литви. Особливих успіхів досягає Ольгерд у справі об'єднання давньоруських князівств в єдину державу. Він отримує землі Новгорода, Брянська, Смоленська, Пскова, сперечається з Польщею і Москвою, веде нелегку боротьбу з ординцями, подвоюючи захоплені руські території, розширюючи кордони князівства від Балтійського до Чорного моря, від Дністра на заході до Оки і Угри на сході.

Печатка великого князя литовського Кейстута

На цьому широкому просторі куточок, заселений литовцями, які дали назву державі і висунули зі свого середовища правлячу династію, був майже непомітний. Давньоруська народність переважала і в територіальному, і в кількісному, і в культурному відношенні. Оскільки у литовців не було своєї писемності, державною мовою в князівстві стала руська мова. Литовці залишались язичниками, а тому православна релігія, що панувала серед руських, проникала і в їх середовище. Тепер держава носила назву «Велике князівство Литовське і Руське», хоча у всіх відношеннях це було князівство західноруське, частиною якого було Придністров'я.

Це важливо знати

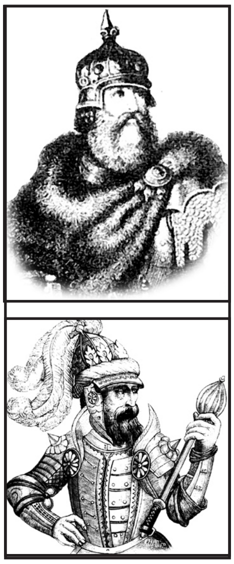
Ольгерд започаткував об'єднання частини східнослов'янських давньоруських православних князівств.

Перемога над монголо-татарами у 1362 р. призвела до приєднання до цієї держави Подільського улусу. В ті часи його землі простягались по всьому лівобережжі Дністра від його витоку до Чорного моря, займали весь басейн Південного Бугу і нижню частину Дніпра від Чорного моря до р. Рось. Після звільнення Поділля від ординців Ольгерд вигнав з Київського князівства ставленика Орди князя Федора і віддав Київ своєму сину Володимиру.

Перевірте себе

Пригадайте, що таке улус.

Поділля під владою Кориатовичів. У 1341 р. князя Гедиміна було вбито хрестоносцями. Семеро

Правителі Русько-литовської держави великі князі Кейстут і Ольгерд

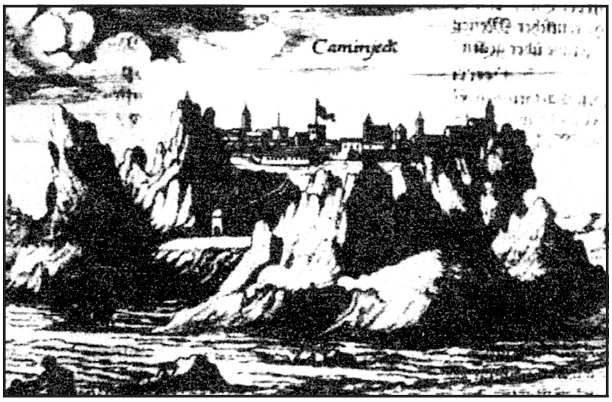
його синів і брат спочатку намагались розділити Велике князівство на вісім частин. Але під загрозою німецької агресії вони вирішили не роздрібнювати державу, а віддати її в управління двом найбільш авторитетним і досвідченим братам – Кейстуту і Ольгерду. При цьому Кейстут займався лише Литовськими землями і захистом держави від хрестоносців, а Ольгерд, який все життя прожив на Русі і користувався повагою і симпатією руського населення, – тільки Руськими. Північні руські літописи, в яких Ольгерд зображений як конкурент і ворог Московського князівства, описували його так: «Сей же Ольгерд премудр бе зело, и многими языки глаголаше, и превзыде саном и властью паче всех; и воздержание имяше велие, от всех суетных отвращашеся; потехи, играния и протчих таковых не внимаше, но прилижаше о державе своей всегда день и нощь».

Звільнене від ординців Поділля Ольгерд віддає в управління своїм племінникам, синам його брата Коріата Гедиміновича. Літописи кажуть, що вони «вошли в приязнь с атаманы» і негайно зайнялись озброєнням країни з метою захисту її від ординців. Перш за все брати укріпили (вперше з часів Данила Галицького) найважливіші придністровські поселення – Бакоту, Кам'янець і Смотрич.

Всього братів Кориатовичів було четверо. Князю Юрію дістались в управління Кам'янець і його околиця, Олександру – Смотрич, Константину – Бакота, Федору – Червоноград. Правда, степова південна частина Поділля залишалася в руках татар, які, як і раніше, продовжували вважати себе господарями всієї землі східніше Дністра. Крім того, від них йшла загроза нових нападів на слов'янські поселення. Тому Кориатовичі головне завдання вбачали в тому, щоб захистити мирних жителів від набігів ординців і забезпечити відновлення слов'янської цивілізації на Дністрі. В свою чергу місцеве населення, яке шукало у Русько-Литовської держави заступництва і захисту від монголо-татарського ярма, відіграло велику роль

Це важливо знати

Брати Кориатовичі керували Придністровськими землями на Поділлі з початку 60-х до початку 90-х років XVI ст. (приблизно з 1362 по 1392 р.).

Фортеця Кам'янець

у відновленні і розвитку слов'янської державності на Дністрі.

Як тільки Кориатовичі, за словами літопису, «почали боронити Подільську землю от татар», вони розділили її на п'ять адміністративних округів, центрами яких стали споруджені ними фортеці і замки: Кам'янець, Смотрич, Бакота, Скала і Червоноград. Цим містам підпорядковувались округи (повіти), якими керували спеціальні намісники князів – старости. Головним містом став Кам'янець (теперішнє українське місто Кам'янець-Подільський на притоці Дністра р. Смотрич).

Літопис XV ст. повідомляє, що брати Кориатовичі «...перш за все знайшли собі міцне місце на річці Смотрич і побудували місто Смотрич; на другому місці були чернечі на горі, Кориатовичі побудували місто Бакоту. Займаючись полюванням, сталося їм загнати оленів в той острів, де тепер лежить місто Кам'янець. Там вони вирубали ліс, побудували кам'яне місто – Кам'янець. З того часу вони утвердили кам'яними будівлями всі подільські міста і заселили всю землю Подільську». За свідченням літопису, брати «...всі міста Подільські умурували і всю землю Подільську осіли».

Перевірте себе

Поясніть слова цитати «почали боронити Подільську землю від татар».

Справді, Кориатовичі надали Кам'янці *магдебурзьке право*, що означало самостійне правління, звільнення від феодальних повинностей. Крім того, вони віддали багато сіл і міст в приватне володіння з умовою їх швидкого заселення і дозволили купцям вільну торгівлю. Колишні татарські аули, такі як Татариска, Кочубеєв, Котлубаєв, доволі швидко перетворилися в слов'янські осілі поселення. Активне життя в Придністров'ї почало швидко відроджуватися.

Словник ерудита

Магдебурзьке право – *самоуправління, звільнення міст від повинностей.*

Питання

1. Кому на початку 60-х років було віддано в управління Велике князівство Литовське і Руське і як були поділені його землі?
2. Як руські літописи характеризували князя Ольгерда?
3. В період правління яких князів почало відроджуватися активне життя в Придністров'ї?

Завдання

1. Назвіть причини послаблення ординського ярма.
2. Розкажіть про боротьбу польських і литовських феодалів за землі Поділля.
3. Складіть розгорнутий план на тему «Входження Придністров'я до складу Литви».
4. Дайте визначення поняттям: *оглан; баскак; темник; тисячник; сотник; біг; Чорна Русь.*

Тести

1. Золотоординське панування на Придністровських землях було ліквідовано в результаті: *а) битви на р. Калці; б) битва на р. Сині Води; в) битви на Куликовому полі.*
2. Битва на р. Сині Води відбулася: *а) у 1351 р.; в) у 1362 р.; в) у 1356 р.*
3. Брати Кориатовичі розділили Подільську землю на п'ять адміністративних округів: *а) Кам'янець; б) ...; в) ...; г) ...; д) ...*
4. «Магдебурзьке право» одержало місто: *а) Смотрич; б) Кам'янець; в) Бакота.*

§ 2. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКЕ СУПЕРНИЦТВО ЗА ПОДІЛЛЯ

Кревська унія. В останні роки правління Русько-литовською державою Ольгерд здійснив три невдалих походи на Москву. Антимоськовську політику Ольгерда продовжив його син – великий князь литовський Ягайло, який уклав з Золотою Ордою мирний договір і виступив проти Москви на Куликовому полі. Жадоба влади у цього князя не знала меж: за допомогою хрестоносців Тевтонського ордена він убив свого дядька Кейстута і віддав їм споконвічні Литовські землі Жмуди (Жемайтії). Ставши одноосібним правителем

Перевірте себе

Пригадайте, що таке унія.

Литви, Ягайло мав намір стати королем Польщі, одружившись зі спадкоємницею польського престолу Ядвігою.

Литовські правителі Ядвіга і Ягайло

В серпні 1385 р. в замку Крево було підписано угоду (Кревська унія), за якою Ягайло Ольгердович прийняв католицьке хрещення, повінчався з Ядвігою і коронувався в Польщі. Тепер обидві країни – Польща і Литва мали одного верховного монарха, але внутрішнє управління як і раніше зберігало свої особливості. Крім того, Ягайло зобов'язався хрестити і своїх співвітчизників-язичників – литовців – за католицьким обрядом, чим більшість з них була страшенно незадоволеною. Але найголовніше – Кревська унія нанесла болісний удар по русько-литовських порядкам в Україні, на землях різних давньоруських князівств, які колись складали єдину державу Київську Русь. Поділля, що розташовувалось на кордоні між Литвою, Польщею, Угорщиною і Молдавією, опинилось в центрі протиріч, що було серйозною перешкодою на шляху відродження східнослов'янського населення.

Запам'ятайте

1385 р., серпень – *підписано Кревську унію. Польща і Литва вступили на шлях об'єднання.*

Різка зміна правлячою верхівкою стратегічної орієнтації князівства була дуже небажаною для основної частини місцевого населення. Дев'ять десятих території Литви складали землі, жителі яких розмовляли слов'янськими мовами. Сам засновник Литовської держави Гедимін і його сини були одружені на руських княжнах, при дворі панувала руська мова, а оскільки литовської писемності тоді ще не існувало, руською писались всі державні документи. Православ'я було в князівстві основною релігією, тому литовці хрестились в православну віру.

Саме населення, як і його влада, вважало своєю мовою руську. Але це була мова вже не Московської Русі. Єдина давньоруська народність, яка утворилась у складі Київської Русі в IX–XII ст., після розпаду

Литовські монети, які мали обіг в Русько-литовській державі

Словник ерудита

Етнос *– спільнота людей (плем'я, народність, нація), яка виникла історично і має, як правило, спільну територію, мову, економічне і культурне життя, чітку етнічну самосвідомість.*

князівства в період феодальної роздробленості зазнавала серйозних змін. На основі цієї народності в складі різноманітних держав і під впливом різних умов формувались три східнослов'янські народи – росіяни, українці та білоруси.

У XIII–XV ст. *етнічним* ядром руського народу стали Ростово-Володимиро-Суздальські, Московські, Тверські, Новгородські землі; ядром українського народу – території Київського, Переяславського, Чернігово-Сіверського, Волинського і Галицького князівств; ядром білоруського народу – Полоцько-Мінські, Пінські, Туровські, Смоленські землі. Придністров'я знаходилося в зоні формування українського етносу. В період феодальної роздробленості терміном «Україна» все частіше називали Південно-Західну Русь, частиною якої і були Придністровські землі. Однак загальна самоназва не була забута, і люди часто величали себе руськими, а свою мову – руською мовою; збереглися і такі терміни, як «великоруси», «малоруси», «білоруси», «русини» та ін.

Перевірте себе

Пригадайте, в якому столітті бере свій початок литовська державність і хто був першим литовським князем.

«Руські» князівства добровільно приєднувалися до Великого князівства Литовського і охоче визнавали над собою владу правлячої в Литві династії, щоб позбутися від страхіть монголо-татарського ярма. Жодних істотних змін після приєднання руських земель до цієї держави не відбувалося. Слов'яни, які проживали в князівстві, не зазнавали ні національного гніту, ні релігійних гноблень. Устрій життя, характер побуту

та усталені традиції не змінювалися, недоторканними залишалися релігія і духовні запити населення, навіть великі князі не раз підкреслювали: «Мы старины не рухаем, а новин не уводим» (тобто «старих порядків не руйнуємо, а нових не вводимо»).

Кревська унія назавжди ліквідувала цю практику і, переводячи православну країну в підпорядкування королю-католику, «відкривала» етап католицької, шляхетсько-магнатської влади в князівстві. Насправді вона ознаменувала початок багатовікового періоду непорозуміння, розколу, ворожнечі і боротьби східного слов'янського народу за національне і духовне визволення. Придністров'ю в цій боротьбі судилася істотна роль.

Перевірте себе

Які Українські землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського і Руського?

Панування поляків в Придністров'ї. Кревська унія викликала незадоволення не тільки серед православних слов'ян, але й у багатьох литовців. Найрішучішим супротивником підписаної угоди був двоюрідний брат Ягайло Вітовт Кейстутович, енергійна та відважна людина, якого в князівстві, де він практично безроздільно панував, поважали і навіть побоювались. У 1390 р. він зблизився з Москвою, віддавши свою дочку Софію за великого князя Василя І, що ще сильніше укріпило його авторитет і вплив. У 1391 р. Ягайло був змушений передати титул великого князя Вітовту, однак плести проти нього інтриги не перестав.

Великий князь Русько-литовської держави Вітовт Кейстутович

Два удільні князі Володимир і Федір виступили проти Вітовта і відмовилися «бути йому послушними». Тоді Вітовт зі своїми військами захопив Верхнє Придністров'я, штурмом взяв Кам'янець і скинув якогось воєводу Нестака (людину Федора Кориатовича), а самого Федора посадив у в'язницю. Проте Ягайло, який також привів сюди свої війська, примусив Вітовта поступитися йому західною частиною Поділля (тобто Верхнє Придністров'я з містами Кам'янець, Смотрич, Бакота, Скала, Червоноград, Вінниця, Межибож і Божськ) за 20 тис. коп. празьких грошей. (Одна копа грошей прирівнювалась до одної

Подільське місто Межибож

гривні, тобто близько 200 г срібла, значить, Ягайло заплатив Вітовту близько 4 т срібла). Через кілька років Владислав Ягайло передав Придністровські землі в управління своєму двоюрідному братові Свидригайлу.

Будучи католиком, Свидригайло ненавидів унію і, як людина надто честолюбна, спробував захопити великокняжий престол в Русько-литовській державі. Разом з хрестоносцями він організував у 1402 р. похід на Литву, що знову зблизило польського короля і князя Вітовта. Силою захопивши Верхнє Придністров'я, вони взяли Кам'янець, і тут, в Кам'янському замку, Вітовт поновив васальну присягу королю. Більше того, він погодився залишити Придністров'я полякам. Тільки через кілька років, у 1410 р., великий князь умовив короля повернути йому західну частину Поділля за 40 тис. коп. празьких грошей (що складало 40 тис. гривень, тобто рублів, чи 7 т 652 кг срібла), погодившись залишити польські гарнізони у всіх великих придністровських містах.

Перевірте себе

Хто такі хрестоносці? Про який орден хрестоносців ви могли б розказати? Яку роль вони відігравали в житті східноєвропейських народів?

Протягом 15-літнього (з 1395 по 1410 р.) панування поляків на Придністровських землях король успішно роздавав їх польським вельможам і шляхтичам. Сюди ринула хвиля авантюристів із Польщі, які йшли на службу до земельних магнатів і отримували в управління поселення і міста. Вони принесли на споконвічні православні землі свою релігію і ввели католицьке єпископство в Кам'янці.

Прапор магістра ордена хрестоносців

Польські вельможі ревно оберігали свої привілеї та переваги над місцевим українським і білоруським населенням, вважаючи цю територію як частину Польщі, передану їм в управління навіки. Згодом ці магнати та їх нащадки не раз провокували кровопролитні конфлікти між Польщею і Русько-литовською державою за владу над Поділлям.

Представники польської шляхти

Правління Вітовта. 20 років правління Поділлям великого князя Вітовта (1410–1430) стали періодом творчої діяльності і господарського розвитку, укріплення східнослов'янської цивілізації на берегах Дністра. Вітовт приділяв більше уваги укріпленню прикордонної лінії Русько-литовської держави вздовж Дніпра, Чорного моря і Дністра. На Дністрі, в його середній течії при впаданні в нього річки Ягорлик, була побудована фортеця Караул, а в нижній течії на лівому березі побудовано замок «Чорне Місто», який був розташований навпроти Білгорода. На його будівництво подільський намісник Вітовта воєвода Гедигольд задіяв 12 тис. робітників і 4 тис. візків будівельних матеріалів, які доставлялися з лісистих північних районів Придністров'я.

Перевірте себе

Дайте своє визначення слову «магнат».

Обгороджуючи країну міцним поясом з фортець і замків, Вітовт тим самим забезпечував населенню спокій і мирне життя. В число найбільш важливих опорних пунктів входили фортеця Дашов (майбутній Очаків), упорядкована гавань Хаджибей чи Качибей (на місці майбутньої Одеси), Чорне Місто в гирлі Дністра, укріплення Тягинь (на місці майбутньої Бендерської фортеці), вище по Дністру – замок Караул і знищені в середньовічну епоху замки Гербедеєв

Печатка великого князя Вітовта

Перевірте себе

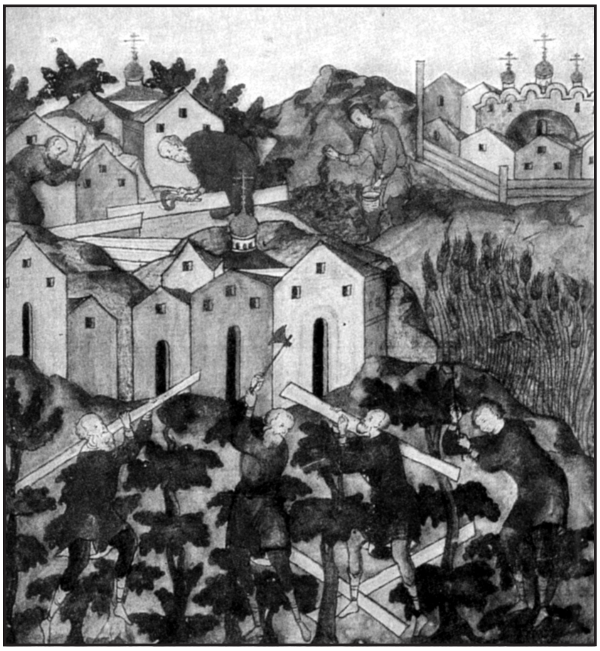
Як ви думаєте, чому Велике князівство Литовське називають Русько-литовською державою?

і Упськ. Верхню частину Дністра охороняли фортеці Бакота, Кам'янець та ін. Середнє і Нижнє Придністров'я Вітовт заселив українцями і обрусілими татарами. Щоб прискорити освоєння Поділля, він почав роздавати своїм приближеним привілеї на право заснування міст і сіл з дозволом «засаджувати» та «орати» спустошені землі.

Управляли Поділлям в ті часи удільні князі Гедиміновичі. Їм підпорядковувалися воєводи, які були намісниками в округах. Нижче воєвод стояли старости, що чинили суд і управу в менших областях. На місцях сиділи державці (тивуни), які одержували з рук старост чи воєвод на «держання» невеликі волості (поляки називали їх «повіти»), чи «держави». Державці, по суті, були головними прикажчиками великокняжих маєтків.

Вітовт мав підтримку литовських феодалів, настроєних проти унії з Польщею. В його руках був і Київ — ідейний центр слов'янства і православ'я, про який він турбувався і де сам хрестився під іменем Олександр. Опираючись на боярство та інші прошарки населення, Вітовт створив досить міцну державу, якою сам керував. Але польсько-католицький вплив, який посилювався всупереч його волі, більше не сприяв укріпленню державності та стабільності. Події, що відбулися після смерті 80-літнього Вітовта восени 1430 р., підтвердили неміцність і недовговічність встановленої ним мирної рівноваги. Для Придністров'я настали важкі часи, які супроводжувалися війнами та конфліктами.

Освоєння селянами нових земель

Майстерня польського зброяра

Польсько-литовська війна за Придністров'я. Вітовт не залишив після себе нащадків. Цим скористалась шляхта, яка тут поселилась. В жовтні 1430 р. озброєні подільські поляки під проводом панів Бучацьких вигнали з Кам'янця литовський гарнізон, а потім захопили Смотрич, Скалу, Бакоту, Червоноград. Самовільно заволодівши Поділлям, вони оголосили про його приєднання до Польщі.

В цей час польський король Владислав Ягайло знаходився в столиці Великого князівства Литовського м. Вільно на урочистостях з приводу обрання великим князем його брата Свидригайла. Дізнавшись про підступність поляків, які підкорили собі фортеці на Дністрі, Свидригайло в люті почав трясти Ягайла за бороду з такою силою, що трохи не вирвав її. Короля і його свиту тримали під вартою до тих пір, поки вони не наказали повернути всі захоплені міста. Однак Ягайло пішов на хитрість. Він послав братам Бучацьким наказ здати всі фортеці руському князю Михайлу Бабе, а сам таємно передав їм послання протилежного змісту: ні в якому разі руським не поступатися! Цей таємний наказ король умудрився добре сховати – він залив документ воском, надавши йому форму свічки.

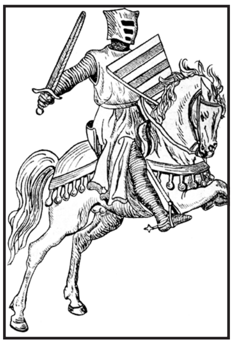
Перевірте себе

Як ви розумієте слова «державність» і «стабільність»?

Чому, на ваш погляд, встановлена Вітовтом мирна рівновага в державі була приречена на загибель?

Великий князь Русько-литовської держави Свидригайло

Польський лицар

Весною 1431 р. між Литвою і Польщею почалась завзята і жорстока боротьба за Поділля. Селянство Придністров'я підтримувало в цій війні Литву, а шляхетство Польщу.

Війна продовжувалася одне літо. Поляки захопили чотири західних повіти, а в руках Литви залишився п'ятий повіт, східна частина Поділля – Брацлавщина.

В литовському війську князя Федора Острозького воювали українці, молдавани, валахи, литовці і татари, які, незважаючи на військову перевагу поляків, утримували південну частину Придністров'я і навіть заволоділи замком Кам'янець.

Найбільш жорстокі битви розгорнулись в районі Бакоти, де межували південна та північна частини Поділля. Фортеця Бакота на Дністрі була зруйнована, а місто спустошене. Востаннє це місто згадується в акті перемир'я між Ягайлом і Свидригайлом у 1431 р., коли вони домовились не відновлювати зруйновані в Бакоті укріплення.

Запам'ятайте

1431 р. *– фортеця Бакота перестала існувати.*

Союзник Свидригайла господар Молдавського князівства Олександр Добрий зазнав поразки від поляків і вимушений був укласти з Ягайло мир. Великому князеві залишалось зробити те ж саме.

Свидригайло викликав великі симпатії в українського народу, перш за все, за шанобливе ставлення до православ'я і його захист. Це, однак, не подобалось литовцям, чим і скористалися поляки, які організували проти Свидригайла змову. Позбавлений великокнязівського престолу та вигнаний з держави, він продовжував боротьбу за землі Придністров'я, особливо після смерті Ягайла в 1434 р.

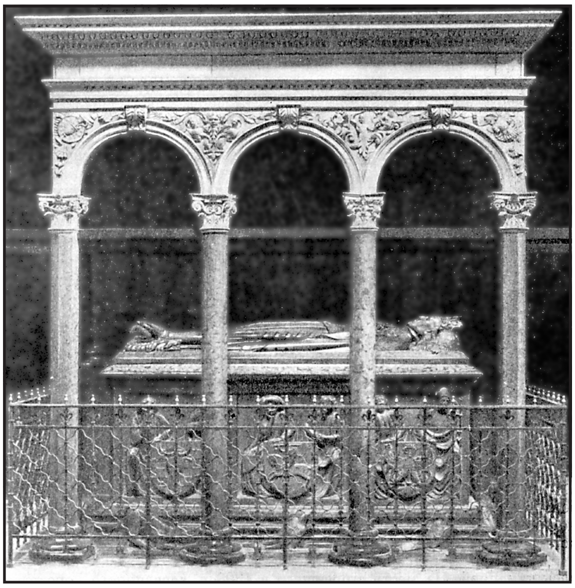

Великий князь литовський і король польський Владислав II Ягайло

Жителі Поділля, українські князі, зокрема Федір Острозький, підтримували Свидригайла. Але у 1435 р. в битві біля Вилкомира (в Литві) їх війська були розбиті. Католицтво повело новий наступ на православне населення. Жорстокі утиски українського народу посилювалися з кожним днем.

Через свій похилий вік князь Федір був уже не в змозі захищати співвітчизників, тому пішов до

Києво-Печерського монастиря. Пізніше він був похований серед старців і канонізований до святих.

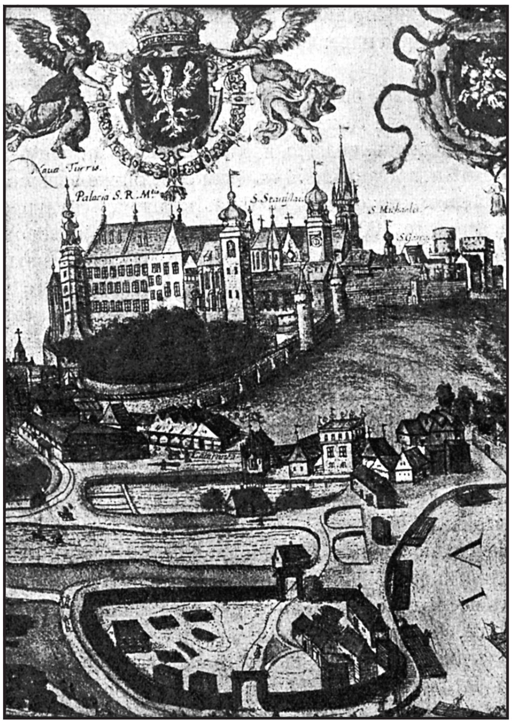
Надгробок польського короля і великого князя литовського Владислава Ягайло

Зміцнення Польщі в Придністров'ї. Скинувши Свидригайла, литовські феодали обрали новим великим князем жорстокого і жадібного ставленика Польщі Сигізмунда Кейстутовича. Майже одразу Сигізмунд віддав Придністров'я Польщі. Спеціальним актом від 15 жовтня 1432 р. він оголосив себе васалом польського короля і заявив, що після його смерті Русько-литовська держава повинна цілком ввійти до складу Польщі. Щодо Поділля особливо підкреслювалось, що новоявлений великий князь від свого імені та від імені всіх жителів краю клянеться ніколи не претендувати на ці землі і не турбувати Польщу даною проблемою. Це було перше офіційне визнання удаваних прав Польщі на територію Поділля. Причому поляки на всяк випадок змусили Сигізмунда ще двічі (у 1433 та 1434 рр.) підтвердити цю обіцянку. Легко і охоче Сигізмунд віддав Польщі землі, якими ніколи не володів і на яких ніколи не проживав, оплачуючи таким чином послуги з піднесення його персони на великокняжий престол.

Не сподіваючись на клятви князя, поляки спішно почали роздавати одержані землі шляхтичам, але з неодмінною умовою, «щоб вони особисто жили на Поділлі і захищали його всіма способами». А ці землі потрібно було «захищати» тільки від невдоволення місцевого населення і від воїнів Русько-литовської держави. Майже всі міста і села Поділля були роз-

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому поляки змусили Сигізмунда тричі підтвердити свою обіцянку ніколи не претендувати на землі Поділля?

Вид королівського замка в столиці Польщі Кракові

дані польським феодалам. Укріплені поселення на Дністрі (Караул і Чорне Місто), а також землі аж до Чорного моря, в тому числі і гавань Хаджибей, одержав польський магнат намісник короля на Поділлі Михайло Бучацький.

Розподіл подільських населених міст між польськими феодалами не мала нічого спільного з культурним освоєнням і заселенням країни. Навпаки, ті, хто ці землі освоював і обробляв, хто приніс на них слов'янську цивілізацію, почали зазнавати подвійного і потрійного гніту. Вони повинні були працювати на полях, що належали не їм, а новим господарям – польським магнатам і шляхтичам. Місцеве населення зазнавало на собі не тільки економічного, але вже і станового, і національного, і духовного гніту, посилення якого лише сприяло занепаду цивілізації, спустошенню і обезлюдненню Придністровських земель.

Придністров'я у складі Київського князівства. Ненависний всьому населенню Русько-литовської держави Сигізмунд в результаті змови у 1440 р. загинув від кинджалів двох князів – братів Івана та Олександра Чарторийських. Проте проблема земель Придністров'я цим не вирішилась. Східна частина Поділля – Побужжя належало Литві, а західна – Придністров'я підпорядковувалася Польщі. Жорстока боротьба і суперечки за ці території продовжувались, що остаточно зруйнувало спроби відновлення східнослов'янської української православної державності, які були закладені при Ольгерді і Вітовті.

Запам'ятайте

50–60-ті роки XV ст. *– Придністров'я входило до складу Київського князівства Русько-литовської держави.*

Свидригайло по суті був останнім подільським князем, бо після його смерті в 1452 р. поляки біль-

ше не роздавали ці землі місцевим князям. Правда, в середині XV ст. Південне Поділля разом з частиною Придністров'я на два десятиліття ввійшло до складу Київського князівства, яке було частиною Русько-литовської держави. Чернігівський намісник Свиридов, посланий київським князем Семеном Олександровичем обстежити західні кордони князівства, назвав їх так: «Землі Великого князівства Литовського починаються від Морахви річки, яка впала в Дністер; потім вниз по Дністру повз Тягиня [Бендер] до впадіння Дністра в море. Від гирла Дністра до гирла Дніпра, а від гирла Дніпра до Тавані...»

Литовські ополченець і воїн

Князь Семен Олександрович користувався великою популярністю серед слов'янського населення Русько-литовської держави. Деякий час він навіть претендував на великокнязівський престол. Щоб більше ні в кого не виникало такого бажання, великий князь литовський і польський король Казимир IV одразу ж після смерті Семена Олександровича у 1470 р. розділив на повіти територію Київського князівства, перетворивши його у воєводство, і скасував князівський престол. Законного спадкоємця князя Семена – його брата Михайла Олександровича – литовці покарали в Києві. Намісник Казимира католик Мартин Гаштольд знищив залишки української державності. Таким чином жителі Придністров'я, як і все населення Південної Русі, виявились не захищеними від католицьких утисків, від мусульманського натиску кримських татар і Османської імперії, що посилювались.

Великий князь литовський і король польський Казимир IV

Включення Придністров'я в Річ Посполиту. Кревська унія поклала початок об'єднанню в одну державу Польського королівства і Великого князівства Литовського. Остаточно завершила цей процес Люблінська унія 1569 р.

Укладення Люблінської унії

Запам'ятайте

1569 р., червень *– підписано Люблінську унію. Вона об'єднала дві феодальні держави Польщу і Литву в єдину Річ Посполиту, частиною якої стало і Придністров'я.*

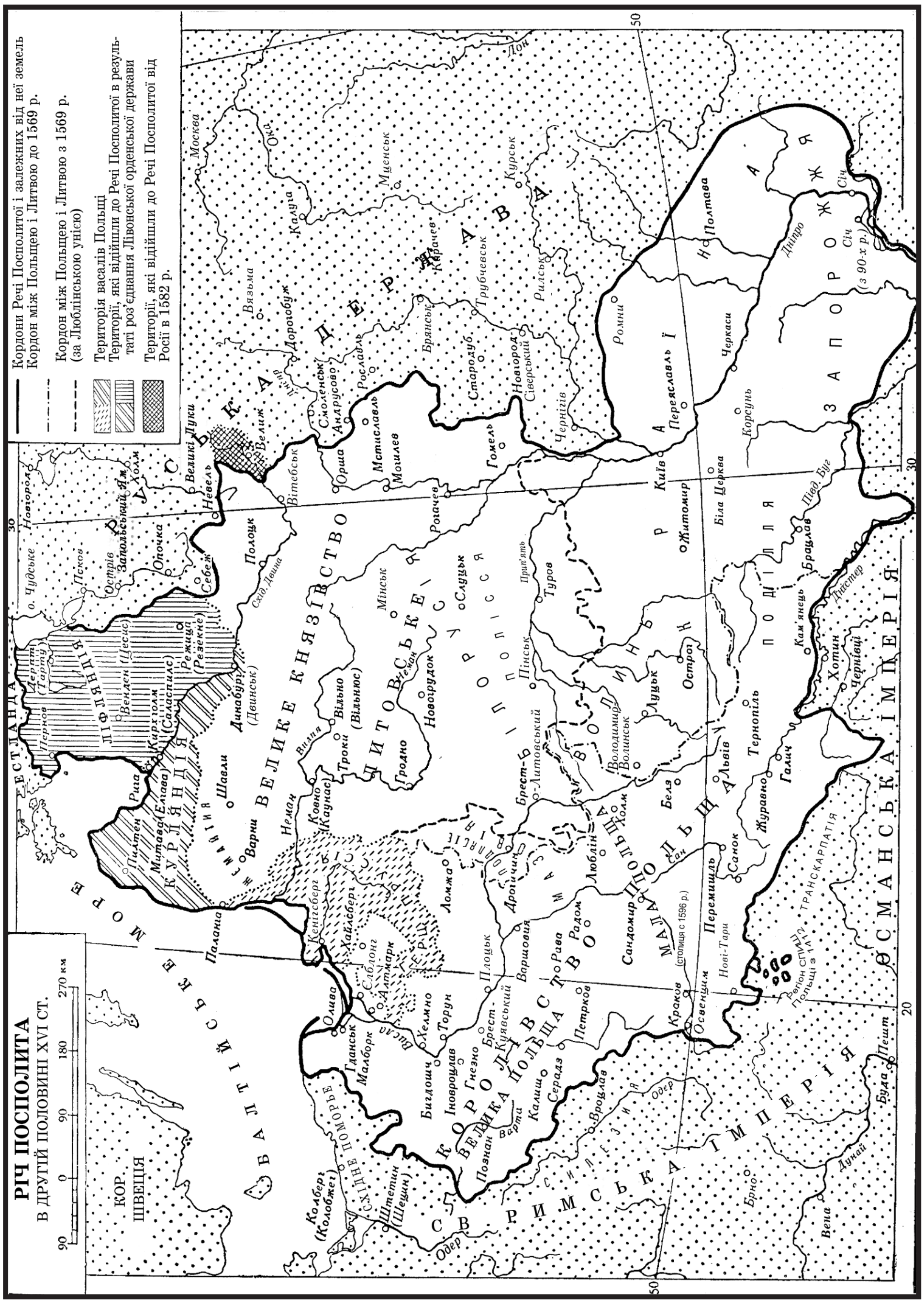
Польські феодали намагались назавжди закріпити за собою Українські і Білоруські землі. Вони надали литовським вельможам і шляхтичам цілий ряд прав і привілеїв, щоб прихилити їх на свою сторону. Польща безцеремонно відірвала від Великого князівства Литовського Брацлавське і Київське воєводства, включаючи Придністровські землі, а також Волинь і Литовське підляшшя. Литовська шляхта і міщани-католики, які проживали на цих територіях, одержали привілеї, а також звільнення від деяких поборів і повинностей. В червні 1569 р. Люблінська унія була погоджена сеймами Польщі і Литви. Об'єднання двох держав в одну – Річ Посполиту – завершилось.

Польща взяла участь у Лівонській війні і активно почала підтримувати антимосковську політику, яку віддавна проводила Литва. Тяжкий національний і духовний гніт ворожої держави на землях України, Білорусії і Придністров'я був ніби «узаконений». Східнослов'янське населення, зокрема придністровське, остаточно попало в національну кабалу і духовне рабство. Героїчні часи Ольгерда, коли Руські землі охоче приєднувалися до Литовської держави, а Гедиміновичі упорядковували і захищали їх, відійшли в минуле назавжди.

Перевірте себе

Пригадайте з курсу історії основні події Лівонської війни.

Разом з Польщею Литва вичерпувала свої сили в безкінечній ворожнечі з Московською Руссю. Литов-

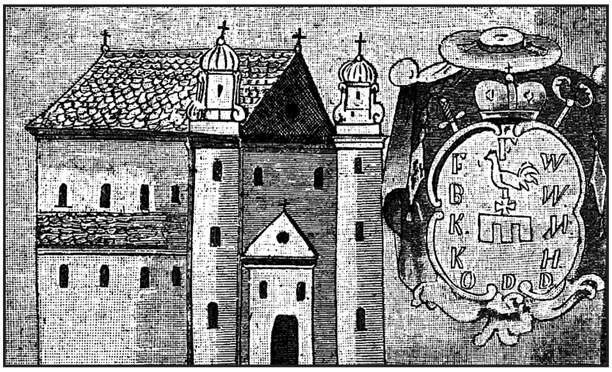

РІЧ ПОСПОЛИТА
В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.
Кордони Речі Посполитої і залежних від неї земель
Кордон між Польщею і Литвою до 1569 р.
Кордон між Польщею і Литвою з 1569 р. (за Люблінською унією)
Території васалів Польщі
Території, які відійшли до Речі Посполитої в результаті роз'єднання Лівонської орденської держави
Території, які відійшли до Речі Посполитої від Росії в 1582 р.

Це важливо знати

Брестська унія 1596 р. утворила греко-католицьку (уніатську) церкву. Унія переслідувала мету ополячити і окатоличити православних українців і білорусів, духовно їх послабити і придушити.

ці після Люблінської унії почали відмовлятися від православ'я і приймати католицьку віру, оскільки пільги і привілеї в Речі Посполитій могли мати тільки католики. Щоб залучитися до державних привілеїв у новій країні, деякі представники панівних станів серед північних слов'ян також зрікалися православ'я, перехрещувалися в католицтво чи ставали уніатами (прибічниками греко-католицької церкви). Вірність православній вірі батьків і дідів зберігали головним чином тільки прості українські і білоруські селяни, яким ніхто ніяких пільг не давав і давати не збирався.

Щоб полегшити перехід православного населення завойованих територій в католицтво, у 1596 р. спеціальним документом (Брестською церковною унією) було створено релігійне об'єднання – греко-католицька церква. Вона підпорядковувалася папі римському, визнавала католицькі основи (догми) віри, але при цьому зберігала православні обряди. Уніати допомагали утверджувати панування польських феодалів і католиків на східнослов'янських територіях України і Білорусії. Згодом, в роки Великої Вітчизняної війни, вони співпрацювали з гітлерівцями.

Церква Святого Миколая в Бресті, де у 1596 р. була прийнята церковна унія

Проте, як і раніше, найбільшим нещастям для жителів Придністров'я залишались спустошливі набіги кримських татар, від яких місцевому населенню ніде було сховатися. Ні поляки, ні литовці не спроможні були захистити не тільки захоплені ними землі, але й свої власні.

Питання

1. Чи були Придністровські землі частиною Південно-Західної Русі (України)? Аргументуйте свою відповідь.
2. Чим цікавий великий князь Свидригайло для народу Придністров'я?

3. Хто найбільше загрожував населенню Придністров’я після об’єднання Польщі і Литви в Річ Посполиту?

Завдання

1. Складіть схему управління Поділлям в часи Вітовта.
2. Укажіть причини переходу земель Придністров’я під владу Польщі.
3. Заповніть таблицю «Історична роль польсько-литовських уній»:

Назва унії	Дата підписання	Умови	Історичне значення

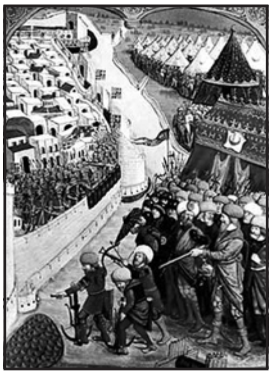
4. Перевір себе: а) *православ’я* – це...; б) *католицизм* – це...; в) «*копа*» – це ...; г) *повіти* – це ...

Тести

1. В роки Вітовта були побудовані фортеці: а) *Караул*; б) *Дашов*; в) *Хаджибей*; г) *Чорне Місто*; д) *Тягинь*; е) *правильно все*.
2. Першим офіційним визнанням удаваних прав Польщі на території Поділля став спеціальний акт від 15 жовтня 1432 р., складений: а) *Свидригайлом*; б) *Сигізмундом*; в) *Казимиром*.
3. В яке воєводство входили Придністровські землі в 50–60-ті роки XV ст.: а) *в Київське*; б) *в Чернігівське*; в) *в Брацлавське*.

§ 3. ПОСИЛЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ЗАГРОЗИ І ЗАХОПЛЕННЯ КРИМЧАКАМИ НИЖНЬОДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Просування османів в Європу. В 20-ті роки XIV століття в Малій Азії на кордонах послабленої Візантійської імперії виникає Османське князівство, назване на ім’я засновника династії Османа I (в Європі цю державу називали Оттоманською). Так було покладено початок зародженню надзвичайно сильної, могутньої і агресивної держави – Османської імперії. В цій воєнно-феодальній державі привілейований стан представляли активні і войовничі газії, тобто воїни газавату – «борці за віру» в Аллаха. Газії збагачувались не стільки за рахунок пригноблення своїх власних селян та іншого безправного населення, скільки за рахунок пограбувань і завоювань нових територій.

Облога турками Константинополя у 1453 р.

Перевірте себе

Поясніть слово «династія».

В середині XIV ст. турки-османи з'явилися на Балканах. Султан Мурад I захопив болгарські і сербські міста, а виграна ним битва на Косовому полі у 1389 р. перетворила Сербію в його данницю. Султан Баязид I Блискавичний продовжив завоювання Мурада I – він поневолив Болгарію і в 1396 р. в Нікопольській битві розбив армію європейських лицарів.

Майже через півстоліття, в 1444 р., військо європейських лицарів під командуванням польського короля Владислава III було розбито султаном Мурадом II в битві при Варні. Через чотири роки, в 1448 р., він розігнав хрестоносне ополчення під командуванням угорського лицаря Яноша Хуньяді.

В травні 1453 р. після двомісячної облоги і жорстоких штурмів турки вже під проводом султана Мехмеда II зайняли Константинополь. Практично всі жителі міста загинули або були вигнані, а останній візантійський імператор прийняв смерть як воїн, з мечем в руках захищаючи храм Святої Софії.

Облога Бєлграда турками

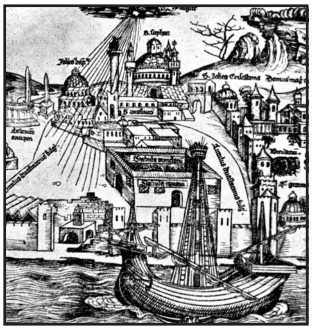
Візантійська імперія занепала. Замість неї одразу ж виникла Османська імперія, столиця якої – м. Стамбул – була встановлена султаном Мехмедом на місці зруйнованого Константинополя.

Продовживши завойовницьку політику своїх попередників, Мехмед II захопив Сербію, Боснію, Албанію, підкорив собі Кримське ханство, Дунайські князівства – Валахію і Молдавію. Придністров'я стало важливим стратегічним регіоном на шляху турецької експансії. Підкоривши ці землі, турки здійснили б свою мрію: перетворити Чорне море у внутрішнє «озеро» Османської імперії. Вододіл між турками і кримчаками повинен був пройти Дністром, щоб все північне узбережжя Чорного моря стало мусульманським.

Придністров'я як осередок сил антиосманської боротьби. Європейські країни Заходу, натхненні успіхами, досягнутими в освіті, науці, мистецтві і духовності в епоху Ренесансу, мало турбувались про всезростаючу загрозу османського поневолення. Крім того, постійні конфлікти і міжусобні війни між монархами багатьох європейських держав не дозволяли їм об'єднати сили для ударів по турках, для звільнення країн, що попали до них в кабалу, і вигнання османів з Європи.

Перевірте себе

Хто такі європейські лицарі?

Столиця османської імперії м. Стамбул

Інакше йшли справи в Сербії, Болгарії, Валахії, Молдавії, Україні та інших державах, народи яких зазнавали безпосереднього нападу зі сторони турків і зазнали страхіття османського ярма. Перед страшною загрозою повного поневолення зблизились Сербія, Видинська Болгарія і Валахія, об'єднали сили Сербія і Боснія, припинили прикордонні суперечки Угорщина і Польща. У 1397 р. угорський і польський королі домовилися, що Польща допоможе Угорщині у можливій війні проти турків, а угорський король визнає господаря Молдавії васалом Польщі і не буде втручатися у справи польського короля на Поділлі (тобто в Галицькій Русі). Польща тимчасово стала для Молдавії і Придністров'я державою, яка давала надію на порятунок від турецького ярма.

В перші роки XV ст. молдавський господар Олександр Добрий визнав себе васалом польського короля і навіть спеціально приїхав на Поділля, щоб особисто присягти йому у своїй вірності. З цього часу і аж до 1538 р., коли турки завоювали Молдавське князівство, майже всі його господарі були васалами польських королів.

Валаський пастух

Молдавія вперше зіткнулася з турецькою агресією в 1426 р., коли султан Ахмед I спробував захопити дві важливі фортеці – Бєлгород в гирлі Дністра і Кілію на Дунаї. Тоді польський король зібрав армію і наказав князям Поділля готуватися до захисту Молдавського князівства. Придністровські землі стали місцем зосередження антиосманських сил. Султан зі

Перевірте себе

Чому Молдавія вбачала в Польщі свою рятівницю від турецького поневолення?

своїм військом вимушений був відступити – він не зважився йти у глиб Молдавії і обмежився тим, що заволодів іншим Дунайським князівством – Валахією. Але виникла інша загроза для Придністров'я.

Утворення Кримського ханства і посилення татарської загрози. Захопивши Крим, монголо-татари підкорили собі слов'ян, половців, вірмен, греків ті інші народи, що проживали на цій території ще в XIII столітті. Вони розподілили між собою улуси (бейлики), особливо великі з яких отримали сім'ї феодальних династій Ширин, Кінчак, Мансур, Аргин та ін. З розростанням міжусобиць в Золотій Орді кримське намісництво набувало все більшої самостійності.

В 30-ті роки XV ст. боротьбу за владу в Криму почав засновник династії Гіреєв Хаджи-Гірей. За допомогою Великого князівства Литовського і Польщі він в 1443 р. відділився від Орди і оголосив про утворення незалежного Кримського ханства, яким керував більше 20 років – до 1466 р. До складу ханства ввійшло Нижнє Подніпров'я, де знаходилися монголо-татарські війська, а Придністров'я залишалось у складі Київського князівства.

Воїни Османської імперії

У 1475 р. доля кримчаків різко змінюється. Турки на чолі з покровителем Константинополя султаном Мехмедом II вдираються на Кримський півострів і завойовують ханство. Місцева феодальна знать надає йому підтримки. Султан розташовує свої війська на Азові, в Тамані, Бєлгороді (на Дністрі), Очакові. За кілька років до цього, в 1468 р., Мехмед ставить на престол Менглі-Гірея (сина Хаджи-Гірея), який переносить столицю в Бахчисарай. З цього часу тут починають розповсюджуватися арабська писемність і мусульманська освіта.

Через 10 років, у 1478 р., Кримське ханство приймає магометанство, і хан

Турецькі султани

визнає над собою верховну владу турецького султана, хоча офіційно його васалом він стає пізніше, в роки правління Іслам-Гірея II (1584–1588).

Саме в часи хана Менгли-Гірея (1468–1515) політика татар щодо Придністров'я, Поділля і всієї Південної Русі стала чітко спрямованою і конкретною, мабуть, за рекомендацією Стамбула. Якщо раніше татари займалися звичайним пограбуванням східнослов'янського населення і віддавали частину його в рабство, то тепер вони систематично знищували жителів, звільняючи території від «небажаного» народу. Ці зміни в політиці були пов'язані з появою в Європі у другій половині XIV століття нової могутньої, активної і ворожої сили, якою управляв турецький султан – верховний керівник магометанського світу. Придністров'ю судилося відчути всю його агресивність і натиск.

Перевірте себе

Пригадайте, в які роки Придністров'я входило до складу Київського князівства. Коли це князівство було скасовано?

Татарські набіги на Придністров'я. З утворенням Кримського ханства жителі Придністров'я зазнали нових спустошливих набігів, нещасть та страждань. А оскільки Київське князівство було ліквідовано, будь-які дії татар залишалися безкарними, а населення – незахищеним. Перший великий набіг на Придністровські землі відбувся через рік після прийняття кримчаками *ісламу* – у 1479 р. Як повідомляє український Густинський літопис, татари «багато зла сотворили на Поділлі і біля Браславля».

Словник ерудита

Іслам *(мусульманство, магометанство) – релігія, заснована, за арабським повір'ям, пророком Мухамедом у VII ст.*

Особливо катастрофічним за своїми наслідками був набіг у 1482 р., коли все Поділля і Київщина були перетворені на пустелю. Причому татари, не зустрівши жодного опору зі сторони влади, отримали можливість

Татарська аристократія

сваволити і знущатися над беззахисним народом довгий час. Це підтверджує і Густинський літопис: «Татари без милості полонили Поділля і Руську землю протягом трьох років, без будь-якого опору». Поляки, майже не перешкоджаючи татарам, віддавали їм на поталу все Придністров'я і Південну Україну. І тільки під час чергового набігу в 1489 р. король Казимир відправив свого сина з військом, який, як зазначає літопис, «об'єднався з Руссю і подолянами і пішов проти татар», знищивши кілька десятків тисяч загарбників.

Польща була неспроможною захистити населення своїх земель. Але незважаючи на це, великий литовський князь Олександр Казимирович, обмежений і слабовільний правитель, пішов на зближення з польською владою і загострення стосунків з Москвою. Політика князя призвела до нової війни Литви з Московською Руссю (1500–1503) і нових татарських набігів. Литва уклала військовий союз з Лівонським орденом – католицькою організацією рицарів Тевтонського ордену, які утворили у Східній Прибалтиці державу Лівонію. Бажаючи задовольнити хижацькі запити кримчаків, Олександр здійснив безглуздий і принизливий вчинок: «виступив з мирною ініціативою», тобто пообіцяв Менгли-Гірею виплачувати поголовну данину – по три гроші з кожної людини, що проживали на Поділлі та Київщині.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому Олександр Казимирович пішов на зближення з Польщею і загострення стосунків з Москвою?

Такий крок не тільки не умиротворив, але ще більше заохотив татар на свавільство і дав привід для наступних територіальних зазіхань і набігів. Вони почали розглядати Придністров'я, все Поділля, Південну Русь і Північне Причорномор'я як свій власний улус, що цілком відповідало інтересам Османської імперії. Тому недивно, що у 1502 р., коли литовський князь Олександр Казимирович став королем Польщі і покинув територію Литви, Менгли-Гірей приєднав

Придністров'я разом з причорноморськими степами від Дністра до Кубані до Кримського ханства. Вслід за цим під владу кримчаків перейшли татарські орди під назвою «нагаї», які тут кочували, що ввійшли пізніше в Єдисанську, Буджацьку та інші орди.

Під впливом турецького султана і боязливої політики польських і литовських керівників у татар зростали ненажерливі запити і посилювались загарбницькі настрої. У 1503 р. Батий-Гірей (син кримського хана Менгли-Гірея) привів татар в Чорну Русь і розграбував ряд давніх міст. У 1505 р. його батько захопив Білу Русь. Дібравшись до Мінська, він наказав своїм загонам спустошувати всі міста аж до Вільно. Подібні вилазки хан і його сини здійснили пізніше: у 1506, 1510, 1512, 1516 та в інші роки.

В своєму урочистому маніфесті 1506 року Менгли-Гірей оголосив Придністров'я разом зі всією Південною Руссю і навіть всією Русько-литовською державою своїм споконвічним володінням, яке ніби його предки подарували великим литовським князям за умови виплати данини. У відповідь на це новий польський король Сигізмунд I Старий поспішив укласти мир з Кримським ханством. Але татари незабаром відновили свої набіги на Польщу, які проходили по землях багатостраждального Придністров'я.

Запам'ятайте

Початок XVI ст. *– Південне Придністров'я стає частиною Кримського ханства. Хоча фактично татари безкарно панували тут з останньої чверті XV ст.*

Польський король Сигізмунд I Старий

Початок козацького самозахисту. Польський король Сигізмунд II Август (син Сигізмунда I) і одночасно великий князь литовський за багато десятиліть свого довгого правління не спробував дати жодної відсічі турецько-татарській агресії, об'єднати польське, литовське, українське і білоруське воїнства для захисту територій, що знаходилися під його управлінням. Поки польські і литовські феодали всі свої зусилля спрямовували на війни, які велись з Росією, татари безкарно грабували Українські і Білоруські землі, вбивали і брали в полон їх православних жителів, серед яких було немало придністровців.

Сигізмунд II Август. Коронований в Польщі у 1530 р., в Литві – у 1548 р. Керував до 1572 р.

У 1510 р. татарські війська спустошили Хмільник, Вишневець, Кременець, Львів, Красний стан,

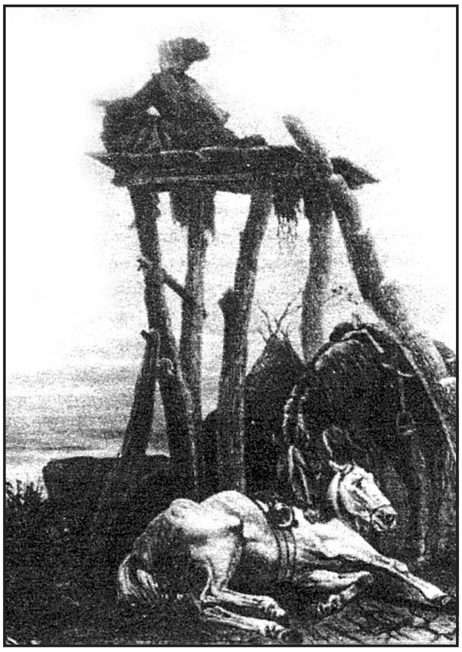

Князь Костянтин Острозький

Брест, Кам'янець-Подільський, Володимир, Луцьк та інші міста. Кримчаки повернулись з походу з багатою здобиччю і кількома десятками тисяч полонених.

Особливо жахливим для народу лівобережжя Дністра був татарський похід 1516 року, коли орда полонила близько 50 тис. жителів Поділля і Волині. Під час походу хана Девіст-Гірея у 1550 р. татари майже повністю винищили населення Браславля, знищивши навіть тих, хто ховався в лісах. У 1558 р. вони спустошили багато подільських поселень, а під час походу 1559 року на Поділлі вогнем та мечем було зруйновано 35 сіл. Незважаючи на те, що фортеця Кам'янець вціліла, придністровців в польському Поділлі загинуло не менше, ніж жителів Браславського повіту і всього східного Поділля, де не було фортець.

Населення відданої на пограбування і спустошення землі, не одержавши ні від кого підтримки і допомоги, могло розраховувати тільки на свої сили. Так, власне, і сталося – в 1529 р. брати Іван і Олександр Вишневецькі, Костянтин Острозький, Юрій Слуцький та інші князі, об'єднавшись, змусили втікати татарську орду під Києвом.

Козацький пікет (спостережний пост)

Проте подібні випадки були одиничними, оскільки і шляхта, і литовські вельможі несхвально ставились до самозахисту православних слов'ян, а тим більше до їх спроб об'єднатися в боротьбі проти ординців. У 1533 р. в Стамбулі було укладено мир між турками, татарами і молдаванами, з одної сторони, і поляками, литовцями – з іншої. Протягом ще багатьох десятиліть після цієї акції Польща і Литва «умиротворяли» своє православне українське і білоруське населення, наказуючи йому «не задирати» татар під час їх спустошливих набігів.

Саме тоді, в 50-ті роки XVI ст., почало зароджуватися українське козацтво. Його політичним центром стала Запорозька Січ, а в кінці століття визначилась територія, на якій жили козаки: береги Дністра, Поділля, Брацлавщина, Волинь, Київщина і Чернігівщина.

Татари, які претендували на території Польщі і здійснювали на неї далекі походи, змусили поляків задуматися про безпеку своїх земель. У 1511 р. сейм направив на Поділля трьохтисячне військо, а через рік воно було посилено ще двома тисячами *жовнірів*. Крім того, була розроблена спеціальна система оборони польських кордонів.

Цю оборону складали три рівні. Перший утворили козаки, які повинні були вести постійне спостереження за степом і повідомляти про появу супротивника. Другий рівень включав в себе фортеці, гарнізони, військові частини на найбільш небезпечних напрямках: на переправах через ріки, бродах, дорогах і т.д. Наступний рівень повинен був брати перший удар на себе і утримувати ворога до підходу підкріплення, тобто основних збройних сил країни, які і були третім рівнем.

Придністров'я в цій системі оборони знаходилось на першому рівні, в першому ешелоні, який складався з козаків. У жителів регіону знову з'явилася можливість набути багатого досвіду боротьби за виживання в умовах, коли допомоги і підтримки чекати не було звідки.

Словник ерудита

Жовніри – *польські вільнонаймані ратники, тобто солдати.*

Польський гусар

Питання

1. Звідки пішла назва «Османська імперія»?
2. Які землі захопив і підкорив собі Мехмед II?
3. Як ви вважаєте, чому Придністров'я було приєднано до Кримського ханства?

Завдання

1. Охарактеризуйте міжнародне становище на Балканському півострові у XIV–XV ст.
2. Складіть розгорнутий план на тему «Утворення Кримського ханства і татарські набіги на Придністров'я».

3. Перевірте себе: *а) султан* – це...; *б) осман* – це...; *в) жовнір* – це...; *г) козак* – це...

Тести

1. Незалежне кримське ханство було утворено: *а) у 1430 р.; б) у 1443 р.; в) 1475 р.*
2. Перший великий набіг на Придністровські землі було здійснено кримськими татарами: *а) у 1468 р.; б) у 1479 р.; в) у 1482 р.*
3. У спеціальній системі оборони польських кордонів Придністров'я знаходилось: *а) на першому рівні; б) на другому рівні; в) на третьому рівні.*

Історія мовою документів

Сучасник-хрестоносець про зовнішність Ольгерда:

«Князь має величний вигляд: обличчя його рум'яне, продовгувате, ніс випнутий, очі блакитні, дуже виразні, брови густі, світлі, волосся і борода світло-русі, з сивиною, лоб високий, чоло лисе; він зросту вище середнього, ні товстий, ні худий, говорить голосом гучним, виразним і приємним; він їздить прекрасно верхи, але ходить, шкутильгаючи на праву ногу, тому зазвичай спирається на палицю чи на отрока».

* * *

Український історик, археолог і етнограф XIX століття В.Б. Антонович про характер Ольгерда:

«Ольгерд, за свідченням сучасників, відрізняється від інших глибокими політичними обдаруваннями; він вмів скористуватися обставинами, правильно окреслював мету своїх політичних прагнень, вигідно укладав союзи і вдало вибирав час для здійснення своїх політичних задумів. Надзвичайно стриманий і передбачливий, Ольгерд відрізнявся вмінням в непроникній таємниці зберігати свої політичні і воєнні плани. Руські літописи, не прихильні взагалі до Ольгерда внаслідок його зіткнень з північно-східною Руссю, називають його «зловірним», «безбожним» і «улесливим»; проте визнають його вміння користуватися обставинами, стриманість,

хитрість – словом, всі якості, потрібні для посилення своєї влади в державі і для розширення її меж. Щодо його ставлення до різних національностей, то можна сказати, що всі симпатії й увага Ольгерда зосереджувались на руській народності; Ольгерд за поглядами, звичками і сімейними зв'язками належав до руської народності і служив у Литві її представником».

* * *

Російський історик, письменник і журналіст першої половини XIX ст. Н.А. Польовий

... про особистість Владислава Ягайло:

«Він не мав жодної з блискучих якостей діда і батька, крім владолюбства і жорстокого звірства. Бездіяльний, сонливий, нерішучий, не хоробрий на війні, він без слави володарював сорок вісім років в Польщі, вмів утриматися на троні, передати наступність в рід свій, але не виконав сподівань Польщі. Може бути, про них і не думали вельможі його, користуючись слабкістю короля і ще радіючи цьому. Ставши чоловіком Гедвиги (тобто Ядвиги), Ягайло змінився в характері, став слабким, довірливим, підвладним волі інших. Він незабаром загубив Литву...; але виконав обіцянку, дану папі і духовенству: охрестив литовців...»

... про особистість Вітовта:

«Вітовт, як тигр, лютував проти непокірних, не жалів крові ближніх і умертвив Нариманта Вігунта, Коригелла, братів Ягайли. Скіргайло підкорився йому і був відправлений до Києва, куди Вітовт послав його замість вигнаного ним Володимира. Корибута кинули до тюрми. Свидригайло вітебський був відісланий до Польщі князем Литовським. Він володів землями від Новгорода і Пскова до Молдавії, від кордонів Польщі до Смоленська і Москви і Рязані...

Невеликий на зріст Вітовт був залізної статури, не знав втоми, не знав і совісті, діючи зрадою і таємним вбивством так само охоче, як хоробро діяв мечем. Краще за інших розумів мистецтво миру і ворожнечі, він губив деякий час Польщу, німецьких хрестоносців і Русь своїми хитрощами, всюди вигравав і майже сорок років був страховиськом, яке загрожувало загибеллю Москві і Русі».

IV розділ
ПРИДНІСТРОВ'Я НА МЕЖІ ВОРОГУЮЧИХ ІМПЕРІЙ ТА ДЕРЖАВ

Прийом ногайських послів царем Іваном IV

§ 1. РУХ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДО БЕРЕГІВ ДНІСТРА. ВСТАНОВЛЕННЯ ТУРЕЦЬКОГО ПАНУВАННЯ В МОЛДАВІЇ

Етапи формування молдавської народності. Щоб краще зрозуміти роль середньовічного Молдавського князівства в історії Придністров'я, необхідно розглянути основні етапи формування молдавської народності і створення незалежної держави.

У I тисячолітті до н. е. фракійські племена заселяли великі землі з обох берегів Дунаю, проживаючи на Балканах, в Карпатах і на територіях від Карпат до Дністра. В результаті того, що Римська імперія на початку II ст. н.е. розгромила племінний союз, в Карпато-Дунайському

регіоні утворюється провінція Дакія, якою керувала римська адміністрація за законами імперії. Ті фракійці, які зуміли вижити в кривавих війнах, поступово з покоління в покоління романізувалися: вони забули рідну мову і почали розмовляти народною латинню — своєрідним спрощеним і полегшеним варіантом латинської мови. Але під могутніми ударами варварів римляни в кінці III століття змушені були покинути Карпати і переселитися за Дунай. Разом з ними на Балкани пішли і романізовані фракійці.

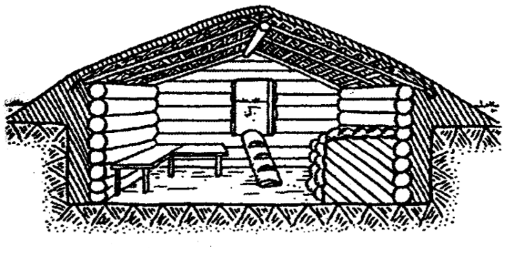
Золоті прикраси гетів: гривня, сережка

У IV столітті, в епоху Великого переселення народів, слов'яни заселяють Дністровсько-Карпатські землі, Балкани, всю Східну і Південно-Східну Європу. Романізовані фракійці і слов'яни мирно співіснують один з одним. Більше того, в результаті змішування, злиття, асиміляції романізованих фракійців і слов'ян до IX ст. утворюється нова етнічна група — вóлохи, які стали безпосередніми предками молдаван, румун та інших східнороманських народів. Більшість волохів розчинилася в інших балканських народах — сербах, хорватах, болгарах, боснійцях, албанцях і македонцях. Свою державність згодом утворили лише дві групи волохів, які знову переселились з-за Дунаю в Карпати. Між Карпатами і Дунаєм Валаське князівство (Мунтенію) заснували валахи, мунтяни (з XIX ст. — румуни), і між Карпатами і Дністром Молдавське князівство утворили молдавани.

Перевірте себе

Що стало причиною романізації фракійців?

Процес утворення саме молдавського народу бере початок з XII ст., коли в середовищі карпатських волохів почала виділятися східна гілка. Під натиском угорських хрестоносців протягом багатьох десятиліть вони поступово покидали Карпати і переселялися на

Напівземлянка — типове житло слов'ян ранньосередньовічної епохи

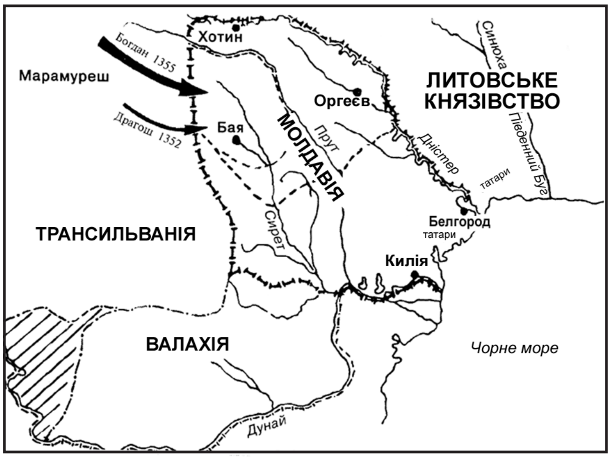
схід. Тут східні волохи зустріли давньоруське поселення, яке було близьке їм за елементами культури, традицій, побуту, духовного життя, за православною релігією. За назвою річки Молдова, де знаходився їх центр, вони почали називати себе молдаванами, а свою землю – молдавською. Утворення ж власної незалежної держави увінчувало процес формування народу.

Це важливо знати

Не плутайте поняття «волохи» і «валахи». Східно-романська народність «волохи» була основою для формування і молдаван і валахів (мунтян) на різних територіях незалежно один від одного приблизно в один і той же період. Молдавани утворились в результаті асиміляції волохів зі східними слов'янами, давньоруським населенням, а валахи – на основі злиття волохів з південними слов'янами, болгарами, сербами та ін.

Утворення Молдавської держави. У XIII–XIV ст. молдавани жили в невеликих поселеннях з 8–10 будинків общинами до 50 жителів. Таке село називали «ватре», а сусідні пасовиська, озера і ріки – «хотар». Господарство мало натуральний характер: все необхідне вироблялось самими общинниками.

Усе ж таки замкненість натурального господарства в перші десятиліття XIV ст. долалась багато в чому завдяки пожвавленню торгівлі: через Дністровсько-Карпатські землі проходили важливі торговельні шляхи. Окремі сім'ї, накопичивши багатства і зосередивши в своїх руках судові й управлінські важелі в общинах, намагались передати своїм нащадкам спадщину і владу як сімейні привілеї. Ці сім'ї покидали общину і захоплювали собі кращі землі. Незнатні селяни, рядові общинники також виходили з общин, швидко розорювались і потрапляли в залежність від нової феодальної знаті – кнезів, жуде, воєвод, старійшин.

Заснування Молдавського князівства у 1359 р.

Так в молдавському суспільстві виникли сили, зацікавлені у створенні державного апарата, який забезпечував би схоронність власності і надійність нового типу зв'язків між людьми. Тільки держава могла гарантувати порядок і законність нових феодальних відносин.

Ні католицьке королівство Угорщина, ні Золота Орда не могли їх забезпечити, оскільки стосовно молдавського суспільства вони переслідували лише агресивні цілі. Захист від них сам по собі вимагав підстави власної держави.

Ось як народні перекази описують утворення Молдавського князівства. Воєвода волохів на ім'я Драгош полював зі своєю дружиною в північних Карпатах (Мурамуреше). Помчавшись за зубром, він пересік високі гори і спустився в долину на сході Карпат. На березі річки влучним вистрілом Драгош вбив зубра і, зачарований багатою і мальовничою природою, оглянувся. Подорожуючи на коні вздовж річки і захоплюючись красотами цього краю, він натрапив на одинокого старця русина на ім'я Яцько. Драгош заговорив з ним. На питання, що за землі і кому вони належать, Яцько відповів, що від гір і до моря вони вільні, тут ніхто не живе, крім птахів і звірів. Тоді Драгош привів з Карпат своїх людей на цю землю, а Яцько – древніх русинів, які поселилися поряд з молдаванами.

Молдавські монети XV–XVI ст.

Поетичні образи цього переказу досить влучно відображають реальні події, пов'язані з утворенням Молдавської держави. Адже волохи, справді, прийшли з Північних Карпат на Схід, де, дійсно, зустріли залишки давньоруського населення – галицьких вигонців, бродників та ін. Не підлягає сумніву і той факт, що волохи мирно співіснували з ними, розширюючи кордони своїх земель від р. Молдова до Сирета, Прута і Дністра не вогнем і мечем, не розбоєм і насиллям, а шляхом об'єднання зі слов'янським місцевим населенням, яке пригноблювали золотоординці.

Молдавський воєвода Драгош керував землями на р. Молдова зі своєї резиденції в селищі Бая на початку 50-х років XIV століття. В кінці цього ж періоду проти воєводи Балка, онука Драгоша, молдавани, незадоволені його проугорською політикою, підняли бунт. Повстання підтримали волохи, що прийшли з Марамуреша на чолі зі своїм воєводою

Перевірте себе

Пригадайте, хто такі русини, вигнанці і бродники. Яку роль вони відіграли в історії Галицького Пониззя – Придністров'я?

Запам'ятайте

1359 р. *– утворення незалежної Молдавської держави.*

Богданом. Угорський король Людовик I відправив на ці землі у 1359 р. військо, сподіваючись придушити повстання молдаван проти корони і католицької церкви, але йому це не вдалося через велику кількість бунтівників. Після втечі Балки першим господарем незалежної Молдавської держави став Богдан.

Епоха незалежності Молдавії. Перші молдавські господарі всі сили віддавали для того, щоб убезпечити державу від спроб угорської корони повернути бунтівне князівство в своє лоно. Петро I Мушат (1374 – 1391), визнавши себе васалом польського короля Владислава Ягелло, включив до складу держави такі важливі фортеці, як Хотин в Верхньому Придністров'ї і Цецину в Україні, побудував фортеці в Сучаві і Нямці, заснував молдавське єпископство, підпорядковане Галицькій митрополії, почав карбувати перші молдавські монети – гріш. У 1387 р. Петро домовився з Ягелло і подільськими князями про те, щоб кордон між Молдавією і Русько-литовською державою проходив по Дністру.

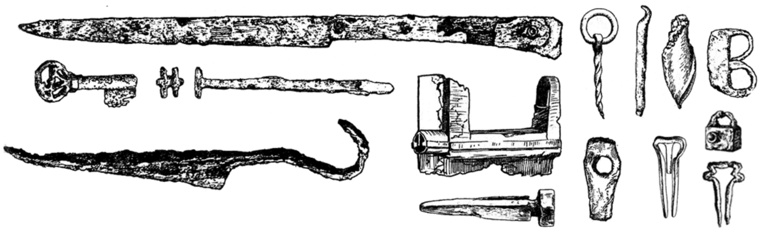
Бояри і міщани Молдавії початку XV ст.

З іменем молдавського господаря Олександра Доброго (1399–1431) пов'язаний «срібний вік» державності князівства, який супроводжувався активним економічним розвитком, політичною централізацією, дипломатичними успіхами. Кордони Молдавії розширились до максимальної величини – на півночі країна межувала з Польщею по р. Черемош, на сході – з Великим князівством Литовським по Дністру, на півдні – з Валахією по Дунаю і Мілкову, на заході – з Угорщиною по Карпатських горах. У Молдавії встановились стабільні і рівні стосунки з сусідами.

Це важливо знати

Великий князь Литовський Ягайло Ольгердович і польський король Владислав Ягелло – одна й та сама особа.

В грудні 1431 р. Олександр несподівано помер, не залишивши заповіт щодо престолу. Між його синами і внуками – численними претендентами на молдавський престол – почалась затяжна і кровопролитна боротьба за владу. Протягом 25 років (з 1432 по 1457 р.) князівський престол переходив з рук в руки близько двох десятків разів. Молдавія розорялась і слабшала, втрачаючи території, людей

Вироби молдавських ковалів XV–XVI ст.

матеріальні блага. Крім того, в міжусобицю активно втручалася Угорщина і Польща, чим негайно скористалися турки. Султан Мехмед II в 1456 р. почав вимагати від господаря Петра Арона щорічної виплати данини в розмірі 2 тис. угорських золотих. Господар, порадившись з боярами в м. Васлуй, вирішив виплатити цю данину, оскільки послаблена, спустошена і зруйнована країна захистити сама себе не могла, а допомоги чекати не було звідки. Вчинок Арона став поштовхом до початку закабалення Молдавії Туреччиною, початком трьохсотлітнього османського ярма.

Це важливо знати

Підкорення вимогам султана і початок виплати Молдавією данини – перший крок на шляху закабалення князівства Османською імперією.

Боротьба за незалежність Молдавського князівства при Стефані Великому. Період феодальних міжусобиць і негараздів закінчився у 1457 р., коли на молдавський престол зійшов внук Олександра Доброго Стефан III, названий згодом Великим. Він князював 47 років (з 1457 по 1504 р.), і період його правління був найбільш тривалим і благополучним за всю історію Молдавії. Не даремно його називали «золотою добою» незалежної Молдавської держави. Крім того, це була епоха великого напруження всіх сил суспільства, епоха драматичних конфліктів і кривавих війн, світлих надій і трагічних обставин.

Стефану III вдалося покінчити зі всіма боярськими міжусобицями. Він, з одної сторони, жорстоко переслідував бояр-зрадників, а з іншої – наближував до себе людей незнатного походження, нагороджуючи їх за кмітливість, мужність, хоробрість в боях, що викликало чималий подив в ті часи. Ці люди

Зображення Стефана Великого з рукописної книги XV ст.

Це важливо знати

Період феодальних усобиць і війн в Молдавії закінчився у 1457 р. зі сходженням на престол господаря Стефана III Великого.

Молдавський лучник

Молдавське бойове знамено кінця XV ст.

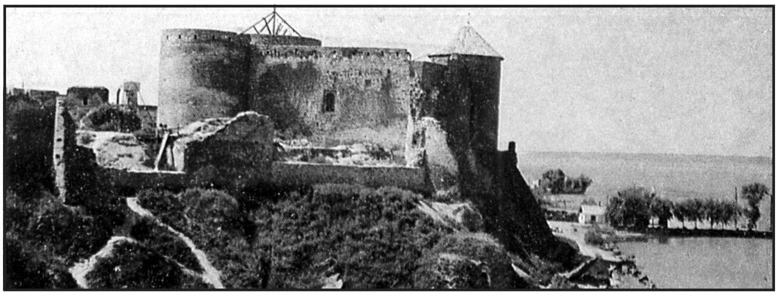
склали стан витязів – кістяк господарської армії. «Хто сьогодні пасе кіз, завтра може стати великим боярином», – говорили тоді. Спираючись на нечисленну, але сильну і віддану йому армію, Стефан III зумів відстояти незалежність князівства у війнах з Угорщиною і Польщею. Але основним його клопотом була турецька загроза.

Територію між незалежною Молдавією і грізною Османською імперією займало Валаське князівство. На його престол турки постійно ставили послушних їм бояр, яких Стефан виганяв і замінював відданими йому людьми. Нарешті Стефан відмовився від виплати данини султану і не погодився передати в його руки фортеці Бєлгород на Дністрі та Килію на Дунаї. Підкорювач Константинополя Мехмед II у відповідь послав в непокірну Молдавію 120-тисячне турецьке військо і близько 20 тис. валахів. Проти них стояла армія Стефана, яка нараховувала не більше 50 тис. осіб.

10 січня 1457 р. недалеко від м. Васлуя пройшов генеральний бій. Вранці цього ж дня господар, скориставшись туманом, таємно відправив в турецький тил загін трубачів, які в самий розпал бою затрубили сигнал атаки. Турки, побоюючись оточення, розгубилися, а несподіваний удар молдавської кінноти посіяв серед них паніку. Молдавській армії залишилось тільки добити безладно відступаючих ворогів.

Перемога над турками принесла Молдавії славу в Європі. Але Стефан розумів, що це тільки початок боротьби, що новий ворожий похід не змусить себе довго чекати. Тому він звернувся до європейських монархів з пропозицією об'єднати сили, щоб єдиним ударом назавжди покінчити з Османською імперією. Однак Європа проігнорувала його заклик.

Влітку 1476 р. султан Мехмед II сам привів у Молдавію армію османів, разом з якими йшли валахи; одночасно зі сходу на князівство наступали татари. В долині Резбоєнь (Валя Албе) поблизу м. Нямця молдавська армія зазнала нищівної поразки. Проте Стефан зумів вивести залишки військ в Карпати і,

Бєлгородська фортеця. Пам’ятник XV ст.

отримавши підтримку в Трансільванії, знову атакував турків. Він визволив фортеці Сучава, Нямець і Хотин. Султан змушений був відступити.

У 1484 р. турки захопили на Дністрі фортецю Бєлгород (яка після цього стала називатися Акерман), а також Килію, звідки можна було швидко підійти до столиці князівства. Дані обставини змусили Стефана у 1487 р. укласти з Туреччиною мир і щорічно виплачувати їй данину в подвійному розмірі – 4 тис. золотих талерів. Вплив Мехмеда II в Молдавії почав посилюватися.

Це важливо знати

Захоплення турками фортеці Бєлгород і відновлення виплати Молдавією щорічної данини султану – другий крок на шляху закабалення князівства Османською імперією.

Намагаючись захистити свої країни, Стефан III вирішив зблизитися з Московською Руссю. Дипломатичні відносини в ті часи, як правило, скріплювалися родинними зв’язками. Дочка Стефана III Олена Волошанка вийшла заміж за сина Івана III Івана Молодого, і їх син Дмитро був оголошений спадкоємцем престолу в Москві. Контакти між двома православними державами, обмін культурними і духовними цінностями – реліквіями, книгами – продовжували відігравати в історії цих країн істотну роль.

Велика княжна Олена та її син Дмитро

Встановлення османського ярма в Молдавії. У липні 1504 р. Стефан III помер. Поховали його в монастирі м. Путна, який він сам і побудував. Зі смертю цього видатного полководця, дипломата, державного діяча і керівника середньовічної Молдавії країна втратила мужнього захисника і поборника за незалежність.

Це важливо знати

«Примусовий васалітет» Богдана I у 1512 р. – третій крок до підкорення Молдавії Стамбулом.

Султан Сулейман II Пишний

Це важливо знати

Похід Сулеймана Пишного в Молдавію у 1538 р., зняття з престолу господаря Петра Рареша і будівництво турками Бендерської фортеці стали завершальним етапом в остаточному закабаленні князівства і включення його до складу Османської імперії.

Після смерті короля його син Богдан I визнав у 1512 р. турецького султана своїм сюзереном. Даний акт отримав назву «Примусовий васалітет». З цього часу практично всі молдавські правителі давали клятву на вірність султану і проголошували себе його васалами.

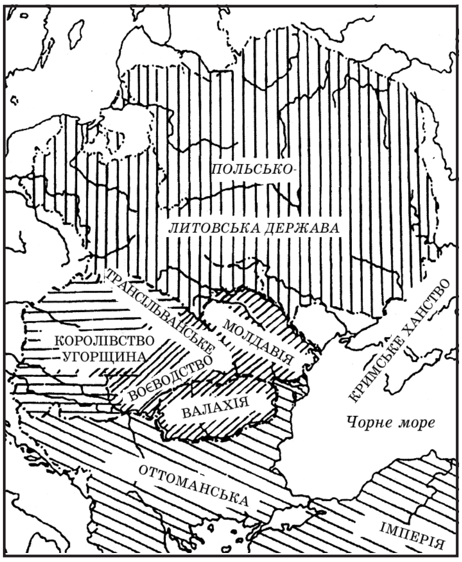
У 1538 р. султан Сулейман II Пишний привів свою армію в Молдавію і скинув з престолу онука Стефана III господаря Петра Рареша (керував 1527–1538 і 1541–1546 рр.), замінивши його послушним бояриной Стефаном Лакустою. За наказом султана в Бендерах було споруджено цитадель.

Остаточно підкоривши собі Молдавію, турки включили її до так званого «Дому миру». Справа в тому, що всі прилеглі території османи уявляли ніби у вигляді трьох кіл – «домів»: Османська імперія – це «дім ісламу», ворожі їй держави – «дім війни», а країни, які визнали верховенство султана і потрапили під турецьке панування, – «дім миру».

Форми турецького панування. Включення Молдавії в «дім миру» означало, що вона стає васалом Османської імперії, при цьому повинна виплачувати щорічну данину (харач) туркам і брати участь на стороні султана в його війнах проти інших країн. Форма молдавської державності зберігалася: залишались господар і його канцелярія, Боярська рада (потім її замінив Диван), законодавство і чиновництво. Але, по суті, ця державність ставилась на службу Османської імперії. Господар, будучи маріонеткою султана, не міг навіть стати на престол без дозволу Стамбула.

Тому, незважаючи на збереження деяких атрибутів державності, Молдавія зазнала всіх тягарів турецького ярма, яке проявлялося, перш за все, в економічній, політичній і воєнній сферах. Щорічна данина Молдавії Стамбулу досягла в кінці останнього десятиліття XVI ст. 60 тис. золотих, тобто збільшилася з часів Петра Арона більше ніж в 30 разів. Непосильним тягарем вона лягала на плечі селян, які змушені були виплачувати у вигляді податків великі

грошові кошти. А таких податків нараховувалося кілька десятків.

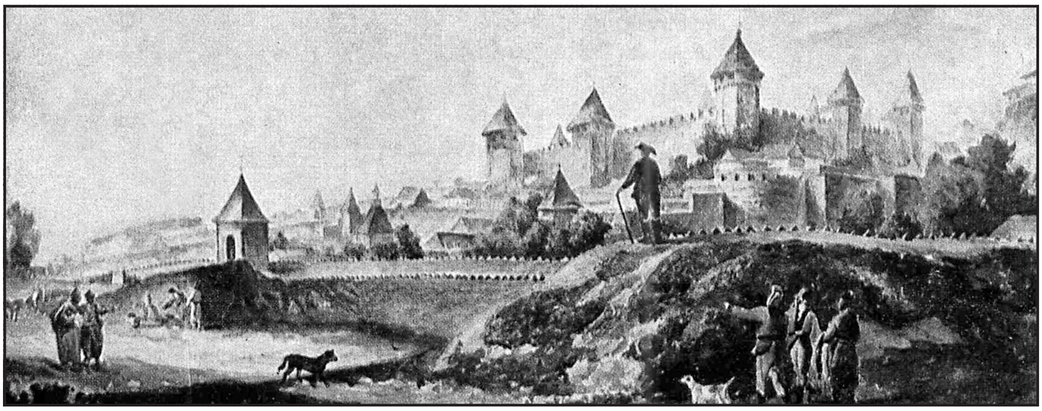

Південно-Східна Європа в часи Стефана Великого

Бажаючи послабити оборону Молдавського князівства, турки в середині XVI ст. перенесли його столицю з Сучави в Яси, де не було фортечних стін. З цією ж метою у найважливіші фортеці на Дунаї і Дністрі — Бєлгород, Бендери, Хотин, Килію — увійшли турецькі війська. Фортеці і суміжні з ними землі з християнським населенням правились командирами турецьких гарнізонів за законами шаріату. А південні райони Дністровсько-Дунайських земель турки заселили татарами. Центром буджацької орди стали Каушани, звідки кочівники здійснювали щорічні спустошливі набіги на поселення Дністровсько-Прутського межиріччя.

Трьохсотлітнє турецьке ярмо мало найпохмуріші, згубні наслідки для Молдавського князівства. Економіка занепала, державність деградувала і вироджувалася, в культурному житті суспільства відбувся глибокий надлам. Однак молдавський народ знаходив в собі нові й нові сили для боротьби за звільнення від іноземного володарювання. І в цій боротьбі він не був самотнім.

Бендерська фортеця у XVIII ст.

Питання

1. Які прошарки населення були зацікавлені в укріпленні державності Молдавського князівства? На кого опирався Стефан III під час свого правління?
2. Чому роки правління Стефана III сучасники називали «золотою добою»?
3. Що було спільного в політиці перших молдавських господарів?
4. Які особливості турецького ярма в Молдавії?

Завдання

1. Покажіть на карті території, які заселяли фракійські племена в I тисячолітті до н. е.
2. Знайдіть на карті території Валаського і Молдавського князівства.
3. Складіть схему «Формування молдавської народності».
4. Назвіть причини утворення Молдавської держави.

§ 2. ПІВДЕННЕ ПРИДНІСТРОВ'Я ПІД ГНІТОМ КРИМСЬКИХ ТАТАР

Придністров'я в системі міжнародних відносин кінця XV – початку XVI ст. Насильне включення Молдавського князівства до складу Османської імперії дуже змінило положення Поділля і відіграло велику роль в історичній долі Придністровських земель. Мир Стефана III з Туреччиною і поновлення ним щорічної виплати данини у 80-ті роки XV ст. серйозно вплинули на ситуацію в Поділлі. Саме з цього часу територія Придністров'я стає осередком інтересів держав, які борються між собою. Тут отримують свій розвиток польсько-литовські-татарські стосунки, в які втручаються Туреччина, Дунайські князівства Молдавія і Валахія, а нерідко Угорщина і Московська Русь. І дуже часто єдиною страждаючою стороною в таких конфліктах опинялося населення Придністров'я. Підтвердженням цьому можуть слугувати наступні події.

Середньовічне молдавське знамено

У 1492 р. польським королем стає син Казимира IV Ягеллончика Ян І Ольбрахт. Він таємно задумав захопити Молдавське князівство і передати його в управління своєму старшому братові Сигізмунду. З цією метою король почав вмовляти іншого свого брата великого князя литовського Олександра Казимировича разом направити свої армії в Молдавію під приводом звільнення від турків двох фортець: дністровської — Бєлгорода і дунайської — Килії.

Король Польщі Ян І Ольбрахт

Ідею загарбання дружньої християнської країни Молдавії, яка безвинно могла стати жертвою жадібності і ненаситності Ягеллонів, не підтримувало русько-литовське військо. Тим більше що великий московський князь Іван III на прохання Стефана III попередив литовців про те, щоб вони не воювали проти Молдавії. Тому, дійшовши до кордонів Поділля за Браславлем, литовсько-руське військо повернуло назад, а Ян І Ольбрахт, не маючи сил самостійно взяти обложену ним Сучаву, змушений був повернутися додому. В жовтні 1497 р. в битві поблизу Козмінського лісу на Буковині поляки були безжалісно розгромлені молдавським військом Стефана III.

? Перевірте себе

Чому русько-литовське військо не підтримувало ідею короля про захоплення Молдавії?

Складність політичної ситуації полягала в тому, що Стефану допомагав Іван III, син якого був одружений з дочкою Стефана, а Олександр Ягелло, уклавши з Москвою договір, був чоловіком дочки Івана III. Після перемоги в Козьмінському лісі Стефан III привів свою армію в ту частину Поділля, яка знаходилася в руках Польщі. Він захопив тут близько 10 тис. місцевих жителів, викрав їх, а потім продав туркам і татарам в рабство. Таким чином, за порятунок Молдавії заплатили не поляки і не литовці, а мирне православне слов'янське населення Придністров'я.

Стилізований герб Молдавського князівства

У 1498 р. на територію Придністров'я вдерлися турки. Ось як описує цю подію український Густинський літопис: «Прийшли через волоську землю турки на Поділля, в кількості близько сімдесяти тисяч; почавши з Дністра, вони спустошили вогнем і мечем

Захоплення турецькими військами мирних жителів та їх майна

країну... Вони ще більше зла зробили б, бо ніхто їм не опирався, якби не сам Бог відігнав їх, напустивши на них безмірну зиму і сніги; чого вони не звикли терпіти; перемерзло у них тоді сорок тисяч людей; залишок же тих, які врятувалися від морозу, перебив Стефан, воєвода волоський... В той час був такий страх і трепіт в Польщі, що жителі хотіли, залишивши свою землю, йти до інших країн».

Таким же кровопролитним був і похід Ахмат-Гірея, надісланого у 1499 р. своїм батьком Менгли-Гіреєм на Поділля, коли, за словами літопису, «...татари відвели весь полон в свою землю».

Поява на Дністрі такої могутньої й агресивної держави, як Османська імперія, її непрості, часом ворожі стосунки з Польщею і Литвою, посилення позицій ногайської орди в Північному Причорномор'ї і заселення Буджака ордою, безперервні війни між Туреччиною і Молдавією загострювали і без того напружену ситуацію, яка склалась в регіоні. Нормальний поступовий розвиток держави і мирне життя на берегах Дністра в таких умовах ставало просто неможливим.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чи можна сказати, що в середні віки Придністров'я займало вигідне географічне положення?

Кримські татари в Єдиссані. Степова частина Північного Причорномор'я від Дністра до Південного Бугу між р. Ягорлик і Чорним морем була західною областю Кримського ханства і називалась по-різному: Едиссаном, Еть-Шаном, Ханською Україною, татарською пустинею, Очаківською землею та ін. Всього за кілька десятиліть, з кінця XV до першої половини XVI ст., тут майже повністю було знищено осіле слов'янське населення. Господарями цієї території стали кримчаки.

Основним заняттям степових кочівників як і колись залишалося скотарство, незважаючи на те, що всередині Кримського півострова татари все біль-

ше переходили до осілого способу життя, займалися хліборобством, виноградарством і садівництвом. Войовничість та агресивність скотарів-кочівників, звичайно ж, пояснювалася не якимись природженими рисами характеру цих людей. Вони походили з особливого типу кочового феодалізму, який панував у їх стосунках і господарстві.

Обмундирування руських і татарських воїнів

Прості, нічим не знатні, небагаті кочівники, які знаходилися в повній залежності від своїх феодалів, називалися «чорні люди». Для них грабіжницькі походи на «невірних» були надійним, хоча і небезпечним способом відзначитися, збагатитися, піднятися в очах суспільства. «Кращим людям» — феодалам вдалі напади також дозволяли збільшити свої прибутки, піднятися по службових східцях — ближче до хана, перевершити суперників в хвацькості та вдачі.

Будь-який пастух-скотар з «чорних людей» за першим же покликом феодала з числа «кращих людей» буквально на очах міг перетворитися в воїна. Іноді орда відправлялася в спустошливі походи на сусідні території не за наказом хана, а всього лише за призивом якого-небудь місцевого воєначальника, який, зібравши молодь, яка хотіла чимось вирізнитися, вів її грабувати поселення мирних жителів.

Велика господарська печатка Молдавської держави другої половини XV ст.

У XVI—XVII ст. військові походи великих об'єднань кримчаків та їх участь у битвах диктувалися політикою бахчисарайських ханів. Це були добре організовані воєнні акції проти Польщі, Молдавії, Московської Русі та інших країн. Шлях орди відзначався спустошенням земель, смертю і горем людським.

«Кожен татарин є солдатом, — говориться в одній старовинній німецькій книзі. — Ханові потрібно тільки вказати місце збору, і вони з'являються зі всіх сторін. Але більшість з них дуже старі, інші дуже молоді, щоб йти на війну. У більшої частини

Перевірте себе

Які спільні риси в побуті і господарстві ногайців, ординців та інших відомих вам кочівників можете назвати?

погані коні. Шабля, рушниця і пара пістолетів – це зброя багатих, більшість має тільки луки і стріли чи дерев'яну пику, гартовану і загострену за допомогою вогню. Про військові вправляння вони не мають жодного поняття». Кочівники погано розбирались в премудростях військової справи, в них не було регулярних підрозділів і правильної організації військ. Але численність татар, повне зневаження життям – як своїм, так і чужим – робило їх грізною воєнною силою, яка могла сміливо вирішувати важливі стратегічні завдання і втручатися в справи і стосунки сусідніх держав.

Герб Молдавського князівства початку XVIII ст.

Кримські хани вміло і хитро використовували напруженість і ворожість між Польщею і Московською Руссю. Вони уклали союзи з Москвою і здійснювали походи на Литву чи Польщу, при цьому знищували слов'янське населення в Поділлі. Чи, навпаки, ставали союзниками Речі Посполитої і грабували Русь, доходячи інколи до стін Московського Кремля.

Ногайці й осіле населення Придністров'я. В перші десятиліття XVIII ст. кримський хан поселяє ногайських татар на землях між Дністром і Дніпром, де здавна кочували їх одноплемінники з Єдиссанської орди. Ногайці відзначалися такою силою, що могли зняти з престолу будь-якого хана і поставити іншого.

Словник ерудита

Турла *– турецька назва р. Дністер.*

Які ж були в ту пору землі на сході від *Турли* (так називали татари Дністер)? В одному з джерел XVIII ст. описується «...плоска рівнина, де рідко зустрінеш піщаний горб і ніде не знайдеш дерева чи куща. Ґрунт родючий, трава вища за людський зріст, дичина є у великій кількості, і стада баранів, рогатої худоби, коней, верблюдів покривали поля, коли тут знаходилася ще Єдиссанська орда. Цією дичиною і цими стадами харчуються ногайці, а також просом, ячменем і гречкою, яку вони засівають». Цими володіннями постійно пересувалися кочові

орди ногайців, оподатковуючи даниною поселення росіян, українців, молдаван, які приходили в Придністров'я з Росії, України, Молдавії та інших країн.

Середньовічна фреска з Воронецького монастиря, яка зображує сцену орання

Сюди втікали селяни від феодалів-кріпосників, рятуючись від гнобителів, турецького ярма і релігійних утисків. Але Придністровські землі не могли убезпечити нових поселенців. Примітивні форми скотарського господарства, устрій і спосіб життя ногайців спонукав їх на грабіжництво, яке зберігалося тут аж до ліквідації Кримського ханства і приєднання Криму до Росії у 1783 р.

В районі Дубоссар існував невільничий ринок, де продавалися для вивозу до Лівану молоді раби, яких можна було використати на тяжких роботах. Татарські мурзи й агенти паші, які бажали поповнити свої гареми, з'їжджалися сюди, аби купити молодих дівчат, переправити їх до Криму, а потім до Стамбулу. Жінок середніх літ продавали в татарські улуси – їх використовували в багатих будинках як служниць. Захоплених єврейських, вірменських, грецьких чи генуезьких купців купували ті, хто хотів отримати від їх родичів солідний викуп.

Перевірте себе

Чим пояснюється існування невільничих ринків в Нижньому Придністров'ї до 80-х років XVIII ст.?

Ніхто в Придністров'ї не почував себе в безпеці, ніхто не був захищений законом чи будь-якою державною структурою. Будь-який житель Єдиссана міг перетворитися в раба під час татарських набігів на придністровські села. Дівчата та жінки постійно забруднювали свої обличчя і руки сажею, щоб не привертати уваги татар. Батьки намагалися подалі сховати маленьких дітей, але це не завжди їх рятувало – вони були приречені на вірну загибель, якщо татари вбивали чи гнали в рабство їх близьких.

Найбільшого спустошення зазнала придністровська частина Єдиссана під час збройного конфлікту між Туреччиною, Кримським ханством, Польщею

Поминки за покійним в середні віки

і Росією, коли не тільки ногайці, а й кримчаки, османські солдати, яничари володарювали на цій землі. Знаходячись на стику інтересів ворогуючих між собою імперій, держав і народів, Придністров'я вповні зазнало весь тягар свого «вигідного» географічного положення.

Питання

1. Яку роль відігравало Придністров'я в системі міжнародних відносин країн в кінці XV – початку XVI ст.?
2. Чому у 80-ті роки XV століття був неможливий поступальний розвиток Молдавського князівства та мирне життя?
3. Яку політику проводили татари і ногайці, які заселили південну частину Молдавії?
4. Як називалася західна частина Кримського ханства? Як ви думаєте, звідки пішла ця назва?

Завдання

1. Складіть оповідання «Придністров'я на межі інтересів ворогуючих імперій».
2. Перекажіть своїми словами цитату з Густинського літопису, в якій говориться про кривавий похід турків на Поділля.
3. Назвіть причини, через які «чорні люди» змушені були брати участь в грабіжницьких походах.
4. Дайте опис земель, розташованих між Дністром і Дніпром в перші десятиліття XVIII ст. Скористуйтеся картою.

§3. ВОЛОДАРЮВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ МАГНАТІВ І КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИДНІСТРОВ'Ї

Географічне положення Придністров'я у складі Литви і Польщі. Польське Поділля географічно розташовувалося між Південним Бугом і середньою течією Дністра, північніше його лівої притоки Ягорлик. З заходу ця частина Поділля межувала з істо-

ричною областю Західної України – Галичиною (з кінця XVIII ст. її називали Галіцією), з південного заходу Дністер відділяв її від Молдавського князівства у складі Османської імперії, а на півдні по р. Ягорлик проходив кордон з Кримським ханством. Звідси часто на територію Придністров'я вдиралися татарські орди і турецькі війська, які йшли походом на Польщу.

Захоплене Польщею Поділля чітко поділялося на дві частини – Придністров'я і Побужжя. Придністров'я, що відносилося до Кам'янецького повіту, було здавна заселене і освоєне слов'янським населенням, укріплене галицьким князем Данилом Романовичем, його братом і синами, а потім Кориатовичами і Вітовтом. Кам'янецькі землі були на Дністрі твердинею, якої не було у всій Польщі. Побужжя, захищене слабше, було легкою здобиччю для татар, тому і було менш заселене людьми.

Перевірте себе

В чому особливості географічного положення частини Придністров'я, яке входило до складу Литви і Польщі?

Надгробок князя Костянтина Острозького в Києво-Печерській Лаврі

Адміністративний поділ земель. Русько-литовська держава у XVI столітті поділялась на сім воєнних округів, якими управляли старости і воєводи. Придністровські землі північніше р. Ягорлик були відібрані у Литви Польщею і ввійшли в польське Поділля, поділене на особливі адміністративні одиниці (типу уїзду) – повіти. Протягом XVI ст. кількість і кордони цих повітів не раз змінювалися. Так, в середині століття Поділля складалося з шести повітів, а в кінці – з трьох: Кам'янецького, Летичевського і Червоноградського. Згодом землі лівобережжя Дністра і Речі Посполитої увійшли до складу Браславського воєводства, яке складалося з Браславського і Веницького (Вінницького) повітів.

Корисна інформація

В середні віки Браславль (Брацлавль) був великим адміністративним центром Речі Посполитої. Сьогодні – це невелике місто на північному заході Вітебської області Білорусії.

До Люблінської унії 1569 р. керівниками Браславських і Вінницьких земель були князі Костянтин Острозький (1491–1529), Ілля Острозький (1529–1541), Семен Пронський (1541–1542), Федір Сангушко (1542–1550) і Богуш Корецький (1550–1579). Але через кілька десятиліть після створення

Перевірте себе

Пригадайте факти з історії, пов'язані з королем Сигізмундом III Ваза.

Речі Посполитої земельна власність тут була захоплена польськими магнатами, а політична й адміністративна влада на місцях опинилася в руках мілкого і середнього польського дворянства – шляхти. Шляхта складалася в основному з частини пануючого в Польщі і Литві класу – лицарів, а також з дрібнопомісних феодалів, безземельних дуже пихатих і гордовитих дворян, які вихвалялися своєю «породою» і родовитістю.

В цьому відношенні особливо відзначалося сімейство магнатів Корецьких. Прийнявши унію, вони насильно почали примушувати своїх селян до переходу в уніати, в той час як челядь грабувала упертих жителів, розорювала їх посіви і господарство. Страшного погрому зазнав Печерський монастир, монастирські села і містечка, знущалися над православними священиками і монахами. Справа дійшла до того, що на захист монастиря змушений був виступити навіть король Сигізмунд III Ваза, вихованець єзуїтів, який запроваджував в Польщі католицьку віру і прагнув швидкої і повної католизації українців і білорусів.

Сигізмунд III Ваза, король Польщі, великий князь Литви

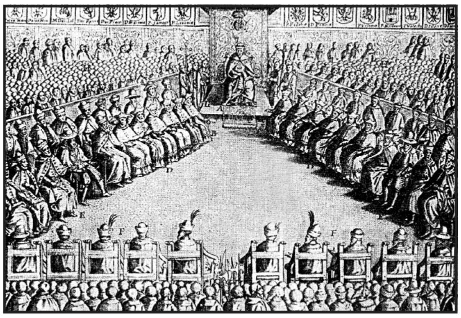
Управління повітами. Через кілька років після створення Речі Посполитої польський король Сигізмунд II Август на вимогу шляхти провів спеціальну реформу, яка мала вплив на життя населення Придністров'я протягом десятиліть і навіть століть. Вся держава була поділена на 13 воєводств, до кожного з яких входило кілька повітів – спеціальних шляхетських округів. Повіт став основною одиницею військового, судового, адміністративного і політичного поділу країни. Польська шляхта утворювала полк повіту на чолі з хорунжим чи маршалком. Шляхетські полки всіх повітів воєводства складали так звану дивізію на чолі з воєводою, об'єднану під загальним командуванням великого *гетьмана*.

Словник ерудита

Гетьман *(в Польщі) – головний начальник найманого війська, який назначався королем і залишався на цій посаді довічно. Існували посади великого (коронного) і повного гетьманів. Повний заступав великого у випадку його відсутності чи раптової смерті.*

Кожний повіт, в тому числі і Кам'янецький, який включав територію Придністров'я, мав власний орган управління – «сеймик», на якому шляхта обирала

своїх послів на «вільні сейми». Посли, які представляли кожний повіт, одержували спеціальні інструкції — «науки» і повинні були строго їх виконувати, передаючи волю тої чи іншої землі. Сеймики повітів замінили старі обласні віче, які існували ще в Давньоруських землях. Але на відміну від земських соборів Московської Русі, на яких були присутні бояри, священнослужителі, виборні від різних станів — дворянства, місцевих жителів, чорних сотень, селян, в сеймики повітів допускали тільки шляхетський «народ». Східнослов'янське і молдавське населення Придністровських земель було відсторонено від будь-якої участі в управлінні місцевим життям, не кажучи вже про справи всього королівства.

Засідання польського сейму

Статут (устав) Сигізмунда II Августа 1566 року передбачав охорону шляхетської честі — закон про «поштивість». Він гарантував політичні і соціальні права шляхти як «народу», її участь у справах верховної влади, в управлінні повітами і країною загалом, недоторканність її господарських прав на своє майно і власних підданих, що жили в селах і містечках. Поляки, які розселилися в Придністров'ї, Поділлі, на Українських і Білоруських землях, стали повноправним народом, який брав участь у місцевому самоуправлінні, вибирав на сеймах своїх представників до сейму країни, до суду й адміністрації повіту.

Селянин і пан

Така форма станово-представницької демократії в феодальній монархії чимось нагадувала форми правління в античних рабовласницьких республіках, де вільні люди і рабовласники були повноправними громадянами. У стосунках з державою вони мали забезпечені законом права й обов'язки, в той же час раб вважався власністю господаря і знаходився в його повному розпорядженні без будь-яких прав. Саме в такому пригнобленому і безправному становищі опинилось найбідніше місцеве населення і прості селяни

Перевірте себе

Яка форма правління мала місце в античних рабовласницьких республіках?

Придністров'я та інших Східнослов'янських земель Речі Посполитої – в більшості своїй православні українці, молдавани, росіяни, білоруси та ін.

Перевірте себе

Як ви розумієте термін «етнічний склад населення»?

Етнічний склад населення. Більшість жителів, які населяли землі від Дністра до Бугу на території Брацлавського воєводства, складали східні слов'яни – українці і білоруси. Після Люблінської унії сюди приходять і поляки. Захопивши Прибузькі землі, польські магнати привели в ці міста посесорів, управителів маєтків, шляхту, польську челядь і т.д.

В польському Поділлі, частиною якого були землі Придністров'я, поляків було значно більше, оскільки ці території були захоплені ними набагато раніше. В м. Смотрич з 75 домовласників було 13 поляків. В селах Кам'янецького повіту в другій половині XVI ст. 80% домовласників складали східні слов'яни, 7% – поляки, 13% – вірмени, а також молдавани (в джерелах вони згадуються як волохи) і серби. Вони тікали від утисків турків і татар з країн, які входили до складу Османської імперії. В м. Кам'янець вирізнялися три національні общини: українська (в джерелах згадується як руська), польська і вірменська.

Словник ерудита

Посесор *– орендатор земельної ділянки (в деяких країнах).*

Про панівну в цьому регіоні мову спілкування промовисто свідчить наступний факт. У 1576 р. жи-

Боярин, який подає милостиню селянам

телі Брацлавського воєводства одержали від короля Стефана Баторія документи польською мовою. У відповідь вони надіслали йому чолобитну, в якій заявили, що вважають даний факт порушенням акта унії і хочуть надалі отримувати грамоти з королівської канцелярії тільки російською мовою.

Словник ерудита

Чолобитна *– в давній Русі жалоба, прохання, клопотання. В дослівному значенні – поклон нижче пояса, з дотиком лоба до землі.*

Населені пункти Придністров'я. У XVI ст. міста і села Придністровських земель розташовувались поіншому, ніж у наш час. Південні території були менш заселені, що пояснювалося сусідством з кочівниками. Своїми постійними грабіжницькими нападами вони спустошували і знищували неукріплені міста і села, знищували і гнали жителів у рабство. Тому люди намагалися селитися поблизу укріплених міст – замків і фортець, за стінами яких можна було сховатися і врятувати своє життя у випадку несподіваного вторгнення орди.

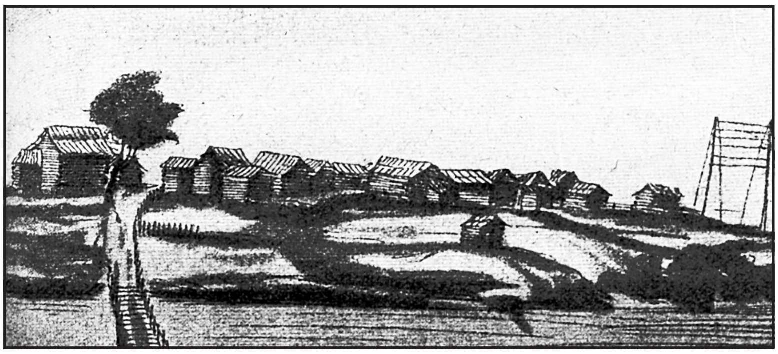
Українські міщанин і селянин

Головною твердинею Придністров'я XVI ст. став на притоці Дністра – р. Смотрич – м. Кам'янець, навколо якого розташувалося досить багато на той час поселень. В середині цього ж століття в місті стояло 645 будинків. Інше місто (колишня фортеця) – Смотрич перетворилося в невеличке поселення з 91 будинку. Найбільш значними власницькими містечками по середній течії Дністра були міста Гродеч, Чемерівці, Кудринці, Сатанов, Чорнокозинці. Ці населені пункти розташовувались у волостях Кам'янецького уїзду на значній відстані від Ягорлика. Але нижче по Дністру, наприклад в Дунаєвецькій волості, землі нагадували пустелю. Придністровські давні міста, які були в часи Галицько-Волинського князівства воротами в Пониззя, у XVI ст. розташовувались в порослих бур'яном розвалинах. Ще південніше по Дністру, на території сучасної Придністровської Молдавської Республіки, мирне населення не проживало зовсім або проживало у невеликій кількості і тимчасово.

Корисна інформація

В м. Гродеч нараховувалося 196 будинків, у м. Чемерівці – 185, в м. Кудринці – 168, в м. Сатанов – 135, в м. Чорнокозинці – 112 будинків.

У 30–40-і роки XVI століття в Кам'янці нараховувалося 3225 осіб, в Смотричі – 455, в селах

Середньовічне село

Кам'янецького повіту – 5170 жителів. Кількість сільських поселень досягало 179, у них зосереджувалося приблизно 500 селянських господарств. 15 поселень були незаселеними. Але навіть заселені села складалися інколи всього з одного чи кількох селянських господарств. Тому відхід навіть однієї сім'ї загрожував у будь-який момент перервати життя такого населеного пункту. І навпаки, прихід нової людини міг відновити життя села. Таких пустих поселень в Кам'янецькому повіті в кінці 60-х років нараховувалося вже 78. Більшість з них постійно спустошували і розорювали, бо польська держава була неспроможною надати безпеку жителям регіону, які проживали на берегах Дністра.

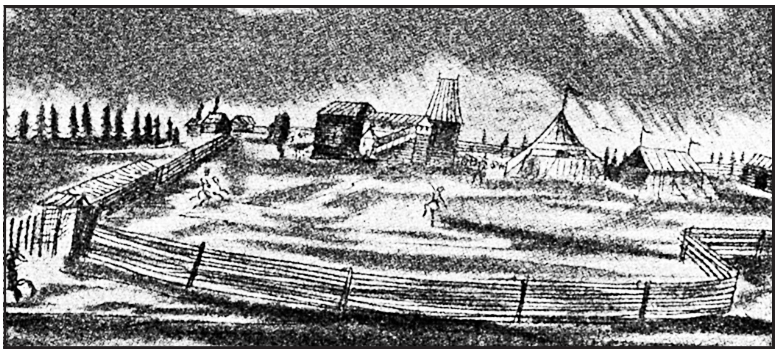
Перевірте себе

Як ви думаєте, чому землі, на яких ми зараз проживаємо, в середні віки були безлюдними і пустельними?

Феодальне землеволодіння. Майже всіма землями Західного Поділля разом з Придністров'ям володіли великі земельні власники – магнати. Більше 30 придністровських сіл належало, наприклад, одній сім'ї таких «*можновладців*» – магнатам Язловецьким. Але існували і власники – власники землі середнього достатку – Корицькі, Яцимирські, Ярмолинські, Володієвські, князі Вишневецькі, Любомирські, Черменські, які володіли одним чиількома селами. Землі, що належали державі, тобто коронні маєтки, здавалися в аренду посесорам – шляхтичам Понятовським, Кумановським, Добромирським, Сахно, Солтанам та ін. Близько десяти сіл Західного Поділля належало Кам'янецькій єпархії.

Словник ерудита

Можновладці *– так називали в середньовічній Польщі великих земельних власників, магнатів, які володіли десятками і сотнями населених пунктів.*

Боярська садиба

Інколи місцеві воєводи і старости роздавали замкові села служилим боярам. Якщо великий литовський князь чи польський король затверджував ці роздавання, вони перетворювалися в дарування. В середині XVI століття в Кам'янецькому повіті було два містечка і 13 замкових сіл, що належали державній скарбниці, а ті, що відійшли від скарбниці, тобто були відданні в подарунок світським феодалам, нараховувалося 36 назв, в тому числі Караул на Дністрі, Лопушно, Туровці та інші поселення, подаровані ще в XV ст.

Сінокіс

Населення було настільки беззахисним, що при татарських набігах часто гинули не тільки селяни, але й пани – їх власники. Тому в XVI столітті люди намагалися жити в місті при замку, а в села приїжджали тільки для обробки землі і промислів (полювання, рибальство, бджільництво та ін.). Інколи, побоюючись татар, вони зовсім не займалися своїм господарством, оскільки, як зазначає *люстрація* 1545 року, всі селяни приватних сіл жили в містечку, «...а на селищах не сміють перед татарами жити». І все ж власники цих міст одержували певну вигоду: вони експлуатували свої пустелі, використовуючи працю стороннього населення – мандрівних промисловиків, рибалок, поливальників – і збираючи з них податки за відвідування земель, що їм належали.

Словник ерудита

Люстрація *– докладний опис державного майна і населення для фінансових, податкових і воєнних цілей.*

Одержуючи такого роду невраховані прибутки, хазяї не особливо турбувалися про залучення селян

Перевірте себе

Чому власники земель не намагалися залучати селян в свої маєтки на постійне місце проживання?

до своїх маєтків на постійне проживання, не платили податки і не несли замкових повинностей. До того ж робота селян в маєтках була можлива тільки з-за умови надання їм якихось пільг. Власний же інтерес землевласників полягав в одержанні найбільшого прибутку, яким вони поступитися не хотіли. Як не дивно, але навіть спустошені татарами Придністровські землі повинні були приносити польським феодалам прибутки. Коли власник жив в своєму маєтку (фальварці), його прибуток складався з податку, отриманого від залежних селян, найманих робітників і челяді, якщо він покидав своє спустошене село і, проживаючи в місті чи замку, землеробством не займався, то отримував прибуток від скотарства, бджільництва, риболовства, полювання промисловиків.

З часом землі і села Придністров'я все більше і більше зосереджувалися в руках окремих великих магнатів. До середини XVII ст. одним тільки магнатам Конецпольським належало в Поділлі 740 сіл і 170 міст. Фактично у володінні цієї сім'ї знаходилися всі Придністровські землі і селяни, які їх обробляли.

Руський купець

Феодальні повинності і категорії селян. Селяни Придністров'я, що у XVI–XVII ст. проживали в Кам'янецькому повіті польського повіту, виплачували залежно від категорії два види повинностей: на користь державного замку і на користь власника — корони чи приватних осіб.

Кожен хазяїн повинен був виплачувати державному замку подимне (2 гроша на рік), податок на утримання артилеристів, гарматників і взагалі на військові потреби фортеці (по 2 гроша), стації — натуральний податок різними продуктами і фуражем (2 вози сіна, овес, пряжу, м'ясо, сир, хліб за встановленою мірою). Селяни виплачували землевласникам поляховщину — натуральний податок пшеницею, вівсом, курми і яйцями, а також *чинш* за користування землею, який складав приблизно половину поляхов-

Словник ерудита

Чинш *— натуральний оброк, який платиться селянами феодалу за користування землею.*

щини. Крім того, у селян, які мали овець і свиней, пани стягали одного барана від 20 овець, одне ягня від 10 овець і одну свиню від 20 голів. Пасічники віддавали десяту частину бджіл і меду; новопоселенці на другий рік свого поселення виплачували феодалам поволовщину, чи яловичину, — одного вола. Іноді на користь власника землі селяни повинні були відпрацювати кілька днів на рік в його маєтку, тобто відбували панщину.

Селяни платять чинш

В залежності від того, який вид повинностей переважав, селяни поділялися на кілька категорій: вільні, тяглі, урочники, убогі та слуги. Існувала також перехідна категорія селян. Коли стороння людина селилася на землі феодала, вона ставала лисичником, тобто платила пану лисицю, половину стації, десятину овець, бджіл і волів, а замкові податки — пушкаровщину і подимні виплачувала нарівні з іншими. Через деякий час лисичники, які брали на себе зобов'язання довічно поселитися на землі власника, платили тільки подимне, пушкаровщину і половину стації, але нічого не віддавали власнику. Вони почали відноситися до категорії «вільних». Якщо феодал одержував замкові землі на умовах служби у фортеці, його селяни віддавали поляховщину, поволовщину і чинш, але не оподатковувалися замком.

Перевірте себе

Як ви розумієте назву податків: пушкаровщина, подимні, поляховщина, поволовщина, чинш, замковий податок?

Близьке до вільних селян становище займали убогі, чи коланні. Вони платили тільки подимне і пушкаровщину і в будь-який момент могли залучатися до роботи в замку як будівельники, майстри, ремісники. Під цю категорію підлягали і слуги, які не були пов'язані з феодалом зобов'язанням «довічного проживання» на його землі і працювали в місті.

Селянин, який оре землю

Розряд тяглих селян складався з «данників» і «урочних». Данники платили феодалам поляховщину і всі види податків — баранину, вепрові, бджолину дань і поволовщину, а уроч-

Селяни в полі

ники вносили плату (чинш) за ділянку залежно від його розміру та якості землі. І ті й інші входили до нижчого стану і вважалися найменш заможним класом селян.

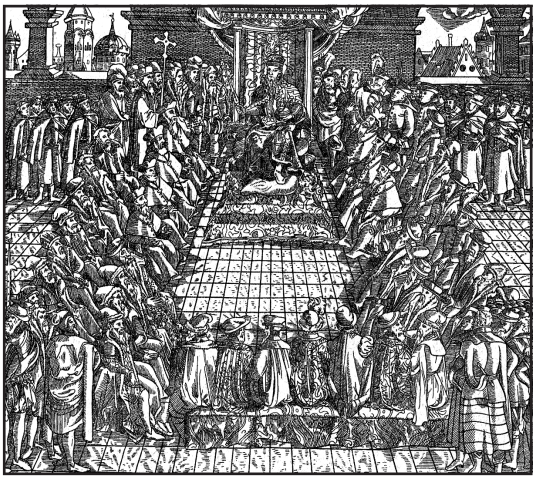
Приватні власники, які одержували невелику вигоду від вільних селян, уперто боролися за прирівнювання їх до тяглових і повне закріпачення. Феодали постійно жалілися, що пільги, надані вільним селянам, є для панів головною перешкодою на шляху до процвітання. Першочерговим завданням влади вони вважали відміну вільного пересування селян і введення кріпацької праці як основи майбутнього добробуту польського Поділля. Польська феодальна держава саме в цьому напрямку вела свою політику, спрямовану на посилення експлуатації придністровського податного населення, відміну пільг і остаточне встановлення кріпосного права.

Наступ католицтва на духовні засади віри придністровців. Люблінська унія 1569 р., за якою до Польщі були приєднані великі слов'янські території південних земель Русько-литовської держави (Київське, Волинське і Подільське воєводства), затримала ополячення східних слов'ян Придністровських земель польського Поділля. Навпаки, збільшення кількості українського і білоруського населення у складі порівняно невеликої Польщі пожвавило слов'янську самосвідомість, яку було вже неможливо *денаціоналізувати* і полонізувати. Переважна більшість людей – і міщани (купці, ремісники, підмайстри, дрібні крамарі, військові, служиві люди), і різні категорії селян, і православне духовенство, чернецтво, і навіть землевласники, родовиті люди, вихідці з давньоруських княжих родів – почували себе зовсім чужими в чужій їм державі.

Словник ерудита

Денаціоналізувати *(тут) – позбавити окрему людину, групу людей чи навіть цілий народ особливостей його національної самосвідомості, світобачення, культури, релігії, психологічного складу, змусити почувати себе і жити по-іншому.*

У вузькостановій Речі Посполитій «народом» вважалася тільки зарозуміла і гордовита шляхта.

Люблінський сейм

Король цієї держави був «власником», главою тільки цієї частини населення. Всі інші жителі знаходилися під владою шляхти як підневільні піддані, для яких державної влади немов і не існувало. Дорожити такою державою у цих людей не було причин, оскільки вона уособлювала лише владу панів-шляхти. Таким чином, Річ Посполита була приречена на внутрішні чвари і боротьбу різних сил. Це послаблювало і похитувало основи державності, що призвело згодом до поділу Речі Посполитої та її зникнення з карти Європи.

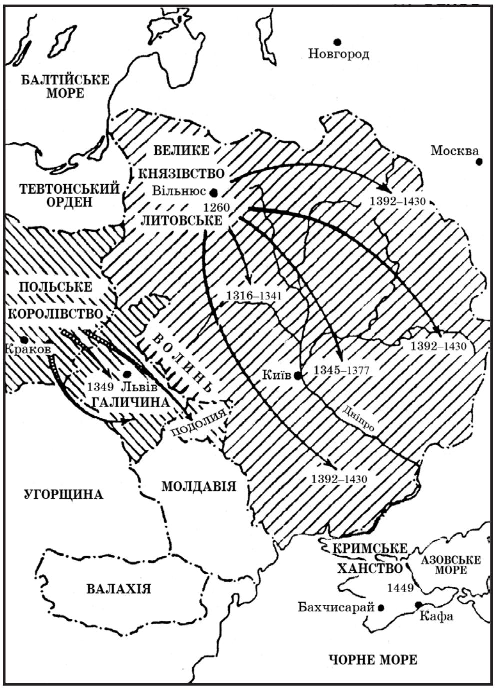
З кінця XVI ст. населення Придністров'я переживало могутній натиск войовничого католицизму, який ознаменував початок драматичного і трагічного періоду боротьби за збереження основ своєї культури і своєї духовної самосвідомості. Витоки фанатичного католицизму простежуються з середини XVI ст., коли його послідовники в Європі піднялись на боротьбу з реформацією – широким громадським антифеодальним і антикатолицьким рухом.

В Польщі, а потім і в Речі Посполитій католицька реакція набувала особливого розмаху, спрямовуючи свої сили проти православ'я. Фанатичні прибічники римського папи і латинського християнства мріяли про повне знищення грецького християнства, православної релігії не тільки у всій Речі Посполитій, але й у Московській Русі.

У 1596 р. на Берестейському соборі в Речі Посполитій була проголошена церковна унія, яка відкрила епоху гонінь і переслідувань «руської віри» в Придністров'ї, на давніх Українських і Білоруських землях. В той же час для придністровців, як і для всіх росіян, українців і білорусів – нащадків єдиного давньоруського народу, православ'я в XVI столітті

Корисна інформація

Після підписання Брестської унії 1596 р. польський король оголосив православну церкву поза законом, а її майно передав уніатам. За допомогою унії католики й уніати розраховували назавжди розірвати духовні і культурні зв'язки українців і білорусів з російським народом.

Польсько-литовська експансія XV–XVI ст.

було твердою основою світобачення, світорозуміння і духовності, вірою батьків і дідів, зрадити яке було немислимо й аморально.

Недалекоглядні польські політики, бажаючи викорінити зі свідомості руських підданих духовні засади, викорінити в своїй країні православ'я і замінити його польським латинством, розраховували на всезагальне об'єднання населення Речі Посполитої. Але їх непримиренна фанатична боротьба проти православної віри сприяла лише загостренню конфлікту між гнобителями та пригнобленим шляхтою і магнатами народом. Вона вела до підйому національної самосвідомості православного населення, до думки про необхідність шукати підтримку в Московської держави в боротьбі проти «ляхів» – гонителів руської віри. Вона викликала бажання допомогти своїм православним сусідам – жителям Молдавського князівства, які страждали під гнітом османської Туреччини. Спільні завдання боротьби за своє самозбереження, за звільнення від іноземних поневолювачів і гнобителів об'єднували придністровців – українців, молдаван, росіян і білорусів в єдине бойове братство православних народів.

Перевірте себе

Чому православне населення вбачало в Москві опору в боротьбі проти католицизму?

Народи, які боролися, вбачали в Московському князівстві опору і надію на звільнення, а в Москві – бажаний центр майбутньої держави, в якому братські народи могли б жити однією сім'єю. Крім того, Придністровські землі перетворювалися у важливий бастіон на шляху здійснення цих надій. І це підтверджено тією роллю, яку відігравали жителі берегів Дністра в козацьких повстаннях, спрямованих на захист «руської віри», і в походах запорожців в Молдавію.

Питання

1. Скільки повітів входило до Поділля в середині XVI ст. і як вони називалися?
2. До якого повіту згідно з реформою Сигізмунда II Августа входила територія Придністров'я? Складіть схему органів його управління.
3. Чому в XVI столітті на території Придністров'я головною твердинею вважалося м. Кам'янець?
4. Коли була проголошена церковна унія в Речі Посполитій? Яку мету вона переслідувала і які були її наслідки для Придністров'я?

Завдання

1. Назвіть основні риси феодального землеволодіння.
2. Складіть оповідання «Населені пункти Придністров'я XVI ст.».
3. Заповніть таблицю «Феодальна залежність селян»:

Категорія селян	Феодальні повинності	
	на користь замку	на користь землевласника

§4. ПОХОДИ ЗАПОРОЖЦІВ В МОЛДАВІЮ ТА УКРІПЛЕННЯ МОЛДАВСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО БОЙОВОГО БРАТСТВА

Придністровське «козацтво» та заснування Запорозької Січі. Успіхи козацького самозахисту від кримчаків в кінці XV – перших десятиліть XVI ст. і включення Придністровських земель в систему оборони польських кордонів нітрохи не послабили натиск шляхти і католицької церкви на православне населення. Більше того, в польському Поділлі, де вузькостанові стосунки Польської держави запроваджувалися особливо старанно, влада почала буквально знищувати «мандрівне населення», тобто вільних людей, які займалися різними промислами (рибальством, полюванням, бортництвом, скотарством). Вони змушували мандрівників приписуватися до різних селянських громад, зараховували їх в лисичники чи інші залежні категорії селян, перетворювали на кріпаків.

Корисна інформація

Козаки, які проживали за порогами Дніпра, часто величались запорожцями, а місце їх поселення називалося Січчю, так як їх січовий кіш, чи острів, було огороджено (відсічено) могутнім частоколом, валом і ровом від набігів татар і турків. Звідси і назва – Запорозька Січ.

Корисна інформація

Перші точні свідчення про козаків на Поділлі і, мабуть, в Придністров'ї дає хроніка Мартина Бельського, датована 1489 р. В цей час з території Поділля пішов в похід на татар Ян І Ольбрахт, син короля Казимира IV. Успішний марш через подільські і придністровські степи став можливим тому, що проводирями королівської армії були козаки, які добре знали ці місця.

Вільні промисловики не хотіли змінювати свій вільний спосіб життя на кріпосні кайдани. Під натиском польської влади і місцевої шляхти мандрівні селяни змушені були покидати Придністровські землі, йти в Барський і Хмельницький повіти, а потім на схід, в Подніпров'я. Придністровські, подільські, київські, черкаські, хмельницькі козаки, витіснені поляками далі в степ, зосереджувалися на лісистих островах в низинах Дніпра, за порогами. Тим самим польська влада сама готувала грізну силу, яка згодом допомогла зруйнувати польську державність.

Одним з перших ватажків козаків, які проживали в низинах Дніпра, був виходець з старовинної княжої сім'ї Дмитро Вишневецький, відомий в народі як Байда. У 1556 р. він заснував на острові Мала Хортиця укріплення, що стало центром Запорозької Січі. Сюди сходилися православні українці, пригноблені католицьким духовенством, селяни, які рятувалися від кріпосної залежності і гноблення польських магнатів та шляхти. До Запорожжя тікали жителі Молдавського князівства, Валахії та інших Балканських країн, які потрапили під турецьке ярмо.

Придністровські козаки – нащадки та спадкоємці мандрівників і галицьких вигнанців Пониззя були в числі засновників і перших жителів цієї своєрідної української феодальної держави. Верховна власність на землю в «козацькій республіці», яка не знала кріпосного права, формально належала не магнатам чи шляхті, а всьому війську Запорозькому і передавалася громаді та будь-якому господарю.

Засновник Січі Дмитро Байда-Вишневецький

Козакам Запорозької Січі судилося відіграти в історичній долі Придністров'я важливу роль. Придністровців і козаків завжди об'єднували міцні та нерозривні зв'язки, кровна спорідненість і спільна мета.

Запорозька Січ (чи Низове військо Запорозьке) була воєнно-політичною організацією українського козацтва XVI–XVIII ст. По суті, це була козацька республіка, верховний орган влади якої – Січова рада –

обирався всіма запорожцями. В свою чергу, Січова рада обирала військову старшину, тобто вище керівництво на місцях – суддю, осавула, писаря, курінних отаманів на чолі з кошовим отаманом, гетьманом.

Всі козаки вважалися вільними, рівноправними і жили за законами усного права, за традиціями і звичаями козацтва, які дбайливо береглись і передавались з покоління в покоління. Крадіжка в мирних християнських поселеннях каралась негайною смертю.

Перевірте себе

Як ви розумієте вираз «нести службу за свій рахунок»?

Основними заняттями козаків були полювання і рибальство, але всі вони несли військову службу, як правило, за свій рахунок.

Запорізька Січ з середини XVI ст. стає центром великої території проживання козацтва. До цієї території входило лівобережжя Дністра, Поділля, Брацлавщина, Волинь, Чернігівщина. Нарівні з польськими повітами та їх державною адміністрацією тут склалось і своє самоврядування – козацькі полки, які підкорялися обраному козаками гетьману.

Придністровські землі входили до складу Вінницького і Брацлавського полків.

Політичні причини козацьких походів в Молдавію. З 1512 р., коли Литва уклала з Кримом союз, і особливо після смерті у 1515 р. Менгли-Гірея, стосунки Польщі і Литви з Османською імперією і Кримським ханством стали більш стабільними і мирними. Незважаючи на те що криваві набіги татар на землі України не припинялися, кримчаки спрямовували свої основні сили на боротьбу проти Москви. Влада Польщі і Литви всіляко демонструвала свою симпатію і дружну прихильність до османів і татар – заохочувала напади Бахчисараю на Московську Русь, віддала Молдавію Стамбулу і залишила Українські землі Поділля на поталу кримчакам.

Українські козак і козачка

В цих умовах козацтво ставало єдиним союзником молдавського народу, яке виступало проти турецької агресії. Боротьба молдаван за свою незалежність, вій-

Перевірте себе

Пригадайте, які історичні особистості намагалися утворити «козацьку республіку».

на козаків з татарськими ордами і турками злились в могутній рух народного опору, в якому кувалось молдавсько-українське братство народів.

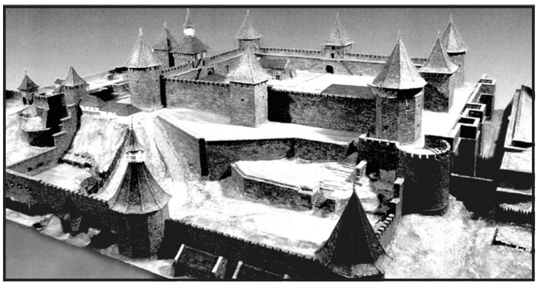
В епоху, коли утворювалася українська феодальна державність в формі «козацької республіки», походи на Молдавію набували державного значення: козаки захищали свої території від намірів османів і надавали молдавському народу реальну збройну допомогу щодо захисту їх незалежності. Походи запорожців на Дністер були на той час важливою подією, з якою доводиться миритися не тільки Туреччині і Молдавії, але і Польщі, Угорщині, Росії, Криму та іншим державам. Козаки вважали османські війська загарбниками, а татарські орди – грабіжниками незалежно від того, знаходився уряд Польщі і Литви з ними в мирі чи ворожнечі.

Запорозький козак

Походи козаків у Придністров'я. Перший великий похід козаків на Придністровські землі організували в 1512 р. хмельницький староста Лянцкоронський і барський староста Венжик. Зібравши велике козацьке ополчення, вони вирушили на південь. Перед козаками стояла мета – звільнити найважливіші турецькі фортеці Очаків в гирлі Південного Бугу й Акерман в гирлі Дністра. Цим двом фортецям Туреччина надавала великого стратегічного значення. Вони дозволяли контролювати північні причорноморські береги, які служили плацдармом для нападів татар на польські кордони і землі України, що перебували у складі Великого князівства Литовського.

Макет Бендерської фортеці

Будівництво на правому березі Дністра поблизу польських кордонів Бендерської фортеці стало для подільських шляхтичів неприємною несподіванкою – турки і кримські татари отримали надзвичайно могутній укріплений плацдарм для завоювання нових

земель і грабіжницьких набігів. Але польський король Сигізмунд І в панічному страху перед султаном Сулейманом Пишним не насмілився здійснити жодного кроку для посилення оборони своїх кордонів. Тому, коли ставленик султана молдавський господар Стефан Лакуста, незадоволений зведенням турками нової цитаделі на Дністрі, запропонував королю союз проти османів, Сигізмунд велів відповісти негативно.

Перевірте себе

Яка сучасна назва старовинного міста Акермана?

Від союзу з молдаванами в антитурецькій боротьбі не відмовилися козаки. Взимку 1540 р. об'єднаний молдавсько-козацький загін розбив турецькі і татарські війська на околицях Бендер, а потім переможно пройшов берегами Дністра до його гирла. Але штурм Бендерської й Акерманської фортець був не під силу малочисельному загону, і турки відтіснили його за річку. З тих пір козацька кіннота самостійно чи разом з молдавськими і польськими частинами регулярно з'являлася біля стін фортець і брала участь в невеликих сутичках чи великих битвах, не залишаючи туркам і татарам надії на спокійне життя і безкарний грабіж.

Султан Сулейман, покоритель Молдавського князівства

Байда Вишневецький в Придністров'ї. Багато молдавських бояр, незадоволених посиленням влади султана в князівстві, за допомогою шляхти і придністровських магнатів зуміли в 1552 р. посадити на престол Олександра Лепушняну. З турками новий господар воювати не збирався. Але коли в 1561 р. грек Якоб Геракліт Деспот зняв його з престолу, прибічники Лепушняну звернулися за допомогою до багатого земельного власника, феодала, але разом з тим і ризикованого авантюриста, хороброго воїна Дмитра Михайловича Вишневецького. Як проводир Січі український магнат Байда користувався у козаків незаперечним авторитетом. Знаючи це, молдавські бояри запропонували йому зняти узурпатора з престолу і самому стати господарем князівства. Козацький ватажок вагався недовго.

Це важливо знати

300 років Запорозьке військо охороняло і боронило Україну від нападу ворогів. Відвага і хоробрість козаків були відомі всій Європі.

Переправа козаків через Дністер

За походженням з роду князя Корибута Ольгердовича, онука засновника Русько-литовської держави Гедиміна, Д. Вишневецький був пов'язаний і з київськими князями Олельковичами, до роду яких належала Євдокія, дружина молдавського господаря Стефана III Великого. Цей факт дозволяв говорити про «законність» претензій Дмитра на молдавський престол. Для родовитого аристократа, вдалого шукача пригод, багатого землевласника і відчайдушного вояки запорозького козака Байди така пропозиція була приємною і привабливою. Він міг тепер не тільки сісти на престол, але об'єднати козацьку Запорозьку Січ і Молдавське князівство, звільнити Україну від поляків і татар, а Молдавію від турків. І хоча Сигізмунд II Август заборонив отаману вчиняти «шкоди» турецьким підданим, козацький ватажок привів свої війська в Придністров'я, яке згодом стало для козаків базою для походів в Молдавію. Зосередивши тут кілька тисяч осіб, Байда зі своїм військом перейшов Дністер.

Перевірте себе

Чому пропозиція молдавських бояр стати господарем Молдавського князівства була для Д. Вишневецького спокусливою? Які плани він виношував?

Молдавани із захопленням зустріли козацьке військо, надали йому підтримку і допомогу, вступали до його лав, чим викликали у бояр неспокій і страх.

Після цього сталися драматичні події: Геракліт Деспот був вбитий, але на престол посадили не Вишневецького, а боярина Стефана Томшу, який видавав себе за однодумця і союзника Байди. Заманивши козацького ватажка з невеликим загоном в свій табір, Томша захопив отамана разом з його помічником шляхтичем Пясецьким в полон. Залишившись без поводиря в ворожому оточенні, частина козаків з великим трудом прорвалась за Дністер.

Полонені запорожці були вислані до Стамбулу, де їх чекала мученицька смерть.

Корисна інформація

«Вишневецький і Пясецький були скинуті з вежі на гаки, вмуровані в її стіни, біля морської гавані, по дорозі з Константинополя в Галату. Пясецький вмер відразу, а Вишневецький, зачепившись ребром за гак, жив в такому положенні три дні, поки турки не вбили його з луків за те, що лякав їхню віру».

З історичної хроніки Мартина Бельського

Господар Іоан Лютий і гетьман Свирговський. Недовготривале правління Іоана-воєводи Лютого (1572–1574) в Молдавії залишило в історії надзвичайний приклад молдавсько-козацького братства, який укріпився на берегах Дністра. Лютий відмовився заплатити султану данину в подвійному розмірі і спробував об'єднати антиосманські сили як усередині країни, так і за кордоном, щоб звільнити свій край від османського ярма. Він навіть сподівався залучити до цієї боротьби Івана Грозного (російський цар висував в цей час свою кандидатуру на польський престол і Іоан-воєвода запропонував йому допомогу та посередництво). Таке об'єднання могло стати союзником Молдавського князівства. Але нового польського короля Генріха Валуа не цікавили стосунки з Туреччиною, а Іван Грозний польського престолу не отримав. І тільки українські козаки відгукнулися на заклик Іоана-воєводи.

Головною базою зосередження козацтва знову стало Придністров'я. Сюди приводить своїх запорожців гетьман Іван Свирговський (іноді його називали Сверчевським). Під знаменами гетьмана виступили 1200 бравих і хоробрих козаків. У 1574 р. загін перейшов Дністер і почав просуватися територією Молдавського князівства. В столиці Молдавії Яссах його чекала урочиста зустріч. Господар Іоан-воєвода в своїй привітальній промові відзначив доблесть козаків: «Вас

Господар Іоан-воєвода Лютий

тільки тисяча двісті, але кожна ваша сотня дорівнює тисячі». І це не було перебільшенням.

Об'єднане молдавсько-козацьке військо зуміло звільнити від турків всю Молдавію, а потім, знищивши неприятеля під Фокшанами, Бухарестом і Бреїлою, захопити і значну частину Валахії. Повернувшись у Придністров'я, союзне військо розбило турецький загін на Поділлі. Незабаром була взята і Бендерська фортеця. Її гарнізон виявився відрізаним від зовнішнього світу. Надісланий на допомогу обложеному 10-тисячний турецький загін з Акермана був знищений козаками. Тоді ж по Дністру в Бендери спустилися на 25 човнах-чайках козаки на чолі з отаманом Федором Покотило. Іоан-воєвода відправив їх до Акермана з завданням блокувати турецьку фортецю.

Але навіть з допомогою козаків невелика Молдавія не змогла протистояти могутній феодальній імперії. Султан Селім вислав свою багатотисячну армію. Оточене біля Кагульського озера в низинах Дунаю молдавське військо загинуло в кровопролитній битві 9–14 липня 1574 р. Командуючий турецькою армією заприсягнув на Корані, що відпустить всіх полонених додому, якщо господар складе зброю. Клятву візир порушив: Іоан Лютий був покараний, а захоплені в полон воїни вбиті. Прориваючись до Дністра, загинули Свирговський і весь його загін, лише небагатьом козакам вдалося переправитися на лівий берег.

Корисна інформація

З походом загону Івана Свирговського пов'язано багато неточностей. Одні вчені вважають, що цей загін складався з самовільної польської шляхти, яка, порушуючи волю короля, пішла в Молдавію, а сам Свирговський був шляхтичем. Інші історики вважають цей загін козацьким, а Івана Свирговського – чи не першим українським отаманом.

Козак Іван Підкова на престолі Молдавії. Спільна антиосманська боротьба козаків і молдаван викликала гнів і роздратування у султана. У 1575 р. за його наказом кримські орди прийшли в Придністров'я і Поділля, щоб знищити козацький оплот антиосманської боротьби. Розграбувавши ці території, татари напали на Польщу. Вони полонили 35 тис. осіб, яких потім погнали в рабство. Король Стефан Баторій (1576–1586), який вступив на престол Польщі, був надто захоплений Лівонською війною (1558–1583) проти Московської держави і тому

Козацький вождь Іван Підкова

з Туреччиною вважав за краще не сваритися. Єдиною реальною силою, здатною протистояти османському ярму, залишалось козацтво.

Після походів Вишневецького і Свирговського в Молдавію козаки розгорнули в Придністров'ї справжню війну проти турків і татар. Вони вели безперервний штурм турецьких фортець Бендери й Акерман, одержуючи підтримку місцевих селян. Жителі Молдавського князівства зневажали свого нового господаря – турецького ставленика Петра Хромого, в роки правління якого (1574–1591) в країні постійно відбувалися селянські повстанні, народні бунти і заворушення. Козаки також не залишились байдужими і всіма силами намагались допомогти молдаванам вигнати ненависного їм господаря і звільнити князівство від тяжкого турецького ярма.

Молдавська фреска середини XVI ст., яка зображує турок і татар

Щоб надати «законність» своїй антиосманській боротьбі, козацькі ватажки часто видавали себе за нащадків престолу, за дивом врятованих героїв, чи мучеників, шанованих в народі. Козацький ватажок Крецул, наприклад, видавав себе за Іоана-воєводу, а легендарний козак Іван Підкова, який називав себе братом Іоана-воєводи, навіть побував кілька тижнів на московському престолі. Правда, існує дві версії щодо цих запорожців. Одні вчені-історики стверджують, що Крецул і Підкова були однією і тією ж особою, інші вважають їх різними людьми.

Перевірте себе

Які приклади з курсу Вітчизняної історії та історії середніх віків про проводирів народних повстань і селянських війн, які видавали себе за «законного» володаря країни, ви могли б навести? Чим, на ваш погляд, можна пояснити досить широке поширення такого явища в середньовічній Європі?

Івана Підкову козаки любили за його величезну силу і фізичну витривалість, сміливість, відвагу в боях і вдачу в походах. Молдавські бояри, незадоволені правлінням господаря Петра, в одному з послань повідомляли, що піднімуть весь народ проти турків, як тільки він підійде з козаками до Дністра. Влітку 1577 р. загін з 330 запорожців на чолі з Підковою розташувався в Придністров'ї. Але переправа не вдалася, оскільки Петро Хромий зумів відбити козаків. Збільшивши свій загін до 1200 воїнів, Підкова перейшов Дністер в районі Сорокської фортеці. Господар втік з країни, і козаки безперешкодно увійшли в

Польський король Стефан Баторій

Ясси. Жителі Молдавії вітали і благословляли запорожців.

Очоливши молдавський престол, Іван Підкова послав гінців до польського короля Стефана Баторія і його брата трансільванського князя Христофора Баторія з пропозицією об'єднати сили і назавжди покінчити з ярмом. Але Польща в цей час воювала з Москвою, і Христофор, не бажаючи дратувати турків, арештував гінців і об'єднався з османами для вигнання з Молдавії козаків.

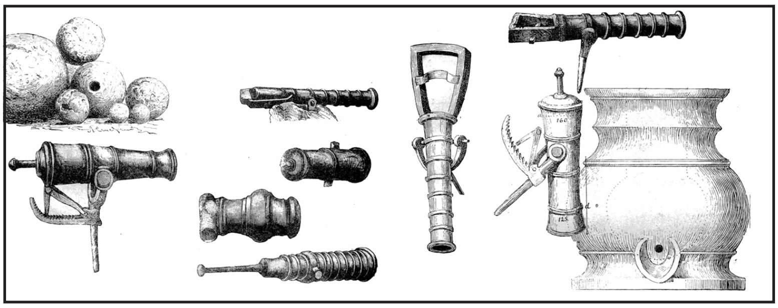
Іван Підкова, усвідомлюючи безнадійність свого становища, повернувся в Придністров'я, де був арештований брацлавським воєводою. За наказом короля в червні 1578 р. його покарали у Львові. Перед смертю він сказав: «Пани поляки! Мене привели на смерть, хоча в моєму житті я не зробив нічого такого, за що заслужив би такий кінець. Я знаю одне: я завжди боровся мужньо як чесний рицар проти ворогів християнства і завжди сприяв добру і корисності своєї батьківщини, і було в мене єдине бажання — бути для неї опорою і захистом проти невірних і діяти так, щоб вони залишалися в своїх кордонах і не переходили Дунай».

Корисна інформація

Прізвисько «Підкова» козак Іван отримав за свою неймовірну фізичну силу. Ось що про нього написано в одному з польських альбомів XIV ст.: «Той Підкова був такої сили, що не тільки ламав підкови, а коли вткнув талер в дерев'яну стіну, то його треба було вирубати... Дишло ламав через коліно. Взяв в зуби бочку меду, перекинув її через голову. Взяв у руки воловий ріг, проткнув ним ворота».

Походи Г. Лободи і С. Наливайка. Немало козаків слідом за Іваном Підковою намагалися захопити господарський престол в Молдавії. Серед них були і чесні, щирі борці проти турецького ярма, і всеможливі авантюристи, любителі легкої наживи і пригод. За півтора десятка років, з 1576 по 1592 р., козаки 14 разів приходили в Молдавію з метою звільнити князівство від турків і створити селянську молдавсько-козацьку державу.

Особливе значення мали спільні дії в 1595 р. молдавських військ і запорожців під проводом Григорія Лободи і Северина Наливайка. В травні цього ж року об'єднані сили молдаван і козаків розбили великий загін турецьких військ під Бендерами і захопили близько 100 турецьких гармат. Місто було спалене,

Запорозькі гармати, мортирі та знаряддя

але фортеця вистояла. Її штурм закінчився невдачею і великими втратами серед козаків. Залишивши невеликий загін біля Бендерської цитаделі, козаки разом з молдавськими й угорськими військами рушили вниз по Дністру, осадили укріплений турецький форт Сміл (майбутній Ізмаїл).

Але угорці на чолі зі своїми командирами – трансільванськими князями Баторіями – не захотіли розвивати досягнуті успіхи, тому що Польща була незадоволена перемогами козаків. Король за допомогою бояр посадив на молдавський престол Ієремію Могилу (1595–1606), який відновив плату данини Туреччині. Гетьман Лобода змушений був вступити у переговори з поляками. Запідозрений козаками в зраді, він був вбитий. Поява на лівому березі Дністра польської армії під командуванням коронного гетьмана Станіслава Жолкевського змусила запорожців покинути Молдавію і піти за Дністер, де їх розбили поблизу Переяславля.

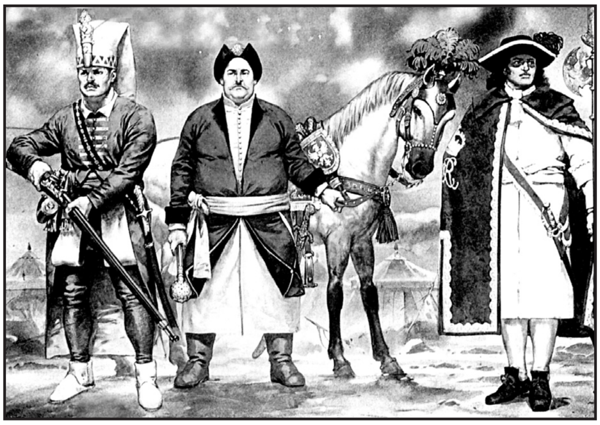
Корисна інформація

Єремія Могила був вихідцем з старовинного боярського роду Могил, по-молдавськи – Мовиле.

Плани утворення в Придністров'ї козацької держави. Надзвичайно активна участь козаків в антиосманській боротьбі XVI ст. мала визначену мету. Не випадково і Придністров'я було вибрано ними основною базою і головним плацдармом для походів на Молдавію проти турків – звідси було зручно нападати на турецькі гарнізони в Бендерах, Акермані, Сороках, Ізмаїлі, Кілії. Сюди можна було повернутися для відпочинку і відновлення сил. Ватажки козаків виношували реальні плани утворення на Придніст-

Це важливо знати

Найбільш активними прибічниками утворення вільної козацької держави в Придністров'ї були Вишневецький, Підкова, Лобода. Після смерті Наливайка ідея утворення самостійної республіки більше не відроджувалась.

Офіцери польської гвардії

Словник ерудита

Буферна держава (буферна зона) *– державне утворення чи спеціальна зона, створення між непримиренними ворогуючими державами з метою розведення сторін і обмеження можливостей для виникнення конфліктів, які існують при безпосередньому контакті.*

ровських землях козацької держави. Але для цього необхідно було витіснити турків з Молдавії за Дунай і поставити на молдавський престол слухняного і не ворожого козакам господаря. На Дністрі планувалось побудувати місто з неприступним замком, яке б стало резиденцією гетьмана і центром всього козацтва.

У листі до польського короля Сигізмунда III в грудні 1595 р. Северин Наливайко повідомляв, що територія козацької держави повинна включати «...пустелі між Бугом і Дністром на турецькому і татарському шляху, між Тягинею і Очаковом, на просторі 20 миль від Брацлава, де від створення світу ніхто не проживав». Ці плани були досить реальними, оскільки Придністров'я в XVI столітті було основним плацдармом національно-визвольної боротьби козаків і молдавських селян.

На відміну від Вишневецького і Підкови, які намагалися заснувати *буферну козацько-молдавську державу* між Польщею, Туреччиною, Угорщиною, Литвою і Кримом, Наливайко мріяв створити автономну козацьку республіку у складі Речі Посполитої. В обох випадках Придністров'я розглядалося як важливий оплот майбутньої державності і база для її становлення. І все ж загальновизнаним центром козацтва стало не Придністров'я, а Запорозька Січ.

Питання

1. Яку роль відіграла Запорозька Січ в історичній долі Придністров'я?
2. Яку мету ставили перед собою козаки в своїх походах на Придністров'я і в Молдавію? Які підсумки цих походів?
3. Чому саме Придністров'я було вибране козаками головним плацдармом для походів на Молдавію проти турків?

4. З якими історичними подіями пов'язані імена: *Дмитро Вишневецький, Іоан Лютий, Іван Свирговський, Григорій Лобода, Северин Наливайко*?

Завдання

1. Покажіть на карті Запорозьку Січ. Поясніть її назву.
2. Складіть історичний портрет Івана Підкови.
3. Прочитайте в §4 уривок з листа С. Наливайка польському королю Сигізмунду III і зробіть висновок щодо планів хороброго запорожця.
4. Чому козаки вважали землі Придністров'я своїми і збиралися заснувати тут центр козацької республіки?

Історія мовою документів

Римський папа Григорій IX про православних волохів на території Половецької єпископії. 14 листопада 1234 р.:

«В Куманській [Половецькій] єпископії, як відомо, проживають певні люди, які називають себе волохами, які хоча і носять ім'я християн, маючи при одній вірі різний побут і звичаї, здійснюють вороже цьому імені. Адже римську церкву зневажаючи, вони приймають церковні таїнства від псевдоєпископів грецької віри, а не від достойного брата нашого єпископа куманського [половецького], який має місцеперебування в цьому диацізі [в католицькій церкві – певна адміністративно-церковна територія на чолі з єпископом]».

* * *

Молдавський літописець XVII ст. Мирон Костін про те, що побачив Драгош і його супутники під час полювання. 1684 р.:

«Як тільки вони перейшли Карпатські гори, з гірських вершин поглянули на землю майбутньої Молдавії. Вони побачили долину Прута, в якій, як в дзеркалі, відображалися чисті поля. Ці широкі поля простяглися до Дністра і за розміром нагадували океан. Величний Дністер бере початок в землях Польської корони. І там, де він перетинає Поділля, обгинає кам'яні скелі, які побудовані природою ніби рукою людини. Дністер кращий за прославлений Ніл. Дністер за красою перевершує навіть Дунай, води якого не підкорені руслу... Якби богині грецьких легенд дізнались про ці землі, вони спустилися б сюди зі свого Олімпу. Кругом родючі поля, просторі пасовища...

Кинувши погляд вниз, вони побачили країну, подібну квітучому саду...»

* * *

З листа (1596 р.) Северина Наливайка польському королю Сигізмунду III про похід козацького загону в Молдавію 1594–1595 рр.:

«...Не бажаючи втратити нагоду знищити ворога, ми проникали в його землі біля Килії, де, просуваючись у напрямку до Тигіни, перейшли до штурму. Незабаром ми взяли місто, вирубали більшу частину бусурман, а частину захопили живцем. Місто віддали вогню, штурмували фортецю, але взяти її ми не змогли; тоді ми перейшли до наїздів, спалили більше 500 сіл і знищили багатьох поганих і взяли в полон 400 турків, турчанок, татар і татарок. Оскільки молдавський господар надав допомогу бусурманам [виславши] проти нас 7000 осіб, вони переслідували нас і наших людей аж до переходу через [Дністер], де вони відібрали в нас здобич і перебили деяких з наших. Ми відповіли йому тим же, гучно пообіцявши [побувати] в його країні, і по-рицарськи дотримувалися своєї обіцянки. Потім, об'єднавши наше військо з військом Лободи, ми разом здійснили похід в Молдавію, де бились з ворогом в трьох місцях, і мені пощастило. Я наніс його війську настільки сильну поразку, що ворог не зміг отямитися і повинен був, кинувши гармати, тікати».

* * *

Польський поет Папроцький, який кілька років проживав на Поділлі, про характер місцевого населення (1575 р.):

«Не думайте, що я хвалю руських; я недавно ще живу між ними і не з ними виховувався, але я зараз же оцінив їх славні діла, які заслуговують вічної пам'яті у нащадків. Не один раз на рік ці достойні люди переслідують татар і наражаються на небезпеку. Як мужні леви оберігають вони християнство; майже кожен з них може називатися Гектором, не маючи від вас [автор звертається до своїх співвітчизників – поляків, які заселяли землі Придністров'я, Поділля] жодної допомоги. Вони доставляють вам такий спокій, як відгодованим волам. А ви, вважаючи себе вищими за них, випрошуєте собі в цих областях маєтки. Непристойно мудрій людині вимагати чужого; не годиться багатому зневажати убогого. У подолян не відрізниш, хто пан, а хто слуга; немає в них гордості. Слава цього народу поширена всюди, і залишиться за ним на віки вічні, хоча Польща і загинула».

V розділ
ПРИДНІСТРОВСЬКІ ЗЕМЛІ В ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙНАХ VII ст.

Польський гусар

§1. ПРИДНІСТРОВ'Я В ЦЕЦОРСЬКІЙ І ХОТИНСЬКІЙ ВІЙНАХ (1620–1621 рр.)

Польсько-турецьке суперництво й укріплення козацтва. Вперше польські війська зіткнулися з турками у 1444 р., коли турецька армія розбила в битві під Варною угорських лицарів, разом з якими воювали і поляки. Після цього польські королі всіляко намагалися уникати воєнних конфліктів не тільки з турками, але і з їхніми союзниками – кримчаками. Польська влада залишила на пограбунок татарам захоплені ними біля Литви українські території, у складі яких було і Придністров'я. Частину цього регіону, від гирла Дністра до р. Ягорлик, поляки фактично віддали кримському хану без бою ще у 1475 р. Але

Словник ерудита

Отаман *– виборна посадова особа, глава сільської общини. Розподілялись на військових, які обиралися на визначений термін, наказні (похідні), які обиралися для виконання доручень, станичні. У чорноморських козаків вибиралися курінні отамани. Головним начальником війська донських козаків був отаман, а запорозьких – кошовий.*

Гетьман *– виборний глава реєстрових, а також всіх запорозьких козаків в Україні з XVI до середини XVII ст. В Молдавії гетьманом називали одного з найбільш приближених до господаря бояр, командуючого господарською кіннотою, а з XVII ст. – командуючого військами князівства. Призначався і знімався господарем.*

і Придністровські землі до півночі від Ягорлика, які входили до Польського Поділля, вони також не захищали від грабіжницьких нападів татар.

Східнослов'янське населення, яке проживало на берегах Дністра, Південного Бугу, Дніпра і Дону, було приречене на безкарне знищення, адже влада країни, підданими якої воно було, нічого не робила для його захисту. Ніхто не заступався за мирних жителів, ніхто не намагався забезпечити їм мир і спокій, ніхто не гарантував безпеку, законність і порядок. До того ж сама польська влада не розглядала цих людей як народ своєї країни, а бачили в них «підданих» польських і литовських феодалів, великих земельних магнатів і шляхти. Придністровці змушені були жити в постійній смертельній загрозі спустошливих татарських набігів, постійно наражаючись на економічний і соціальний гніт з боку польських феодалів. До цього додавалось придушення польським католицьким духовенством православного життєвого устрою, який складався віками, основної частини населення.

В таких умовах тільки самозахист міг врятувати народ від повного знищення і вимирання. Кожен землероб, скотар, ремісник, купець, навіть монах чи священнослужитель озброювався і ставав воїном, відважним і доблесним витязем, захисником своєї землі, своєї віри, свого дому. Іншого способу виживання просто не існувало.

Об'єднуючись для опору ворогу, вибираючи собі командирів – *отаманів*, кошових, полковників, *гетьманів*, селяни-воїни поступово ставали грізною силою, яка не залежала ні від короля, ні від султана, ні від хана, ні навіть від царя. Козаки також могли вступати в союз чи ворогувати, воювати чи миритися з королем або султаном і були такою ж самостійною, вільною силою.

У XVI столітті Польща не хотіла воювати проти османів та кримчаків і навіть намагалася зробити їх своїми союзниками у війнах проти Росії, особливо в період Лівонської війни 1558–1583 рр. Незалежно від волі королів і султанів козацтво, яке захищало

Станичники на прикордонній службі

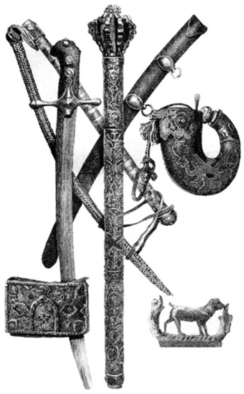
Українські землі, народ і віру, було серйозною перешкодою на шляху утворення такого союзу, адже турки постійно докоряли полякам за дії козаків, навіть погрожували ввести в Польщу свою армію, якщо влада не розправиться з козаччиною. Козаки викликали у магнатів і шляхти не тільки гнів, але і страх. Хоча були випадки, коли окремі шляхтичі браталися з козаками і разом з ними воювали проти турків і татар.

Але козаки по мірі своїх сил захищали з півдня і сходу кордони Речі Посполитої. Тому польський уряд хотів підкорити собі цих людей, зробити їх слухняною іграшкою в своїх руках і безплатною воєнною силою. Частина козаків була внесена до офіційних списків – «реєстрів». Їх звільнили від податків і надали особисту свободу з обов'язком нести військову службу. У 1572 р. за наказом короля до реєстрових козаків було зараховано 300 осіб, на чолі яких стояв призначений королем гетьман. Згодом кількість реєстрових козаків збільшилась до 40 тис. осіб. Але головне в іншому – перетворити козацтво в слухняне королю знаряддя полякам так і не вдалося.

Словник ерудита

Реєстрові козаки – *українські козаки, прийняті у XVI–XVII ст. польською владою на державну службу.*

Залишаючись незалежною самостійною силою, козаки могли виступати як на стороні Польщі, не раз рятуючи її в критичні моменти, так і проти неї. В кожному конкретному випадку вони самі вибирали собі союзників, що мало велике значення в умовах, коли феодальна Туреччина посилила в XVII столітті свій тиск на країни Центральної і Східної Європи. Над Польщею нависла реальна загроза втрати Українських земель, відібраних нею в Русько-литовської держави. Це призвело до кровопролитних війн, в яких територія Придністров'я відіграла важливу роль і для Туреччини, і для Польщі, не кажучи вже про народ України і населення самого Придністров'я.

Козацька зброя і спорядження

Цецорська війна 1620 р. Перші два десятиліття XVII ст. Польща продовжували підтримувати з Туреччиною мирні і добросусідські стосунки. Зайняті

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

організацією агресивних походів проти Росії, поляки не хотіли жодних конфліктів з турками і навіть уклали з ними договір, за яким обіцяли охороняти кордони Османської імперії на Дністрі від козацьких походів і не втручатися в справи Дунайських князівств – Молдавії, Валахії і Трансільванії. Коли король Сигізмунд III послав свого сина Владислава на завоювання московського трону, поляків врятували від розгрому реєстрові козаки під командуванням гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного. За цю допомогу король пообіцяв розширити козацьку територію, збільшити чисельність реєстрових козаків, надати Україні автономні права. Але слова свого не дотримав.

Сагайдачний не поспішав відгукнутися на чергове прохання короля про допомогу, коли наприкінці літа 1620 р. Польща вкотре потрапила у важку ситуацію. Новий турецький султан Осман II, людина молода і шанолюбна, задумав підкорити Річ Посполиту, в покарання за антитурецькі виступи козаків. Він наказав королю за короткий час знищити всіх козаків, інакше введе в середньовічну столицю м. Краків яничар. За його наказом на Польщу напали кримчаки під командуванням Девлет-Гірея і бєлгородські (буджакські) татари, якими командував Кантемир-мурза. Татари підійшли до Дністра. Штурм Кам'янецької фортеці не приніс їм успіху, але протягом півтора місяця вони безжалісно грабували Придністровські землі, а також території навколо Вінниці, Тернополя, Львова та інших міст.

Запам'ятайте

1620 р., 10 вересня – *Цецорська війна. Назва пішла від села Цецора (Цуцора), яке знаходилося поблизу столиці Молдавського князівства – м. Ясси.*

Воєнні сутички поблизу с. Цецора на правому березі Прута недалеко від м. Ясси, які почалися 10 вересня 1620 р., завершилися 27 числа знищенням польської армії під Могилевом на Дністрі. Коронний гетьман Станіслав Жолкевський був вбитий Кантемиром-мурзою, а справжній гетьман Мартин Калиновський, рятуючись втечею від наступаючих татар, потонув в р. Прут.

Участь козаків в Цецорській битві врятувала поляків від повного розгрому. В одній з битв загинув батько майбутнього гетьмана України Богдана Хмель-

ницького Михайло, а сам Богдан потрапив у полон. Через два роки його викупили. Залишки розбитого загону Жолкевського разом з козаками відступили до Дністра, де у Сагайдачного була надійна козацька база. А султан Осман II, окрилений своїми перемогами, готувався до завоювання всієї Речі Посполитої.

Козацький отаман над поваленим ворогом

Хотинська війна 1621 р. Спесивий султан Осман II, уявивши себе майбутнім повелителем світу, мав намір очолити похід на Польщу. Він навіть приготував для цього випадку військову зброю свого предка Сулеймана Пишного, який в свій час вважався в Європі символом непереможності Османської імперії. Перед походом султан надіслав Сигізмунду II листа, в якому пообіцяв «розсікти» польську столицю, а «відзначеного хрестом» бога стерти, віру викорінити, святих з церков «розволокти кіньми». Король навіть не соромився у висловах – у своїй відповіді він називав султана поганим, чортовим, проклятим сином, посланцем пекла, на якого чекають диявол і пекло.

Над Польщею нависла серйозна небезпека. Султан Осман II направив на Річ Посполиту 300 тис. турків і 100 тис. татар. Військо короля, яке нараховувало 87 тис. осіб, не складало навіть четвертої частини цієї кількості.

Польські посли вирушили до європейської держави з проханням про допомогу. Але, як завжди, цей заклик почув лише гетьман П. Сагайдачний, в загоні якого було всього близько 4 тис. козаків. З почуття вдячності польська влада прийняла всі умови, висунуті Сагайдачним: офіційно визнали владу гетьмана, а також свободу віросповідання, відмінили всі розпорядження, які зменшували права козаків, відновили православну *ієрархію*, ліквідовану після Брестської унії 1596 р. Поляки оцінили благородство Сагайдачного, який прийшов їм на допомогу, як належить. Адже незадовго до цього, знаючи про симпатії козаків до Росії, гетьман направив до Москви своїх послів з проханням прийняти українське козацтво в російське підданство.

Словник ерудита

Ієрархія *– порядок підпорядкування нижчих чинів, посад вищим.*

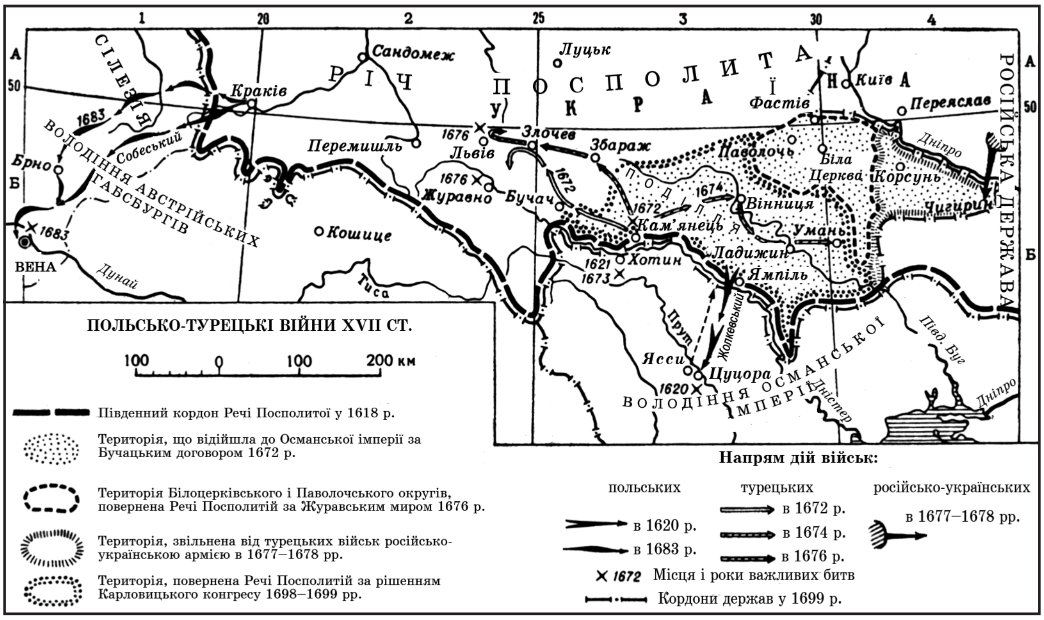
В липні 1621 р. польські війська переправилися з лівого берега Дністра на правий і зосередились біля Хотинської фортеці – єдиного на правобережжі укріплення, яке ще залишалося в руках Польщі. Турки підійшли до Хотину наприкінці серпня і 2 вересня напали на табір запорожців. Цілих п'ять тижнів билися на Дністрі козаки і поляки з турками і татарами. Зазнавши величезних втрат, Осман II запропонував Росії виступити проти Польщі, але одержав відмову.

Словник ерудита

Пашалик – *адміністративна територія, провінція чи область, яка знаходилася під владою паші, одного з вищих посадових осіб в Османській імперії.*

Нарешті 9 жовтня 1621 р. було укладено перемир'я, закріплене потім миром, за яким кордон між Польщею і Туреччиною відновлювався по Дністру. Польща віддавала Хотинську фортецю Молдавському князівству, яке входило в Османську імперію, а султан зобов'язувався не перетворювати Молдавію в турецький *пашалик*.

Підсумки Хотинської війни для Придністров'я. Польсько-турецьке перемир'я, як це не парадоксально, знаменувало не стільки мир на польсько-турецькому кордоні в Придністров'ї, скільки початок нової епохи. Настав неспокійний період напруже-

ності, воєнних конфліктів, кривавих битв і війн, в яких Придністровські землі знаходилися в центрі боротьби. Цецорська і Хотинська війни визначили історичне значення цього регіону як важливішого прикордонного бар'єру, який захищав Річ Посполиту й Українські землі від османських зазіхань. Взяти цей бар'єр у війнах 1620–1621 рр. султанові виявилося не під силу.

Розуміючи стратегічну важливість для Туреччини Придністровських земель, султан спробував розширити свій вплив на лівобережжя Дністра. Але на вимогу Порти дозволити туркам побудувати фортеці ніби для захисту Молдавії від козацьких походів поляки відповіли рішучою відмовою – для них втрата Придністров'я була рівносильною втраті самої Польщі.

Яничари не пробачили Осману II неспроможність завоювати Придністровські землі і незабаром вбили його. Султан Мустафа, який змінив османа, покарав кримського хана Джанибек-Гірея, віславши його на острів Родос, а Кантемир-мурзу призначив главою нового татарського князівства, яке розташувалося у Південному Придністров'ї і підкорялося безпосередньо султану, а не кримському хану. Кантемир, одержавши в управління шість міст, став пашою в Очакові і Силістрії. Тепер на цій території безроздільно хазяйнували орди буджакських і ногайських татар, які вже не підпорядковувалися безпосередньо Бахчисараю.

Польсько-турецькі війни 1620–1621 рр. ще яскравіше висвітлили значення Придністровських земель для козацтва. Слабкість Польщі, крихкість її політичної системи і неспроможність захистити Україну вимагали укріплення козацької державності аж до створення самостійної республіки. І в цьому новому державному утворенні Придністров'я повинно було стати важливою прикордонною зоною на межі ворожих держав, недоступною козацькою твердинею і непоборною перешкодою на шляху будь-якої з конфліктуючих сторін – Польщі, Литви, Османської імперії, Кримського ханства та ін.

Корисна інформація

Яничари – привілейовані відбірні війська турецької піхоти, які використовувалися частіше для поліційних каральних операцій в XIV–XIX ст. Спочатку комплектувалися з полонених юнаків. Пізніше з хлопчиків, яких турки насильно відбирали у завойованого населення християнських країн і виховували в дусі сліпої покори султану, фанатичної відданості ісламу і строгої дисципліни. Їм заборонялося одружуватися і вести господарство. Вони вважалися рабами султана, жили в казармах і їли зі спільного котла.

Озброєння і обмундирування отаманських воїнів

Питання

1. Як змінилося положення Придністровських земель після 1475 р.?
2. В чому ви вбачаєте причини кровопролитних воєн між Річчю Посполитою і Туреччиною?
3. Чому П. Сагайдачний не поспішав відповідати на прохання Сигізмунда III допомогти йому у 1620 р. захистити Польщу від кримчаків?
4. Яка роль козацтва щодо захисту кордонів Речі Посполитої?

Завдання

1. Складіть таблицю «Польсько-турецькі війни XVII ст.»:

Назва війни	Дата	Хід подій	Результати

2. Доведіть, що Придністров'я було прикордонною зоною на межі ворогуючих держав.
3. Порівняйте положення гетьмана Запорозького війська зі статусом гетьмана в Молдавії, положенням коронного і повного гетьмана в Польщі.
4. Дайте визначення поняттям: *лицар; кошовий; реєстр; рада; паша*.

Тести

1. Поляки віддали кримському хану Придністровські землі: а) у 1444 р.; б) у 1475 р.; в) у 1572 р.
2. Майбутнього українського гетьмана, який потрапив у полон до турків поблизу Цецори, звали: а) Михайло Хмельницький; б) Богдан Хмельницький; в) Петро Сагайдачний.

§2. ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА В УКРАЇНІ І КОЗАЦЬКО-СЕЛЯНСЬКЕ ПОВСТАННЯ В ПРИДНІСТРОВ'Ї (1648–1654 рр.)

Положення козацтва і селян після закінчення Хотинської війни. Поляки, литовці і козаки більше тижня святкували свою перемогу під Хотином. Сигізмунд III подарував пораненому напередодні в бою гетьману Сагайдачному жупан і пообіцяв дотримуватися «вольності і права» війська Запорозького. Але в дійсності цього не було. Навпаки, свавілля польських магнатів в Україні, які намагалися закабалити і за-

Перевірте себе

Як ви розумієте слова «вольності і права» козаків?

кріпостити козаків, тільки посилювалося. В своєму останньому листі королю смертельно хворий Петро Сагайдачний з гіркотою повідомляв, що Вишневецькі, Потоцькі, Конецпольські та інші феодали «...славу нашу розорити хочуть і нас, братів, в підданство і ярмо рабське собі безбожно змушують».

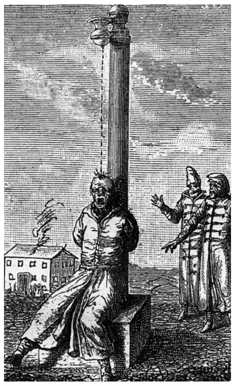
В панських маєтках панщина складала від трьох до п'яти днів на тиждень. Крім того, селяни, міщани, ремісники і купці повинні були виплачувати державі багато різноманітних податків. В Придністров'ї, як і на територіях Подільського, Брацлавського, Чернігівського, Волинського та інших воєводств, польські феодали захопили селянські і козацькі землі, закріпачували проживаючих там селян, а в містах грабували міщан. Утискам підлягала навіть верхівка реєстрового козацтва, дрібні дворяни, православне духовенство. Все trимільйонне населення України нещадно експлуатувалось польськими феодалами. Але особливе обурення населення викликала деспотична політика щодо церкви. Поляки знову закривали православні храми і монастирі, а на їх місці споруджували католицькі чи уніатські собори.

Обмануте королем козацтво, як і пригнічене селянство, піднімалось на боротьбу за національне звільнення. В 20-30-ті роки XVII ст. Українські землі зворушували великі селянські повстання під проводом Михайла Дорошенка, Тараса Трясили, Павла Бута, Якова Острянина та інших козацьких ватажків. Ці заворушення, жорстоко придушені польськими магнатами, зрештою переросли у Визвольну війну. Так, у 1648 р. почалася боротьба за національне відродження, яку очолив Богдан Хмельницький.

Повстання Максима Кривоноса. Війна розгорталася в основному на територіях Запорожжя, Київщини, лівобережжя Дніпра. Головні воєнні битви, в яких вирішувалася доля України, проходили на південно-західних землях Речі Посполитої – в Придністров'ї, на Поділлі, Волині. Вибраний гетьман Запорозького війська Б. Хмельницький в квітні 1648 р.

Корисна інформація

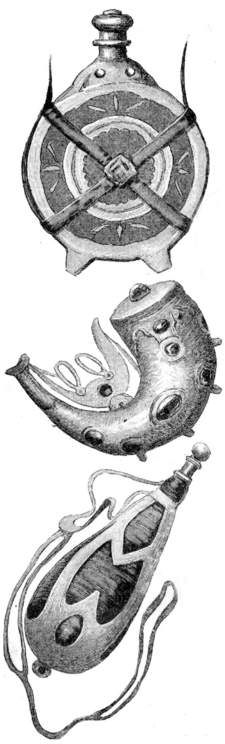
Грамотний політик, улюбленець козаків Петро Конашевич-Сагайдачний покинув цей світ 10 квітня 1622 р. не в спокої, а в тривогах і турботах про свою землю, про своїх земляків-запорожців.

Середньовічне катування водою

Богдан Хмельницький

Козацькі порохівниці

повів козаків назустріч польським об'єднанням під командуванням коронного гетьмана Потоцького, який йшов на Запорожжя для придушення козацької вольниці. Перемога над поляками 6 травня 1648 р. в битві поблизу урочища Жовті Води була сигналом до всенародного повстання, яке охопило всю Україну. Поразка стала для поляків повною несподіванкою. Козаки взяли Потоцького в полон і передали татарам.

В травні зі звільненого Києва було вигнано одного з найбільших польських магнатів Єремію Вишневецького. Вирвавшись з-під Полтави, він привів свої війська в Придністров'я. Виходець з давнього литовсько-руського роду воєводи Єремія-Михайло Вишневецький був хоробрим воїном, але відзначався пихатістю і жорстокістю. Його батьки були православними, глибоко набожними людьми. Мати, молдавська княжна Раїна Могилянка, двоюрідна сестра київського митрополита Петра Могили, ще в дитинстві взяла клятву з сина, що він ніколи не зрадить свою віру. Але Єремія не дотримав свого слова. Після навчання в єзуїтів у Львові він прийняв католицтво і став з особливою старанністю та запалом вводити в своїх українських володіннях католицьку віру, намагаючись силою і хитрістю змусити селян (їх у нього було близько 300 тис. осіб) до уніатства. Дії Єремії викликали особливу ненависть в його співвітчизників. І коли вибухнула визвольна війна Б. Хмельницького, князь Вишневецький виявився єдиним захисником польських порядків в Україні. Навіть запеклу війну проти повсталого народу він вів на власні кошти.

На момент появи Вишневецького на Поділлі вся територія була охоплена козацько-селянським повстанням під проводом полковника Максима Кривоноса. Його відправив на чолі десятитисячного козацького війська на допомогу місцевим селянам Хмельницький. Розбивши польські поміщицькі маєтки на берегах Південного Бугу і зайнявши замок Тульчин, повстанці почали звільняти подільські міста і містечка Брацлав, Немирів, Райгород та ін.

Козацький полковник Максим Кривоніс

Битви між Кривоносом і Вишневецьким багато в чому визначили наслідки Визвольної війни українського народу – поразка козаків і перемога польського магната поставили б під питання всі завоювання Хмельницького, адже Вишневецький намагався нещадно придушити повстання.

Перевірте себе

Пригадайте, хто такі гайдуки.

Вирішальна битва під Старо-Костянтиновом продовжувалася кілька днів – з 16 по 18 червня 1648 р. Обидві сторони билися з особливою люттю і жорстокістю, боролися відчайдушно і нещадно кіннота та піхота. Нарешті поляки здалися. Вишневецькому прийшлось відступити під натиском своїх співвітчизників, яких він завжди зневажав і люто ненавидів. Козаки продовжували успішно наступати. У вересні 1648 р. вони розбили великі польські сили під Пилявцями на сході Поділля, захопили польський опорний пункт м. Бар і за наказом Хмельницького рушили в Західне Поділля, до Дністра.

Словник ерудита

Опришки *– невеликі групи озброєних селян, які мали свої бази в лісистій і гористій місцевості, куди поляки не наважувалися навідуватися.*

У Верхньому Придністров'ї селянські виступи проти поляків носили характер руху *опришків*. Карпатські опришки були тісно пов'язані з гайдуками Молдавії, часто діяли разом проти спільних ворогів і, об'єднуючись у великі селянські загони, становили собою грізну силу. Опришки, козаки і повсталі селяни осадили в жовтні 1648 р. Львів і Замістя, а в 1649-му розбили поляків під Збаражем і Зборовим.

Зборівський мир. Визвольна війна в Україні була з радістю сприйнята селянами Білорусії, які почали запроваджувати в себе козацькі порядки, громити польські і литовські війська. Російські селяни також підтримали цей рух – багато з них йшли в козаки і разом з ними боролися проти іноземного засилля. Навіть в самій Польщі, в районах Кракова і Любліна, польські селяни підняли повстання і почали називати себе козаками. В цих небезпечних для Польщі обставинах новий король Ян Казимир визнав за благо підписати з козаками перемир'я. Козацьке військо зняло облогу Львова, покинуло Поділля і Придністров'я і урочисто вступило до Києва в грудні 1648 р.

Польський король Ян Казимир

Словник ерудита

Автономія *– закріплене конституційне право частини держави самостійно керувати своєю територією.*

Статус *– стан, правове положення.*

Цар Олексій Михайлович

Запам'ятайте

1649 р., 8 серпня *– укладено Зборівський мир – перший міжнародний документ, який визнавав існування Української держави, а Придністров'я – її частиною.*

Перемир'я дало можливість полякам зібратися з силами і відновити боротьбу з бунтівниками. Каральні війська очолив литовський гетьман Януш Радзівіл. Передбачаючи нові кровопролитні битви, Б. Хмельницький звернувся до Москви з проханням прийняти Україну під владу Росії. Але уряд царя Олексія Михайловича не був готовий до війни з Польщею. Весною 1649 р. воєнні дії відновилися, і козаки нанесли польській армії ще одну поразку під Зборовом. Там же був підписаний Зборівський мир.

За умовами мирного договору влада козацького гетьмана поширювалася на три воєводства – Брацлавське, Київське та Чернігівське, і на цій території не допускалась присутність польських військ. Так Зборівський мир став першим документом, в якому визнавалося існування Української держави, яка входила до складу Речі Посполитої на правах *автономії*. Територія України, на якій козаки за бажанням могли бути прийняті до реєстру, в тексті договору зазначалося так: «...від Дніпра до Браславля, від нього до Ямполя до Дністра, а від Дністра з іншої сторони аж до кордону Московського». Таким чином, Зборівський мир 8 серпня 1649 р. юридично закріпив за Придністров'ям *статус* козацької території Української держави.

Придністров'я і Білоцерківський мир. Зборівський мир дозволив польській шляхті повернутися до своїх маєтків. Прагматичний і розважливий Б. Хмельницький пішов на цей компроміс, так як вважав, що Україні потрібен тимчасовий перепочинок. Але козаки і селяни Придністров'я висловлювали різке незадоволення поверненням поляків, оскільки не бажали наражатися на небезпеку потрапити в кріпосне ярмо. В Придністров'ї та інших районах Поділля знову спалахнули повстання, які підтримав полковник Брацлавського полку Іван Нечай. Один з правителів Кам'янецького замку писав тоді, що всі жителі Поділля горять бажанням «знищити ляцьке ім'я».

У 1650 р. великий коронний гетьман Мартин Калиновський розбив козацькі орди Нечая.

Підписання Зборівського миру дозволило повному гетьману князю Янушу Радзівілу придушити повстання в Білорусії, а потім направити свої війська на втихомирення незадоволених козаків. Воєнний успіх на цей раз був на стороні поляків і литовців. Зрада кримського хана Іслам-Гірея III, який спочатку сприяв боротьбі українців проти поляків, допомогла в червні 1651 р. Радзівілу нанести козакам тяжку поразку під Берестечком. Польські і литовські війська вдерлися у Східну Україну і захопили Київ.

У вересні 1651 р. козакам були продиктовані умови нового Білоцерківського миру. За його умовами кількість реєстрових козаків скорочувалася вдвічі (з 40 до 20 тис.), але головне – територія козацької автономії урізалась до меж Київського воєводства, на заході – до берегів Південного Бугу. Придністровські землі знову поверталися під владу Речі Посполитої. Як козацькій території у складі Української держави Придністров'ю довелося бути всього два роки – в період між Зборівським і Білоцерківським миром.

Це важливо знати

Придністров'я з серпня 1649 р. по вересень 1651 р. офіційно визнавалось частиною Української держави. За Білоцерківським миром Польща знову приєднала Придністровські землі до себе.

Боротьба Б. Хмельницького за Придністров'я. Повернення польських феодалів до своїх маєтків, розташованих в західній частині Поділля, викликало новий сплеск партизанської боротьби опришків. Гетьман Станіслав Потоцький, до цього часу вже звільнившись з татарського полону і розташувавшись на Поділлі, став з вражаючою жорстокістю знищувати селянські загони і на деякий час зумів утихомирити цей рух різкими заходами. Але справитися з ним остаточно польська влада вже не могла – Придністровські землі від Кам'янця до Могилева знаходилися в руках повстанців. На решті території почався масовий відхід селян і козаків, не бажаючих потрапити до феодальної кріпосної неволі. Вони тікали в дике поле (Ханську Україну, Нижнє Придністров'я), на Київщину і навіть за кордон – в Росію і Молдавію. Усе ж таки повстання, що розгорілося в Придністров'ї, перекинулося на лівобережну Україну і Запорожжя.

Великий коронний гетьман Станіслав Потоцький

Корисна інформація

Дворянський рід Калиновських був відомий в Польщі з кінця XV ст. і пов'язаний з багатьма подіями історії Придністров'я. Батько великого коронного гетьмана М. Калиновського Валент-Олександр Калиновський був генералом подільським і старостою брацлавським і вінницьким. Він довгі роки керував Подільськими землями, в тому числі і територією Придністров'я. Загинув в бою з турками у 1620 р.

Повстанці вибрали нового гетьмана – Вдовиченка, незважаючи на те що у запорожців вже був свій гетьман. Цей вчинок міг призвести до непередбачених наслідків. В Україні, ще не звільненій від польської влади, могла початися громадянська війна, у якій боролися б, за словами Б. Хмельницького, «Русь з Руссю». Хмельницький надсилає козакам Брацлавського полку таємні послання з обіцянками швидкого визволення від панського ярма. Але відновити козацьку єдність міг тільки розрив Білоцерківського миру і повернення народу вже завойованих їм прав і свобод. В травні 1652 р. під м. Батогом козаки розбили великі польські війська гетьмана Мартина Калиновського, які змушені були відійти за Дністер.

Перемога над поляками дала можливість Б. Хмельницькому повернути козацькій державі Придністровські землі, Західне Поділля і Волинь. А повернення Придністров'я під владу гетьмана дозволило йому зробити ще один крок на шляху до створення на кордонах України козацько-молдавської держави, тобто завершити справу, розпочату Д. Вишневецьким і продовжену І. Підковою, С. Наливайком та іншими козацькими ватажками.

Козацько-молдавські стосунки середини XVII ст. Правлячий на той час молдавський господар Василь Лупу (1634–1653) і гетьман України Богдан Хмельницький проводили протилежну політику: Лупу сподівався за допомогою Польщі звільнити Молдавію від турецької залежності, а Хмельницький в боротьбі проти Польщі став союзником кримського хана і турецького султана, хоча цей «союз» був дуже неміцним. Гетьман навіть виношував плани зайняти самому молдавський престол, що могло відкрити можливість для створення на землях Придністров'я і Побужжя молдавсько-козацької державності.

Господар Молдавського князівства Василь Лупу

Стосунки між правителем Молдавського князівства і козацьким гетьманом різко змінилися у 1650 р., коли Б. Хмельницький разом з татарами здійснив похід на Молдавію і змусив В. Лупу укласти з козака-

ми союз. Ця домовленість була скріплена одруженням Тимофія – сина гетьмана – з дочкою Лупу Роксандою. Молоді почали жити в придністровському поселенні Рашков, де Роксанда мала великі земельні угіддя.

В результаті змови молдавських бояр, незадоволених тим, що господар поріднився з козаком, Василь Лупу був знятий з престолу. Він втік до Придністров'я і сховався в Кам'янецькій фортеці. Тоді Богдан і Тимофій Хмельницькі з козацьким військом подалися на допомогу опальному господарю. Вони навіть заволоділи Бухарестом, але зазнали поразки від валасько-трансильванського війська.

При обороні молдавського міста Сучави Тимофій загинув, а Роксанда, за переказами, виплакала всі свої сльози на сходинках, що ведуть з с. Рашкова до с. Валя-Адинке. Ці сльози стікалися в колодязь, який з тих пір носить назву «Колодязь Государині». Так закінчились спроби козаків утворити на Придністровських землях козацько-молдавську державу – буферну республіку на межі кордонів Османської імперії, Речі Посполитої, Кримського ханства й Української держави.

Перевірте себе

Пригадайте, що таке буферна держава.

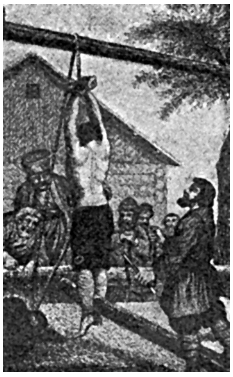
Придністров'я в заключних боях Визвольної війни. В лютому 1653 р. Придністров'я зазнало на собі кілька жорстоких ударів польських військ, які намагалися повернути собі Українські землі. Одним з загонів командував нещадний польський офіцер, київський воєвода Стефан Чарнецький, бойовим закликом якого були слова: «І на розплід не залишати русина!» Поляки вдерлися на Брацлавщину і рушили на схід у напрямку Умані. Їх переповнювала рішучість жорстоко придушити визвольну боротьбу українського народу.

За наказом Хмельницького оборону західних рубежів взяв на себе брацлавський полковник Іван Богун – сильна і відважна людина, щирий патріот України, який користувався у козаків всезагальною любов'ю і довірою. Винахідливий і талановитий полководець, він славився своєю воєнною хитрістю,

Корисна інформація

Нещадність воїнів полководця С. Чарнецького сповнювала жахом навіть звичних до всього його одноплемінників. «На жодну стать не зважав розлютований жовнір: ні на дівчину, ні на прекрасну жінку, ні на невинних на грудях у матері».

Зі спогадів учасника рейду.

Середньовічне катування батогом і дибом

благородством і не заплямував себе надмірною жорстокістю в боях. Під його командуванням козаки зуміли «розсіяти» поляків.

Інший польський загін, яким керував Ян Кондрацький, здійснив рейд по Придністровських землях з Кам'янець-Подільського замку. Але, натрапивши на завзятий опір опришків, загін змушений був знову укритися в замку.

Восени 1653 р. Богдан Хмельницький пішов з козаками на Кам'янець-Подільський, щоб зупинити польське військо, яке йшло з Молдавського князівства. Король Ян Казимир заснував на Дністрі поблизу містечка Жванци недалеко від Кам'янки табір. Хмельницький також розташував свій загін на Дністрі, недалеко від польського табору біля м. Шаргород. Обложені поляки опинилися в щільному козацькому кільці, з якого не могли вирватися. Почався голод і мор. Остаточний розгром польської армії був близький.

Несподіваний порятунок прийшов від кримчаків: хан Іслам-Гірей відмовився брати участь у штурмі табору і зажадав від козаків укласти мир з королем. Але козаки також одержали зовнішню підтримку. 1 жовтня 1653 р. російський Земський Собор приймає рішення про возз'єднання України і Білорусії з Росією. Хмельницький, який в той час знаходився в Придністров'ї, просить російського посланника Василя Бутурлина зачекати з об'єднанням держав до закінчення битв з королівською армією під Жванцями.

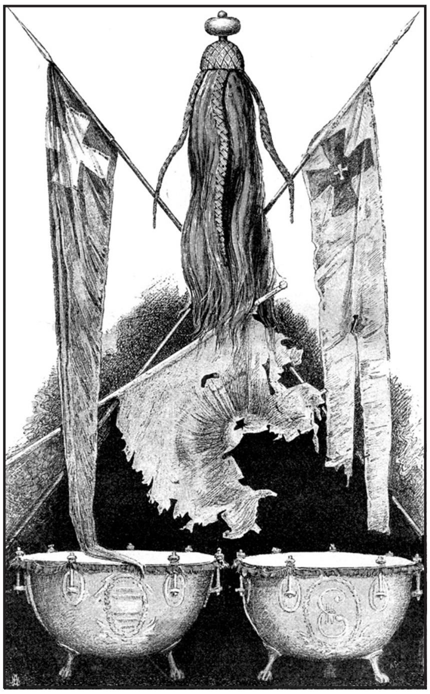
Словник ерудита

Конфедерація *– утворений на основі взаємної згоди союз держав, який практично зберігає свою самостійність – органи влади і управління, закони в повному обсязі.*

Переяславська Рада. В січні 1654 р. в Переяславі Всеукраїнська Чорна Рада (тобто загальна, на якій збиралася не тільки козацька старшина, але й козацька «чернь») прийняла рішення про возз'єднання України з Росією. В історії цей акт відомий під назвою «Переяславська Рада». У всіх українських містах і селах народ прийняв присягу на вірність Російській державі. Умови об'єднання були викладені в Березневих статтях Богдана Хмельницького: Україна зберігала самостійність у всіх міжнародних і внутрішніх справах, свій державний устрій, виборність централь-

ної і місцевої влади, своє законодавство, армію і под. Фактично це була широка конфедерація. І якщо Росія в цій незвичайній *конфедерації* продовжувала вважатися монархією, то Україна залишалася своєрідною «козацькою республікою».

Визвольна війна 1648–1654 рр. стала досить важливою віхою в історії Придністров'я. На берегах Дністра і на Поділлі розгорталися головні події, пов'язані з захистом України від польської агресії. Придністров'я стало своєрідним щитом для Українських земель, оскільки брало на себе перші і найважчі удари ворога.

Козацькі знамена, бунчук і литаври

Козаки могли зібратися з силами для нанесення у відповідь удару, який зазвичай припадав на західні рубежі. Придністров'я було плацдармом для козацьких походів в Молдавію і Галіцію. Придністровські землі постійно переходили з рук в руки: панування магнатів і шляхти раптово змінювалося правлінням козацтва і опришків, і також раптово влада могла знову перейти до шляхти. Тому боротьба придністровського населення проти польсько-литовських феодалів носила надзвичайно гострий і драматичний характер. Політичне становище тут було більш складним і заплутаним, ніж на сході України, а життя народу протікало у важких умовах, які постійно змінювалися досить кардинально.

Численні спроби, вжиті козаками, створити в Придністров'ї козацько-молдавську державу, яка звільнила б Молдавію він османського ярма, відродила її самостійність, а Україну звільнила від польсько-католицького засилля, не увінчалася успіхом. Надто могутніми були сили, які виступали проти цього. Після невдалого походу Тимофія Хмельницького в Молдавію, організованого з метою порятунку Василя Лупу, намагання утворити козацьку республіку більше не відновлювалися.

Перевірте себе

Подумайте, чим відрізняється монархія від республіки. Чи могло бути стійким і тривалим об'єднання «козацької республіки» і російської монархії?

Питання

1. Яка роль Б. Хмельницького у визвольній боротьбі проти польської влади в Придністров'ї?
2. Що сприяло укріпленню козацько-молдавських стосунків у Придністров'ї в XVII столітті?
3. Яке історичне значення Переяславської Ради для українського, російського і молдавського народів, і зокрема для населення Придністров'я?
4. Що об'єднує цих людей: Михайла Дорошенка, Тараса Трясилу, Павла Бута, Якова Острянина?

Завдання

1. Доведіть, що Б. Хмельницькому вдалося повернути так названій козацькій державі Придністровські землі.
2. Складіть хронологію визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти.

§3. ЗАХОПЛЕННЯ ОСМАНАМИ ПІВНІЧНИХ РАЙОНІВ ПРИДНІСТРОВ'Я ТА АНТИТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ СВЯЩЕННОЇ ЛІГИ КІНЦЯ XVII ст.

Придністров'я після Переяславської Ради. Возз'єднання України з Росією багато в чому змінило політичну ситуацію в Європі. Турецькі війська зазнали кілька великих поразок від військ Австрії і Венеції. Османська імперія послабила натиск на Захід і всі свої сили спрямувала на Річ Посполиту, Росію й Україну. Швеція намагалася відібрати у Польщі її Балтійське побережжя. Росія і Україна, готуючись до неминучої війни з поляками після Переяславської Ради, мали намір створити антипольську *коаліцію*, яка включала б Швецію, Молдавію, Валахію та ряд інших країн.

Словник ерудита

Коаліція *– об'єднання, союз держав для досягнення спільної мети.*

Згідно з рішенням Переяславської Ради Придністровські землі у 1654 р. разом зі всією Україною були приєднані до Росії і знову опинилися в центрі політичних подій. В цьому регіоні проходив кордон між Річчю Посполитою, Османською імперією і Україною. В російсько-польській війні 1654–1667 рр. за Україну і Білорусію Придністров'я було змушене

вкотре відігравати роль «щита» і першого ешелону оборони. Але тепер вже не для Польської, а для Російської держави ця територія ставала прикриттям на шляху наступаючого ворога.

Так і сталося. У лютому 1654 р. коронний гетьман і краківський воєвода Станіслав Потоцький зосередив польські війська в Придністров'ї в районі Кам'янця-Подільського, а потім рушив їх на Брацлав, намагаючись взяти резиденцію Б. Хмельницького м. Чигирин. Але козацький полковник Іван Богун розбив поляків. Влітку 1654 р., коли відступаючі залишки війська Потоцького переправлялися через Дністер, козаки Богуна завдали йому остаточної поразки, знищивши загін полковника Окуня, який прикривав переправу. Незабаром ще один польський загін під командуванням С. Маковського і С. Чарнецького намагався пробитися на лівий берег Дністра, але козаки полковника М. Зеленського відбили атаку.

Корисна інформація

Проблему боротьби за Поділля і Придністров'я кримський хан пропонував вирішити однозначно: все знищити, «... його гетьманські міста знищити і села спалити і вчинив би пусто для того, як де від польського кордону буде все пусто...»

У Придністров'ї і на всій Брацлавщині партизанські козацькі загони розгромлювали частини відступаючих поляків і самі несли серйозні втрати. Тоді Потоцький та інші польські воєначальники уклали союз з кримчаками і віддали їм на повне розграбовування 25 міст і сіл на території від Дністра до Південного Бугу. В березні 1655 р. королю Яну Казимиру доповіли, що 270 містечок і селищ на цій території «попелом осіли» від орди (тобто були спалені). Рашков, Змустів, Кузниця, Кам'яниця та деякі інші фортеці витримали польсько-татарську облогу. Покидаючи Поділля, татари вивели в рабство близько 50 тис. осіб. Після їх відходу антипольський партизанський рух в Придністров'ї вибухнув з новою силою. В квітні 1655 р. козацькі загони Івана Богуна

Печатки козаків

повністю звільнили Поділля, вийшли на Дністер і зняли облогу з Рашкова.

Гетьман Юрій Хмельницький

Андрусівське перемир'я. Після смерті в Чигирині Б. Хмельницького у 1657 р. козацька старшина, намагаючись зберегти свої привілеї, землі і багатства, починає шукати союзників в Польщі, Туреччині і Кримському ханстві. Син Богдана гетьман Юрій Хмельницький переходить на сторону Польщі, а козаки Лівобережної України, які залишалися вірними союзу з Росією, обирають нового гетьмана – Івана Брюховецького.

Це важливо знати

Формально, тобто за міжнародним визнаним законом, Придністров'я разом з Україною вперше ввійшло до складу Росії у 1654 р. Згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 року Росія втратила Придністровські землі.

В громадянській війні, яка почалася в Україні, жителі Придністров'я займали тверду антипольську позицію. У 1664 р. на берегах Дністра вибухнуло нове постання проти Речі Посполитої, яке підтримали козаки Побужжя. Їм на допомогу прийшли запорожці на чолі зі знаменитим кошовим отаманом Іваном Сірком і російський полк. Незвичайно хоробрий і одночасно добрий та веселий улюбленець козаків Сірко, який написав султану відомий «сміхотворний» лист (в свій час був зображений І.Ю. Рєпіним на картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану»), одержав ряд воєнних перемог над поляками і кримчаками. Козацькі і російські загони спробували вигнати поляків із захоплених ними фортець, але сил для цього у них не вистачило.

У 1667 р. в селі Андрусово під Смоленськом було укладено Андрусівське перемир'я. Росія одержала лівобережжя Дніпра, а Придністров'я разом з Поділлям, Волинню і Правобережною Україною знову опинилося під владою короля Яна Казимира.

Картина І.Ю. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану»

Тринадцять років, з 1654 по 1667 р., Придністровські землі на північ від р. Ягорлик формально знаходились у складі Росії. І весь цей час на даній території продовжувалася завзята боротьба з польськими військами і татарськими ордами. Полякам вдалося відновити

своє панування в Придністров'ї, але не надовго – через п'ять років вони віддадуть ці землі Османській Порті.

Політика гетьмана Дорошенка. Гетьман Правобережної України Петро Дорошенко з вірними козаками, спираючись на підтримку місцевого населення Поділля, зумів майже повністю звільнити від поляків у 1666 р. землі Придністров'я, лише в Кам'янці залишався польський гарнізон. Гетьман спробував об'єднати всю Україну і відновити конфедерацію з Росією. Але ослаблена Російська держава не могла розпочати нову війну з Польщею і навіть уклала з нею антиосманський союз.

Гетьман Правобережної України Петро Дорошенко

В цій ситуації Дорошенко задумав у боротьбі з поляками залучити на свою сторону Туреччину і Крим. Тим паче що новий польський король Михайло Вишневецький (син Єремії Вишневецького) вирішив отримати Україну без будь-яких умов. Дорошенко користувався великою популярністю в народі – він на справі довів свою рішучість і мужність, виганяючи з Побужжя і Придністров'я польських феодалів. І коли король захотів руками його суперника – уманського полковника Михайла Ханенка – вислати гетьмана, на його захист піднялися козаки і прийшли на допомогу турки. Мехмед IV, який сам претендував на землі України, у 1672 р. напав на Річ Посполиту.

Султан привів своє військо через Молдавію на правий берег Дністра. Вибравши момент, коли козаки і татари бились з поляками під Батогами, він форсував річку біля містечка Жванець. Польський гарнізон без бою розбігся, і султан почав облогу Кам'янець-Подільської фортеці. До турків приєдналися татари і козаки Дорошенка. Через два тижні, 17 серпня 1672 р., фортеця капітулювала.

Кам'янець-Подільська фортеця

Але, завоювавши Поділля, турки і татари зовсім не збиралися віддавати його гетьману, оскільки Україна їм була потрібна для наживи. По всій території Придністров'я та інших землях Речі Посполитої почали розходитися турецькі і татарські озброєні підрозділи, які грабували і забирали в полон мирних

жителів. Рятуючись, польські пани від страху втікали до Гданська. Михайло Вишневецький сам прибув на Дністер, в Жванець, де знаходилися врятовані підрозділи, але паніка серед них була настільки велика, що військо йому не корилося.

Це важливо знати

За Бучацьким миром 1672 р. Придністровські землі на півночі р. Ягорлик перейшли від Польщі до Туреччини і більше чверті століття, до 1699 р., залишалися у складі Османської імперії.

Бучацький мир. 18 жовтня 1672 р. в м. Бучачі на Бузі між Османською імперією і Річчю Посполитою було підписано ганебний для Польщі Бучацький мир. За його умовами король віддавав султану Поділля, частину Волині і Полісся. Крім того, він зобов'язався виплачувати 80 тис. злотих *контрибуції* і робити щорічні подарунки кримському ханові на 20 тис. злотих. Придністров'я разом з Поділлям і південною частиною Київщини нібито опинилося під владою Петра Дорошенка, якого султан начебто взяв під свою опіку. Але це було не так.

Коронний гетьман Ян Собеський був єдиним воєначальником в Польщі, який не розгубився під час всезагальної паніки магнатів, військових і придворних. Сформувавши загін гусарів, він здійснював постійни рейди на землі Придністров'я і Поділля, чинив опір грабіжницьким нападам татар і турків, відбивав «полон» і змагався з ворогом. Гусари звільнили більше 50 тис. полонених жителів, головним чином жінок і дітей, і знищили близько 20 тис. ворожих солдат.

Словник ерудита

Контрибуція *– грошова данина, яку переможений виплачує переможцю.*

Козаки і селяни Придністров'я підтримували гусарів Яна Собеського і надавали їм допомогу. Популярність Дорошенка швидко знизилася – народ зненавидів його як турецького ставленика. У 1676 р. Дорошенко змушений був відмовитися від гетьманства, визнати гетьманом всієї України Івана Самойловича – вихідця з лівого берега – і присягнути на вірність Росії.

Коронний гетьман Ян Собеський

Придністров'я в умовах Бахчисарайського миру. Війна Росії проти Туреччини і Кримського ханства 1676–1681 рр. за пропозицією султана закінчилася переговорами в столиці ханства Бахчисараї і підписанням перемир'я 13 січня 1681 р. За його

умовами Туреччина визнавала за Росією всю Лівобережну Україну, Київ та Запорожжя і залишала за собою правобережну частину України.

Оскільки Дорошенко здався російським військам і присягнув на вірність царю Федору Олексійовичу, турки віддали владу на захопленій ними території України безвільному, але жорстокому і жадібному Юрію Хмельницькому, який знаходився у них в полоні. Недостойний син прославленого Богдана Хмельницького одержав від султана титул «князь Малоросійський». В часи російсько-турецької війни Придністров’я було частиною цього іграшкового «князівства» зі столицею в м. Немирові.

Федір Олексійович, цар і великий князь

Звістка про страшного тирана Юрія дійшла до Стамбула. Тому майже одразу після підписання Бахчисарайського миру султан доручив кам’янецькому правителю Хаміль-паше розслідувати криваві справи Юрія. Малоросійський князь був страчений, а влада над Північним Придністров’ям перейшла до молдавського господаря Георгія Дуке, грека, який з дитячих років проживав в Молдавській державі.

Нового ставленика султана в Молдавії народ також ненавидів. Він з виключною жорстокістю придушував селянські повстання в Лопушнянському, Оргієвському цинутах та інших регіонах князівства. Лівобережжя Дністра з його непокірним козацьким населенням було тільки тягарем для Георгія Дуки. За час свого правління він жодного разу не з’явився на цих землях. Намісник господаря Іван Дрешнич (Драгинич), якого Дука вислав замість себе, одразу почав пригноблювати козаків, чим викликав у них палку ненависть.

Пам’ятник Б. Хмельницькому в Києві (малюнок XIX ст.)

Реальна ж влада в Придністров’ї належала не Юрію Хмельницькому, не Георгію Дуке чи Івану Дрешничу, а кам’янецькому паші Халілю. Але оскільки у турків не вистачало сил для завоювання всієї території Правобережної України, османські гарнізони розташовувалися тільки на Поділлі, в Кам’янці, Барі, Язловицях, Гусятині і Ягельницях. У владі паші знаходилися також гарнізони турецьких фортець на Дністрі і Дунаї — військові підрозділи

Словник ерудита

Експансія *– агресивна політика держави, спрямована на розширення свого впливу і насильницьке захоплення територій і народів.*

Перший гвардієць турецької армії – яничар

Бендер, Акермана, Килії. Так в руках намісника султана опинилося не тільки Придністров'я, але й уся Південна Молдавія.

Придністров'я в антитурецьких планах Священної Ліги. Уклавши з Росією Бахчисарайський мир, султан вибрав Західну Європу як об'єкт для нападу. *Експансія* Туреччини на Захід змусила Австрію і Польщу у 1683 р. об'єднатися в антитурецьку коаліцію «Священна Ліга», до якої через рік приєдналася Венеція. В цьому ж році війська Порти під командуванням візира Мустафи Кюпрюлю дійшли до столиці Австрії Відня і взяли її в облогу. Разом з ними у воєнних діях взяла участь і молдавська армія на чолі з Георгієм Дукою. В серпні 1683 р. польський полководець (з 1674 по 1696 р. – король Речі Посполитої) Ян Собеський привів свої війська для порятунку обложеного міста. У битві біля стін Відня турецька армія зазнали поразки. Але ця перемога через егоїзм і користолюбство правителів Австрії нічого не дала Польщі.

Скориставшись слабкістю турків після битви під Віднем, польський король вирішив нанести їм ще один відчутний удар, але вже у Придністров'ї. Він сподівався форсувати Дністер, захопити Молдавське князівство, скинути Георгія Дуку, передати господарський престол своєму ставленику боярину Стефану Петричейку і продовжити боротьбу з Османською імперією на території Молдавії. Знаючи і високо оцінюючи бойові якості і непохитний дух козаків, Ян Собеський постарався зробити все для відродження козацтва на Поділлі і в Придністров'ї. Агенти Собеського по всій Україні вмовляли козаків переселятися на Поділля і боротися проти ставлеників султана.

Козаки охоче відгукувалися на ці заклики – влада султана була їм ненависна. Козацький загін, який разом з королем воював під Віднем, очолив легендарний Семен Палій, а на Побужжі і Придністров'ї козаками керував полковник Іван Абазин. Частина об'єднаних воєнних сил на чолі з Андрієм Потоцьким розташувалася в столиці Польщі Кракові.

Козацький похід на Молдавію. Влітку 1683 р. козацький загін гетьмана Куницького, який складався з 20 тис. шабель, попрямував до м. Немирів і вибив звідти Дрешнича, намісника молдавського господаря. «Жадібний і хижий» Дука, «один з найгірших господарів Молдавії», був вигнаний. Пізніше він попав в полон до поляків і незабаром помер.

Штурм фортеці

Повернувшись у Придністров'я, козаки обложили Бендерську фортецю. З півночі в Молдавію увійшли війська Андрія Потоцького і Стефана Петричейку, які у жовтні 1683 р. зайняли Ясси. Бійці загону Куницького після невдалого штурму фортеці рушили на південь. Розбивши під Акерманом і Килією буджакську орду, вони зайняли фортеці Килію та Ізмаїл, звільнивши від рабства тисячі полонених – українців, молдаван, поляків, росіян, білорусів. В Молдавії вибухнуло антиосманське повстання. Але з приходом з-під Відня основних сил татар загін Куницького повернувся на лівий берег Дністра.

Під час походу на Молдавію козаки билися люто, безжалісно, з крайньою жорстокістю, інколи не розбираючи і не розрізняючи озброєних ворогів і неозброєних, беззахисних людей. За свідченням самого Куницького, вони перебили більше 300 тис. татар, але і самим козакам помилування від ворогів чекати не приходилось. Буджакські орди спустошили всю Молдавію. І все ж таки турки були вигнані з Українських земель.

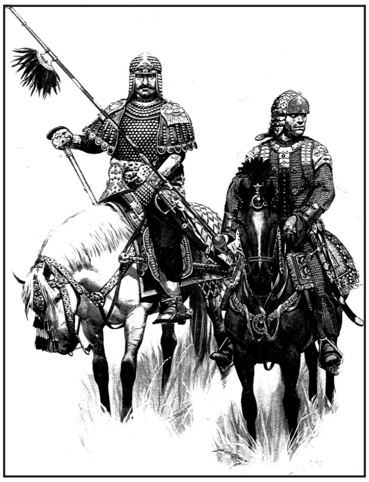
Корисна інформація

Король особливо відзначив заслуги козаків в поході на Молдавію. Куницькому він надіслав палкий лист і знаки гетьманського достоїнства – булаву і бунчук.

Придністров'я у рішеннях Карловицького конгресу. В результаті успішних дій військ короля Яна Собеського і козаків, які базувалися в Придністров'ї, до 1685 р. ця територія була закріплена за Річчю Посполитою. Тоді ж польський Сейм дозволив козакам безперешкодно заселяти Придністровські і Побузькі землі. Але окремі турецькі гарнізони продовжували займати важливі у воєнному відношенні пункти – Кам'янець-Подільський і молдавські фортеці на правому березі Дністра.

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому Придністров'я, звільнившись від турецького ярма, попало під владу Польщі?

Озброєння і одяг польських офіцерів часів польсько-турецьких війн останньої чверті XVII ст.

Остаточну поразку була нанесено Туреччині тільки після підписання Вічного миру між Росією і Річчю Посполитою у 1686 р. і вступу до Священної Ліги Російської держави. Скувавши сили кримчаків, Росія у 1697 р. дозволила своїм союзникам нанести туркам вирішальний удар. У битві біля с. Зента на р. Тиса принц Євгеній Савойський атакував і знищив всю турецьку армію під командуванням султана Мустафи II.

В жовтні 1698 р. в містечку Карловиці почалися переговори між Османською імперією і Священною Лігою, метою яких було укласти мир між Туреччиною і Австрією, Річчю Посполитою, Росією і Венецією. В ході складних дипломатичних інтриг на Карловицькому конгресі в січні 1699 р. Польща підписала з Туреччиною мирний договір, за яким дістала частину Правобережної України і Поділля з фортецею Кам'янець. Щоправда, зайняті козаками і польськими військами міста Молдавського князівства знову перейшли до Османської імперії.

Так лівобережжя Дністра північніше р. Ягорлик остаточно звільнилося від турецьких військ. Але ця територія дісталася не козакам, які її захищали і відвойовували в жорстоких битвах з османами, а Польщі. Більше того, після смерті Яна Собеського Сейм Речі Посполитої взагалі заборонив козацтво. Семену Палію, Івану Абазину, їх соратникам – козакам і всьому населенню Придністров'я – довелося знову витягнути шаблі з піхов. Йшла довга і вперта боротьба за право жити на своїй землі.

Це важливо знати

За умовами Карловицького миру 1699 р. Придністров'я знову було передано Польщі

Питання

1. Як проявив себе Ян Собеський, захищаючи інтереси Придністров'я і Поділля?
2. Яке значення для народу Придністров'я мав Бучацький мир?
3. Які країни входили до коаліції «Священна Ліга»? Яка її роль в історії краю?
4. Що об'єднує цих людей: *Івана Богуна; полковника Окуня; С. Потоцького; С. Маковського; С. Чарнецького; М. Зеленського?*

Завдання

1. Розкажіть, як Придністров'я знову потрапило під владу турецького султана.
2. Визначте роль українського козацтва в боротьбі за звільнення земель Придністров'я.
3. Зіставте назви і дати укладення договорів:

а) 18 жовтня 1672 р.	Андрусівське перемир'я
б) 13 січня 1681 р.	Бучацький мир;
в) 1667 р.	Бахчисарайський мир.

Тести

1. Придністровські землі знаходилися у складі Росії: *а) з 1648 по 1650 р.; б) з 1654 по 1667 р., в) з 1660 по 1672 р.*
2. Придністров'я потрапило під владу Туреччини: *а) у 1667 р.; б) у 1670 р.; в) у 1672 р.*

Історія мовою документів

Турецький мандрівник Е. Челебі про стосунки християнського населення і татар:

«Тому невірні і бояться цього народу, бо вони ніколи не можуть бути спокійними – ні в горах, ні в лісах при рубанні дров, ні в полях при посівних роботах, ні в той час, коли вони просто знаходяться в своїх селах. Для невірних цей татарський народ – ніби чума».

* * *

З листа турецького султана Сулеймана I до польського короля Сигізмунда I про виступи козаків і молдаван проти турків:

«Недавно деякі розбійники з молдавських підданих підняли голову і вбили свого воєводу і, знаходячись в змові з деякими особами з вашого Королівства, напали разом на села на околицях Бєлгорода і Бендер, вбиваючи людей, забираючи овець та іншу худобу і, награбувавши багато іншого добра, перейшли у ваші володіння. А коли ми подарували господарю Петру господарство Молдавії і від високої Порти послали з ним нашого конюшого Хасана, він стратив тих молдаван, які були отаманами і ватажками, а також тих, які займалися пограбуванням, і повернувся. А тепер господар решту карає. Так він утихомирив тих людей, і ті, хто вчинив різні зло-

чини, отримали по заслузі. І тих, хто був в зговорі з тими, які нападали на наші володіння, палили і грабували, накажіть покарати, а овець, худобу та інше награбоване добро повернути.

І ми вважаємо, що слід покарати тих осіб з вашої землі, які об'єднуються і товаришують з тими молдавськими розбійниками, заподіюючи нашій землі стільки шкоди; таких, як можна швидше, щоб вони не втекли, коли попадуться, одразу ж там і карайте, добро ж, награбоване у людей, а також худоба, поверніть негайно на нашу сторону; цим самим ви доведете вашу щиру дружбу».

* * *

Польський король Стефан Баторій про склад козацтва:

«…біглий люд, який не має ні бога, ні хазяїна і складається з наших підданих, засуджений до смерті і тому втік туди [тобто в Запорозьку Січ], *а також з людей Молдавії, до яких приєдналася велика кількість рутенців* [тобто українців], *у яких минулого року* [мається на увазі 1577-й] *татари вбили батьків, дружин, братів, дітей і захопили їх майно. Їх привели* [до козаків] *горе і злидні, бо не мали чим годуватися».*

* * *

З грамоти Олексія Михайловича 25 вересня 1654 р. молдавському господарю Георгію Стефану з приводу встановлення дружніх стосунків між Молдавією і Україною:

«… за нашим царської величністю указом, по твоєму Стефана воєводи суплікою наш царської величності гетьман Богдан Хмельницький зі всім нашим… військом Запорозьким в дружбі і в приязні з тобою учинилися. І на тому, що вам бути в вічній дружбі і любові, між собою присягали.

А до нас, великому государю… надсилаєш ти, Стефан воєвода, своїх послів… щоб ті твої посли твоїм ім'ям нам, великому государю віру вчинив так само, як і він… гетьман Богдан Хмельницький, зі всім… військом Запорозьким. І ми, великий государ, тебе, Стефана воєводу, за те, що ти шукаєш до себе наші державні милості і хочеш бути під нашою державною високою рукою і з нашими підданими, з гетьманом з Богданом Хмельницьким і зі всім військом Запорозьким, в дружбі учинилися, милостиво похваляємо».

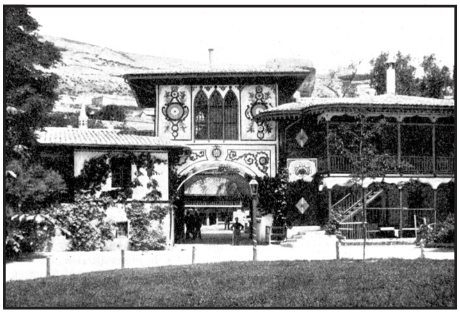
VI РОЗДІЛ
РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ XVIII ст. І ПРИЄДНАННЯ ДО РОСІЇ ПРИДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

Присяга козаків на вірність Росії

§1. НАСЕЛЕННЯ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО КРАЮ У XVIII СТОЛІТТІ

Адміністративне положення Придністров'я. Протягом всього XVIII ст. Придністровські землі залишалися розділеними на дві різні частини. Кордон між ними проходив по невеличкій річці Ягорлик – лівій притоці Дністра. Територія південніше Ягорлика аж до гирла Дністра, Чорного моря, Південного Бугу підкорялася кримському ханові, який постійно жив у своїй столиці Бахчисараї. Тут, в Ханській Україні, орда кочівних ногайських татар збирала данину з невеликих селищ, населених молдаванами, українцями, росіянами, болгарами, сербами і представниками інших народів, які шукали на вільних і незаселених землях порятунок від турецького ярма, утисків польських феодалів, кріпацтва. Але обмежуватися тільки збором данини ногайські татари не хотіли. Вони воліли наживатися шляхом пограбувань, спустошуючи поселення, вбиваючи і забираючи їх жителів у рабство, –

Ханський палац в Бахчисараї

все це вважалося у кочівників справою прибутковою і почесною.

Війни, які вели між собою Польща, Туреччина, Росія та інші країни, також несли придністровським жителям спустошення і смерть. Справа в тому, що татари, на чиїй би стороні вони не воювали (частіше – на стороні Туреччини, іноді – Польщі чи в союзі з козаками проти Польщі, в окремих випадках – на стороні Росії), вважали своїм правом і навіть обов'язком грабувати міста і села, які траплялися їм на шляху, а людей віддавати в рабство. В цьому вони вбачали єдиний сенс і головну мету всіх війн.

Перевірте себе

Поясніть поняття «осіле населення».

Проте завдяки постійному притоку жителів з-за кордону кількість осілого населення на Придністровських землях не зменшувалася. Найбільшим населеним пунктом в південній частині Придністров'я було містечко Дубоссари, яке вперше згадується в писемних джерелах 1702 р., хоча існувало воно і раніше. Тут знаходилася резиденція представника кримського хана – високопоставленого чиновника, який чинив на даній території його волю. Тому частину Придністров'я південніше Ягорлика у XVIII столітті називали Дубоссарським *чифтликом*.

Словник ерудита

Чифтлик *– землі Кримського ханства, які підкорюються намісинку хана.*

Придністровські землі, розташовані північніше Ягорлика, за рішенням Карловицького конгресу були передані Польщі і ввійшли до складу Ольгопільського повіту Брацлавського воєводства. Території, які прилягали безпосередньо до Дністра, від Могилева до Ягорлика, названі «Побережжям» знаходились у власності феодала Конецпольського. В 30-ті роки XVIII ст. ці землі придбав польський магнат князь Ксаверій Любомирський, який назвав їх Побережним маєтком. Згодом володарем маєтку став син князя Станіслав, а потім і внук Олександр.

В Побережному маєтку існувала «Надністровська економія», яку складали чотири «ключі»: Рашківський, Рибницький, Циканівський (за назвою села Цикінівка на лівому березі Дністра в Україні)

і Ягорлицький. У 1795 р. уряд Росії викупив у сім'ї магната землі чотирьох ключів зі всіма кріпосними селянами.

Збільшення кількості населення та його склад. Остання польсько-турецька війна XVII ст. принесла Придністровським землям чергове запустіння і спустошення. Російський священик Лук'янов, відвідавши міста на північ від Ягорлика через 12 років після Карловицького миру, назвав їх «пустелею»: він не бачив «...ні людини, ні звіра, ні птаха; тільки стежки татарські кінні. А міста всі спустошені татарами; зараз починають засновуватися села, як мир настав; і то далі в стороні від дороги».

З прибуттям на Поділля козаків, зацікавлених у швидшому заселенні селянами знову здобутих земель, урядом було вжито деяких заходів, які послаблювали кріпосну неволю і релігійні утиски. Щоправда, поміщики не збиралися надавати новим поселенцям пільги, які були їм обіцяні. Проте саме в перші десятиліття XVIII століття в Придністров'ї починають засновуватися села (багато з них існують і досі).

В стародавніх поселеннях – Рашкові, Рибниці, Ягорлиці – життя людей почало активізуватися, набувати нових рис. Одночасно з'являються перші повідомлення про Кам'янку, Подойму, Цибулівку, Великий і Малий Молокиш, Зозуляни, Строєшти, Михайлівці, Грушівці, Вихватинці, Гармацьке, Хрустове, Кузьмине, Гидирим, Дубове та ін.

За своїм національним складом не тільки містечка, але й невеликі села були яскравими, поліетнічними – в них проживали українці, молдавани, поляки, євреї, росіяни, вірмени, татари та ін. Але більшість селян складали, як правило, українці та молдавани. Росіян – кріпаків-утікачів, старообрядців, монахів, священиків – було порівняно небагато. Євреї та вірмени займалися частіше роздрібною й оптовою торгівлею. Державні службовці, військові, управляючі маєтками, шляхта, католицьке духовенство були в основному польського походження. На північ від

Перевірте себе

Пригадайте, коли відбувся Карловицький конгрес. Які були його рішення?

Молдавський селянин з Північного Придністров'я

Український селянин з Північного Придністров'я

Словник ерудита

Поліетнічність *– багатонаціональність, різноплемінність.*

Село на Дністрі у XVIII ст.

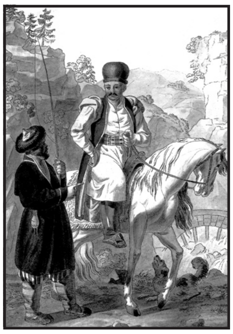
Ягорлика проживали мусульмани – окремі турецькі сім'ї і невелика кількість татар, які століттями перебували на території Польщі і Литви (їх називали тоді «липківські татари») і ніякого відношення до кочових орд не мали.

Придністровське населення Ханської України. На південь від Ягорлика склад населення і темпи його зростання були іншими. Про кількість тут ногайців судити надзвичайно важко, оскільки вони постійно кочували. О.В. Суворов, наприклад, вважав, що у 1783 р. на території, приєднаної до Росії, нараховувалося не менше 100 тис. кочових татар. «Малі» ногайці, пересуваючись західніше Волги від Каспія до Дунаю, поділялись на чотири орди: Єдисанську, Єдичкульську, Азовську та Буджакську. В Придністров'ї мешкали головним чином Едисанська і Буджакська орди, кількість яких, мабуть, складала, як вважав Суворов, близько 100 тис. осіб. Але необхідно мати на увазі, що цей показник міг різко падати чи зростати, оскільки кочівники-татари йшли за межі Очаківської землі чи поверталися в Придністров'я іноді навіть з новими ордами одноплемінників.

Це важливо знати

«Малі ногайці» *(ногаї) – татарські племена, які кочували в степах між Каспійським морем і Дунаєм.*

Визначити кількість осілого населення в Очаківській області також досить важко. Вчені дійшли думки, що на початку 90-х років XVIII століття, на момент приєднання до Росії, в містах, містечках і селах проживало кілька десятків тисяч осіб, не рахуючи воїнів турецьких фортець (в одному Очакові, наприклад, нараховувалося до 10 тис. піших і біля 1,5 тис. кінних ратників).

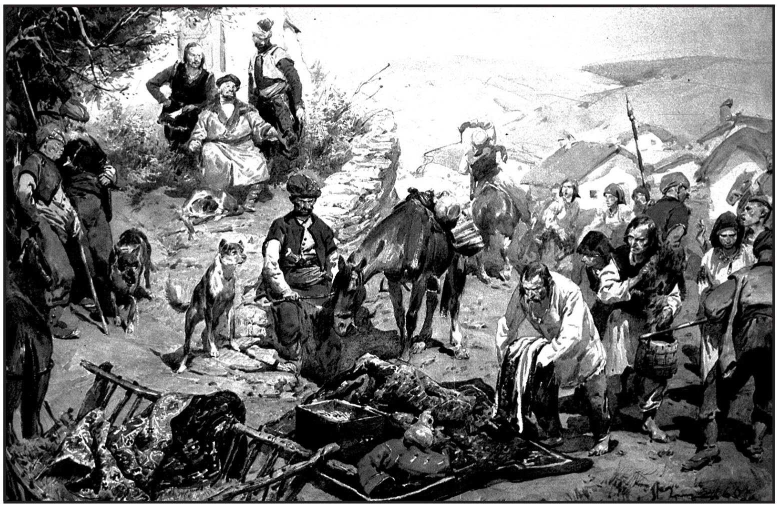
Буджакські ногайці

Воєнні конфлікти і війни XVIII ст. сприяли зменшенню кількості місцевого мусульманського населення. Колишня безкарність кочівників інших історичних епох стала надбанням минулого. Регулярні війська російської армії часто наносили нищівні удари не тільки організованим ордам татар, але й відбірним підрозділам їх покровителів – турецької армії. Послаблення кочівників призвело до того, що Ханська Україна, в тому числі і територія Південного Придністров'я, все більше і більше заселялась вихідцями з Молдавії, України, Росії, Балканських країн. Вони засновували нові поселення, освоювали пустельні землі, пожвавлювали, ушляхетнювали багатостраждальні береги Дністра.

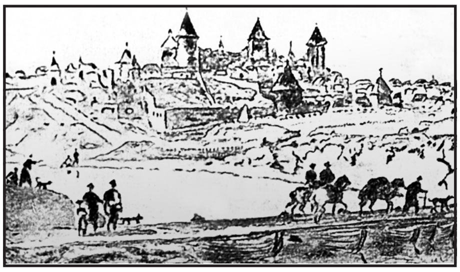
Корисна інформація

Поселення Тея і Спея були засновані в 1711 р., Малаєшти – в 1741, Роги – в 1748, Погребя – в 1768, Дороцьке і Паркани – в 1768, Кошниця і Слободзея – в 1769, Кочієри – в 1772, Делакеу – в 1773, Моловата і Гоян – в 1774 р.

Багато населених пунктів з'явилося на цій території в роки російсько-турецьких війн XVIII ст., коли розташовані тут російські війська убезпечували

Збір татарами данини

Вид Бендерської фортеці з лівого берега Дністра

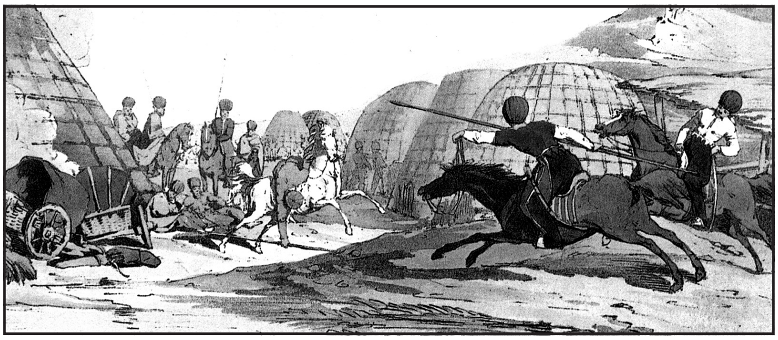
мирних жителів. В одному з турецьких документів 70-х років XVIII ст. відзначається 41 населений пункт в Дубоссарській провінції, яка підкорялася турецькій адміністрації, в тому числі 14 – безпосередньо на березі Дністра. Характеристика цих сіл свідчить про їх невеликий розмір: в Гояні нараховувалося 10 будинків, в Моловатові – близько 30, в Ташлиці – тільки 5 будинків.

Великим містом і важливим стратегічним пунктом на правому березі Дністра у XVIII столітті залишалися Бендери. У 1768 р. тут побував французький дипломат Сен-Прі. Він писав, що в місті проживає близько 80 тис. жителів, причому кількість молдаван, вірмен і євреїв перевищує кількість мусульман. Ці цифри, звичайно, завищені, одночасно вони свідчать про те, що місто відігравало ключову роль в політиці Туреччини у всьому регіоні. Як і інші населені пункти Придністров'я, Бендери характеризувалися яскраво вираженим багатонаціональним складом жителів. Своє мусульманське забарвлення місто втрачає тільки після приєднання до Росії у 1812 р.

Корисна інформація

Цікаво, що работоргівля існувала в Бендерах і в другій половині XVIII століття. У 1769 р. буджакська орда перебралася на лівий берег Дністра, спалила Паркани, Суклею, Карагаш, Слободзею і вирушила на Нову Січ. Невільничий ринок Бендер швидко заповнився полоненими слов'янами, що одразу привабило в місто багато іноземних купців.

Політика Порти в Придністров'ї після приєднання Криму до Росії. Жителі південної частини Придністров'я традиційно займалися скотарством і землеробством, виноградарством, а в деяких містах (наприклад, Дубоссари) – і тютюнництвом. Але їм постійно доводилось захищати свої ниви, будинки і

Татарське село

сім'ї від грабунків і нападів ворогів у тих випадках, коли в краї не розташовувалися російські війська. Так, у 1758 р., за 10 років до російсько-турецької війни, 20 тис. ногайців зі своїми дружинами і дітьми підійшли до польського кордону і повністю, як писалося в одному з доносів, «...містечко Дубоссар і не малі три села спустошили, а хто з жителів чинив опір, до смерті били».

Сім'я кримських татар

У 1774 р. Туреччина і Росія домовилися, що землі між Дністром і Бугом у складі Кримського ханства більше не будуть заселятися, а села — спустошуватися. Але турки постійно порушували цю угоду, а коли у 1783 р. територія Кримського ханства увійшла до складу Росії, вони оголосили Південне Придністров'я і всю Очаківську область своєю власністю. Через кілька років Порта спеціально направила з Каушан на лівий берег Дністра буджакську орду, щоб поголовно знищити місцевих жителів. Люди тікали в Росію за Буг чи в Польщу за Ягорлик, а ті, хто не встигли чи не змогли втекти, були вбиті чи віддані в рабство. Придністровські землі знову виявилися спустошеними і пограбованими.

Відродження придністровського козацтва. Після Карловицького конгресу в Придністров'ї починає відроджуватися козацтво, яке традиційно продовжувало відігравати важливу роль в історії цього регіону. Справа в тому, що в 1699 р. Польща повернула собі землі Побережжя і включила їх до складу Ольгопільського повіту Брацлавського воєводства, а відхід турків призвів до швидкого заселення цієї території українцями. Багато з них були приписані до Подільського полка малоросійських козацьких формувань правого берега Дніпра, службовці яких прийняли російське підданство ще в 1674 р.

Чорноморський козак

Переселялися в Придністров'я і молдавани, які втікали від османського ярма. Вони засновували «волоські слободи» чи вливалися в українські села. Разом з українцями вони боролися проти польської влади, яка намагалася утвердити в Побережжі су-

Герб
війська Запорозького

вορі феодальні порядки, зокрема кріпосну неволю. Козакам вдалося добитися відновлення «козацького устрою», але вже у складі Могилевського полка, який не мав підданства Росії і був дислокований в південній частині Поділля.

Але наступ польських магнатів продовжувався. Селянсько-козацьке населення Побережжя продовжувало захищати свої права. Народно-визвольний рух в Придністров'ї, як і у всій Правобережній Україні, набуває форми гайдамацтва. Слово «гайдамак» по-турецьки означало нападати, тобто чинити розбої. Народ же назвав гайдамаками народних месників — українців, молдаван, угорців, болгар, всіх тих, хто, озброївшись, йшов у ліси і захищав народ від поневолення.

Перевірте себе

Як ви розумієте словосполучення «козацький устрій»?

Придністровські козаки ставали гайдамаками, повстанцями-партизанами, вели проти польських феодалів відкриту озброєну боротьбу. І тільки в 60-ті роки XVIII ст. польській владі з надзвичайною жорстокістю вдалося придушити гайдамацький рух. Жителі Побережжя, які залишилися в живих, рятувалися втечею. Придністров'я знову обезлюднило.

Питання

1. Що свідчить про збільшення кількості населення Придністровського краю у XVIII ст.?
2. Чим викликана поява нових поселень на території Придністров'я в роки російсько-турецьких війн XVIII ст.?
3. Які причини відродження придністровського козацтва?

Завдання

1. Розкажіть про особливості адміністративного устрою Придністров'я у XVIII ст.
2. Заповніть таблицю «Нове поселення в Придністров'ї у XVIII ст.»:

Поселення	Рік заснування

3. Складіть оповідання «Місто Бендери очима очевидця XVIII ст.».
4. Охарактеризуйте політику Порти в Придністров'ї після приєднання Криму до Росії.

§2. ПРАВОСЛАВ’Я ЯК ОСНОВА ДУХОВНОСТІ ПРИДНІСТРОВЦІВ

Посилення релігійного гноблення у XVIII столітті. Польські феодали, підкоривши собі Придністровські землі, на початку XVIII ст. починають новий наступ на православ’я. Селянське і козацьке населення почало зазнавати не тільки посиленого економічного утиску, політичного і соціального тиску, але й культурного закабалення, духовного приниження. Абсолютна більшість жителів Побережжя були перетворені в пригноблену категорію людей, позбавлених навіть права жити за своїми ідеалами і вірою. У 1700 р. поляки ліквідували Кам’янецьку православну єпархію, і протягом майже всього XVIII ст. придністровці залишалися без своїх єпископів. Православні парафії закривалися, а храми передавались уніатам.

Корисна інформація

Людей, які сповідують православ’я, тобто практично всіх козаків і селян (головним чином українців і молдаван), католики називали дисидентами, змушували підкорятися уніатській церкві, а папу римського визнавати намісником Бога на Землі і главою всіх істинних християн.

В ті далекі часи духовне придушення й утиски були особливо тяжкими і нестерпними для простої людини. Адже свідомість людей повністю підкорялася релігійним догмам. Вона базувалася на православному світогляді, світорозумінні, світосприйнятті, які виховувалися, формувалися і передавалися з покоління в покоління протягом багатьох віків і навіть тисячоліть. Передати віру батьків і дідів, перейти в інше віросповідання означало повну відмову від власного світосприйняття, від моралі і моральних цінностей, розрив з суспільством, з сім’єю, сусідами, друзями, зречення від минулих поколінь і, звичайно, майбутніх.

Ніхто з селян, а тим паче козаків не міг і подумати про таку блюзнірську зраду. Католики ж вимагали зради від всього народу. Звідси бере свій початок надзвичайно розпачлива і нещадна боротьба придністровців за православну віру і духовність, за можливість жити за законами своїх предків. Ця духовність мала давнє і міцне коріння – християнські православні засади.

Селяни в православному храмі

Корені православної духовності придністровців. Згідно з оповіданням і легендами першим проповідником християнства серед населення берегів Дністра

Страта апостола Андрія Первозванного – першого проповідника християнства в Придністров'ї

був один з найближчих учнів Ісуса Христа святий апостол Андрій Первозванний. У І ст. н.е. він прийшов з божим словом в Малу Скіфію, де проповідував християнство народам Північного Причорномор'я, які проживали на території між Херсонесом і гирлом Дунаю. Тут також була заснована у ІІІ ст. Скіфська *єпархія*, куди направляв досвідчених пастирів Архієпископ Константинопольський Іоан Златоуст. А в часи панування готів в Північному Причорномор'ї в землях між Дністром і гирлом Дунаю існувала готська єпископія на чолі з Ульфією, перекладачем Священного Писання мовою германців.

Залучення до християнської релігії придністровських слов'ян починається з другої половини VII ст., коли Болгарія приймає хрещення. Зв'язки між Болгарією, центром християнства Константинополем і Київською Руссю, здійснювалися через Придністровські землі, що сприяло розповсюдженню православ'я серед місцевого населення.

Великий князь Володимир

Але повна відмова від язичництва давалася нелегко. Київський князь Володимир Святославович у 992 р. навіть вирядив в ці землі спеціальну *місію*, щоб охрестити місцевих жителів. Ось що повідомляє давньоруський літопис: «В рік 992 Володимир ходив по Дністру з двома єпископами, багатьох людей навчав, хрести...»

Словник ерудита

Місія – *відповідальна роль, доручення, а також делегація спеціального призначення, яка повинна виконати це завдання.*

Після розпаду Київської Русі на всій її території діяло 13 єпархій. Одній з них – Галицькій підкорялися всі придністровські парафії. Галич ввійшов в число найвідоміших міст Південно-Західної Русі. У XII–XIII ст. слов'яни Пониззя вже твердо дотримувалися православної віри, а їх священики не тільки відправляли культи і керували церковним майном, але й впливали на світське життя мирян, збирали податки, слідкували за дотриманням правил торгівлі і т. д.

Завоювання Руських земель монголо-татарами не змінили основ духовного світосприйняття жителів

Російські та болгарські вершники

Поділля. Кочівники досить байдуже ставилися до вірувань завойованого ними населення і навіть звільняли духовенство від податків і виконання всіляких робіт. В кінці XIII – початку XIV ст. придністровські православні парафії підкорялися Галицькій митрополії, яка складалася з семи єпархій. Всі православні парафії, розташовані західніше Дністра, входили в неї до кінця XIV ст. – часів утворення в Молдавському князівстві самостійної церкви.

В роки турецького панування в Молдавії православними релігійними общинами керував Проїловський митрополит, резиденція якого знаходилася в м. Браїл (суч. Брашов). Придністровські парафії Ханської України підкорялися Дубоссарському протопопу. Він відправляв службу в найбільшій церкві Придністров'я – Успенському соборі в Дубоссарах. Це була єдина церква, яка знаходилась у відносній безпеці, адже інші сільські церкви ногайські орди знищували разом з селами, а парафіян гнали для продажу. Вірування людей, яких вони забирали в рабство, не цікавили кочівників.

На півночі р. Ягорлик православні придністровці опинилися в інших умовах, але їх життя було сповнене драматичних подій.

Протистояння католицизму і православ'я на Поділлі. В часи литовських князів, особливо Ольгерда і Вітовта, які виявляли симпатію і повагу до місцевого населення, православні жителі Придністров'я не зазнавали жодних утисків. Вітовт в перші десятиліття XV ст. домігся незалежності православної церкви Русько-литовської держави від Московської митрополії. Стан різко змінюється у 1569 р., коли до Польщі було приєднано Брацлавщину.

Католики на Поділлі розгортають справжню битву проти православ'я. Так, після Братської унії 1569 р. почалася акція насильницького перетворення право-

Словник ерудита

Митрополит *– священнослужитель вищого рангу в православній церковній ієрархії. Звання надається єпископам головних міст-митрополій, а влада їх розповсюджується на церковний округ (митрополію).*

Єпархія *– церковно-адміністративна територія, керована єпископом.*

Єпископ *– керівник єпархії, особа вищого церковного сану.*

Протопоп, протоієрей *– православний священик високого рангу.*

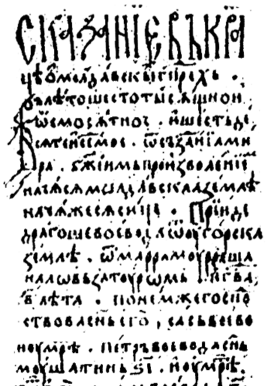
Корисна інформація

Православні храми діяли в Рибниці з 1682 р., в Строєштах – з 1702, Ягорлиці – з 1719, Зозулянах – з 1709, Офатинцях – з 1727, Кам'янці – з 1728, Подоймі – з 1729, а також в Цибулівці, Грушево, Кузьмині, Борщах та інших селах. Існували і два невеликих православних монастиря – в Рогах і Пісіцелі.

славних храмів в уніатські. Боротьбу очолили єзуїти, які з'явилися тут у 1611 р., – найбільш переконані і нещадні супротивники реформації і православ'я. Священиків, які не хотіли приймати унію, переслідували, виганяли. Багато з священнослужителів йшли в Ханську Україну не в змозі терпіти знущання і глузування над православною вірою.

Але всі зусилля польських феодалів і войовничого католицизму відібрати в українців, молдаван, білорусів і росіян основ їх духовності наштовхнулися в Придністров'ї та Україні на непримиренний народний опір, який в середині XVII ст. вилився в національно-визвольну війну. У XVIII столітті цей рух переріс в козацько-селянське повстання проти феодального гніту, католицького й уніатського засилля.

Придністров'я стало одним з головних твердинь православ'я в Польщі. В перші десятиліття XVIII століття в Рашкові нараховувалося чотири православних церкви, а на кінець століття їх було вже сім.

Сторінка слов'яно-молдавського літопису XV ст., яка розповідає про утворення Молдавської держави

Роль православної церкви у справі освіти народу. Православна церква в Придністров'ї підтримувала дух народу, звичаї, традиції, що дозволяло йому десятиліттями і століттями зберігати свою самобутність, виживати у ворожих йому обставинах. Як осередок середньовічних знань церква та її священики лікували не тільки душі, але й тіла людей, допомагали їм боротися з чумою та іншими страшними хворобами.

Особливу роль відігравала православна церква в освіті і просвіті придністровського народу. Одним з видатних просвітителів свого часу був переконаний супротивник унії Петро Могила (1596–1647), син молдавського господаря Симиона Мовиле. Петро не раз бував у Придністров'ї, добре знав ці землі і навіть брав участь у Хотинській битві. Після прийняття духовного сану в 1632 р. він стає митрополитом Київським і Галицьким і докладає багато зусиль для розвитку освіти в Молдавії та Україні.

Петро Могила був засновником першого вищого навчального закладу в Україні – Києво-Могилянської

академії і першого вищого навчального закладу в Молдавії – Слов'яно-греко-латинської академії, в якій викладали українські вчителі на чолі з Софроном Почацьким.

Саме просвітницька діяльність церкви сприяла залученню православних жителів Придністров'я до культури – в ті важкі часи вони вже не були неуками, як це може здатися сьогодні. Документи і свідчення очевидців переконливо доводять, що придністровці не були відірвані від цивілізації і культури. Навпаки, вони навіть дивували своїх сучасників вихованістю і навіть освіченістю.

Відомий молдавський просвітитель XVII ст. Митрополит Досифей

Ось один з таких прикладів. В червні 1654 р. група православних священнослужителів з Ближнього Сходу по дорозі в Росію пересікла Дністер і ввійшла до придністровського села Рашкова. Нарахувавши тут сім церков, вони навіть назвали це село містом. «Починаючи з цього міста, – писав один із мандрівників, – і по всій землі руській, тобто землі козаків, ми помітили прекрасну рису: всі вони, крім небагатьох, навіть більшість їх дружин і дочок вміють читати і знають порядок церковних служб і церковні мотиви, крім того, священики навчають сиріт і не дозволяють їм як неукам вештатися вулицями».

Місцеві священики отримували освіту в духовній православній семінарії в Могилеві-на-Дністрі, Києво-Могилянській і Київській духовних академіях, Львівському братському училищі і Слов'яно-греко-латинській академії в Яссах, а також в інших центрах православної просвіти. Вони несли світ знань і духовності в народ, допомагаючи йому вижити, вселяючи в нього віру, надію і любов.

Корисна інформація

В кінці XVIII століття в Рашкові проживали сім'ї поляків (37 сімей), українців і росіян (201), молдаван (103), євреїв (68), греків (15), німців (2) – всього 438 сімей.

Свої сподівання на краще майбутнє православні жителі Придністров'я пов'язували з єдиновірною братською Росією. «Світло з Москви йде до нас, сяючи довгими променями, добрим іменем під сонцем», – писав відомий молдавський книжник і просвітитель XVII ст. Досифей. У XVIII столітті цим надіям судилося реально втілитися в життя.

Питання

1. Яких форм пригнічення зазнало населення Придністров'я у XVIII столітті?
2. Коли і як поширювалося православ'я в Придністров'ї?
3. Як ви розумієте повідомлення давньоруського літопису: «В рік 992 Володимир ходив по Дністру з двома єпископами, багатьох людей навчав, хрести...»?
4. В чому проявлялося протистояння католицизму і православ'я на Поділлі?
5. Яку роль відіграла православна церква у просвітництві народу Придністров'я у XVIII столітті?

Завдання

1. Покажіть на карті населені пункти Придністров'я, де у XVIII столітті діяли православні церкви і монастирі. Чи збереглися вони до наших днів?
2. Підготуйте доповідь на тему «Розповсюдження православ'я в Придністров'ї у XVIII ст.».
3. Дайте пояснення поняттям: *православ'я; єпархія; парафія; семінарія; самобутність; догма; дисидент; уніатська церква.*

§3. РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ XVIII ст. ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПРИДНІСТРОВ'Я

Козацький спис, стремена і трубки

Політична ситуація в регіоні на початку XVIII ст. Балканські країни, які знаходилися під ярмом Османської імперії, у XVIII столітті все більше привертають до себе увагу Австрії, Англії, Польщі, Росії, Франції, Швеції та інших країн, які вели агресивну політику і намагалися розширити свої території за рахунок послабленої Туреччини – «великого хворого Європи», як її тоді називали. Але поневолені Туреччиною народи, передусім молдавани, валахи, болгари, серби, греки, тільки в Росії, в цій православній державі, яка набирала силу, вбачали свого визволителя.

Придністровським землям, які були так званими ворітьми на Балкани, відводилася важлива стратегічна роль в майбутній визвольній боротьбі. Протягом кількох століть турки укріплювали правобережжя

Татарська кіннота

Дністра могутніми фортифікаційними спорудами: Хотинська, Сорокська, Бендерська, Аккерманська фортеці представляли у воєнному відношенні досить сильну загороджувальну лінію. На лівому березі Дністра розташовувалися кочівлі ногайської орди і володіння кримських татар – союзників турецького султана Північніше Ягорлика володарювали польські магнати і шляхтичі, вороже настроєні як до Росії, так і до православ'я загалом.

Місцеві жителі вірили в силу російського духа і зброї, чекали допомоги від єдиновірної Росії і самі наближали час свого визволення. На правому березі під непосильним гнітом османського ярма стогнали жителі Молдавського князівства, на лівому – православне слов'янське і молдавське населення зазнавало всіх жахів татарських набігів і нестерпних мук духовних утисків від войовничого католицизму. З ними були солідарні запорозькі козаки, тісно пов'язані з місцевим придністровським населенням, і жителі Правобережної України, які знаходилися під гнітом польських панів.

Політичне життя Придністров'я багато в чому визначала Османська імперія і Польське королівство. На початку XVIII століття помітну політичну роль в регіоні відігравало Запорозьке козаче військо і пов'язані

Перевірте себе

Як ви думаєте, чому Туреччину називали «великий хворий Європи»?

Перевірте себе

Назвіть причини Прутського походу Петра I.

з ним козацькі полки в Правобережній Україні. Пізніше свою власну лінію намагалося проводити тут і Кримське ханство. Але найбільш могутньою силою в межиріччі Дністра і Дніпра стала Росія. Саме вона вирішила всі багатовікові суперечки, які проводили різні держави і політичні угрупування за ці землі.

Прутський похід Петра I. Вперше російська армія вступила до Придністров'я під час Прутського походу Петра I в липні 1711 р. Цій кампанії передували наступні події.

Розбитий під Полтавою російським військом в червні 1709 р. шведський король Карл XII втік з невеличким загоном в Бендери під захист грізних бастіонів турецької фортеці. Його супроводжував колишній гетьман Лівобережної України Іван Мазепа з групою прибічників, який зрадив Петра і перейшов на сторону його ворогів. Але через кілька місяців Мазепа вмер, і його місце, за наполяганням шведського короля, зайняв генеральний писар Пилип Орлик. Назвавшись гетьманом, Орлик визнав «вічний *протекторат*» Швеції над Україною і союз з Кримським ханством у боротьбі проти Росії.

Король Швеції Карл XII

Сховавшись зі своїми загонами в с. Варниця, Карл XII плів інтриги для того, щоб втягти Туреччину у війну з Росією. Молдавський господар Михайло Раковиця у назріваючому конфлікті збирався прийняти сторону Росії і регулярно інформував Петра про наміри турків. Дізнавшись про це, султан зняв його з престолу і в 1710 р. призначив господарем Дмитра Кантемира, який в той час вважався відданим Порті. Але султан помилився. Кантемир був розумним і прозорливим політиком, умілим дипломатом, освіченою людиною, вченим-енциклопедистом, а головне — патріотом своєї Батьківщини, який мріяв про звільнення Молдавії від османського ярма. Він перший в Європі передбачив захід Туреччини і народження могутньої держави — Росії.

Словник ерудита

Протекторат – *форма управління залежної території.*

Вступивши на господарський престол, Кантемир одразу ж встановив зв'язок з Росією. В м. Луцьк, де знаходилася ставка Петра, відбулися таємні перегово-

ри між російським царем і представником господаря. В квітні 1711 р. було укладено Луцький російсько-молдавський договір, за яким Росія зобов'язалась звільнити Молдавію від османського гніту, повернути князівству всі відібрані у нього землі і фортеці, гарантувати в майбутньому незалежність, територіальну цілісність і невтручання у внутрішні справи Молдавії, а також своє заступництво князю Кантемиру, закріпивши за його родом спадкоємні права на молдавський престол.

Запам'ятайте

1710 р. – *Д. Кантемир вступив на господарський престол.*

Отримавши в жовтні 1710 р. звістку про початок війни, кримський хан Девлет-Гірей спрямував свої загони на Слободську Україну. Ставленик шведів гетьман Орлик гарячково намагався зібрати з козаків армію для походу на «москалів». Але населення Придністров'я не тільки не підтримало його, але навіть вчинило опір. Таку ж протидію вчинили і жителі Правобережної України, куди відправився хан весною 1711 р. разом з військом польського короля Станіслава Ліщинського, до складу якого входили кримські татари і ногайці.

Це важливо знати

13 квітня 1711 р. було укладено Луцький договір.

Зібране під Бендерами воїнство переправилось через Дністер і рушило вздовж річки на північ. Але російські війська на цей час вже зайняли Брацлав, Немирів, Фастів та інші важливі центри регіону. Не підтримані місцевими жителями, оточені глухою стіною ворожнечі, супротивники Росії змушені були знову перейти Дністер і піти до Польщі.

В кінці травня Петро I з головними силами російської армії вступив на територію Молдавського князівства в районі Сорок. Біля села Рашков через міст, спеціально побудований для цих цілей, перейшла Дністер решта частина російських військ – кіннота фельдмаршала Б.П. Шереметєва. Молдавський народ з захопленням зустрічав армію Петра. На берегах Дністра, де, за словами літописця, зібралось все населення Оргеєвського і Лапушнянського цинутів і столиці князівства Ясс, Дмитро Кантемир звернувся до народу з закликом об'єднатися з російським військом і «...як брати по зброї, всім серцем і душею, всім майном нашим протистояти насиллю і тиранії

Дмитро Кантемир, господар Молдавії

Петро I Великий

турків». Чисельність воїнів російської армії швидко зростала за рахунок місцевих добровольців.

Але битва, яка відбулася в липні 1711 р. на березі Прута біля с. Станилешти, не принесла успіху ні 40-тисячному російсько-молдавському війську, ні 200-тисячній турецько-татарській армії. 12 липня було підписано мирний договір, за яким Росія повинна була повернути Туреччині фортецю Азов, а російська армія покинути Молдавію.

Разом з російськими військами за Дністер пішла значна частина жителів князівства, яка побоювалася помсти турків за свої симпатії до Росії. Лівобережжя Дністра, а також деякі райони України і Росії поповнились вихідцями з Молдавії, які нерідко засновували села на нових для себе землях.

Запам'ятайте

1711 р., 12 липня *– підписано русько-турецький мирний договір.*

Значення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. для Придністров'я. Войовничі грабіжницькі набіги кримських татар на Україну і Кавказ призвели у 1735 р. до нової війни, яка продовжувалася протягом чотирьох років. Російські війська взяли Азов, увійшли до Криму і зайняли Бахчисарай. В липні 1737 р. російська армія під командуванням фельдмаршала Б.Х. Мініха після недовгої облоги захопила головну турецьку фортецю Північного Причорномор'я – Очаків. Шлях до Дністра, в Молдавію, Валахію і на Балкани було відкрито.

Петро I і Кантемир в'їжджають в столицю Молдавії Ясси

Б. Мініх своїм походом на Дністер розраховував звільнити від татар і турків всю територію Північного Причорномор'я і приєднати до Росії землі від Дніпра до Дністра. У 1737 р. під час мирних переговорів на конгресі в м. Немирів російські дипломати зажадали від Туреччини незалежності для Молдавії і Валахії. Більше того, вони запропонували приєднати до Росії Крим, Кубань і Північне Причорномор'я аж до берегів Дністра, тобто включаючи Південне Придністров'я.

Бахчисарай у XVIII ст.

Австрія – союзниця Росії у війні – не підтримала російських дипломатів, а Туреччина навідріз відмовилася виконувати цей ультиматум. Переговори не дали конкретних результатів. Війна продовжувалася.

В серпні 1739 р. російська армія перейшла Дністер і розгромила укріплений турецький табір біля с. Ставучани поблизу м. Хотина. Гарнізон Хотинської фортеці змушений був капітулювати. Через місяць армія Мініха увійшла до Ясс. Разом з російськими військами бився проти турків Молдавський корпус, яким командував Костянтин, син колишнього господаря Антиоха Кантемира. В цей час Австрія уклала з Туреччиною *сепаратний мирний договір*, і Росія, яка чекала нападу Швеції, також змушена була піти на перемир'я. За Бєлградським мирним договором 1739 р. Росія одержала Азов, але її війська покинули зайняту територію. Питання про приєднання Південного Придністров'я до Російської держави вирішити не вдалося.

Словник ерудита

Сепаратний мир – *договір про мир, укладений окремо від своїх воєнних союзників.*

Російсько-турецька війна 1768–1774 рр. Наприкінці вересня 1768 р. Порта, яку підтримували Австрія і Франція, оголосила Росії нову війну. Кримські татари намагаються захопити не тільки Лівобережну, а й Правобережну Україну. Російські війська під командуванням генерал-аншефа О.М. Голіцина майже повністю звільняють від кримчаків територію від Дніпра до Дністра. Одночасно Туреччина планує нанести удар з північної Бессарабії по Кам'янець-Подільському, а потім рушити на схід у напрямку Дніпра. Таким чином, ця війна напряму торкнулася і Південного і Північного Придністров'я.

Герб роду Кантемирів

Російські війська діяли у складі двох армій. Перша армія під командуванням О.М. Голіцина у вересні 1769 р. зайняла північні райони Придністров'я, і після трьохмісячної облоги турецька фортеця Хотин

Запам'ятайте

1739 р. – *підписано Бєлградський мир.*

Тріумф християнства над османами

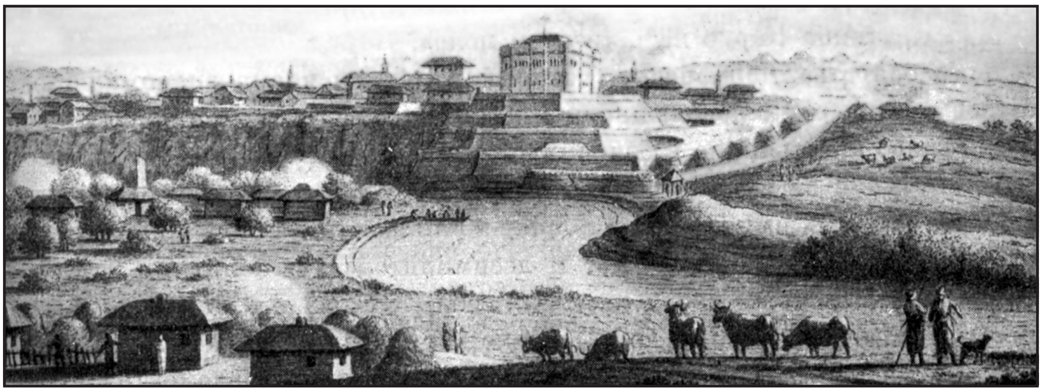
на правому березі Дністра була розбита. Друга армія, очолена генерал-аншефом П.І. Паніним, захопила турецьку фортецю Очаків і, відрізавши турків від їх союзників татар, увійшла до Південного Придністров'я. Два місяці продовжувалася облога могутньої Бендерської фортеці, яка закінчилася 16 вересня 1770 р. переможним штурмом. Все Південне Придністров'я було звільнене від турецько-татарської влади.

Розвиваючи наступ, Перша армія, якою після падіння Хотина командував генерал-аншеф П.А. Румянцев, пройшла правим берегом Дністра на південь. Росіяни, розбивши турків у битві біля Ларге і Кагулу у 1770 р., взяли турецькі фортеці Акерман в гирлі Дністра та Ізмаїл на Дунаї. У вересні війська Румянцева ввійшли до Ясс.

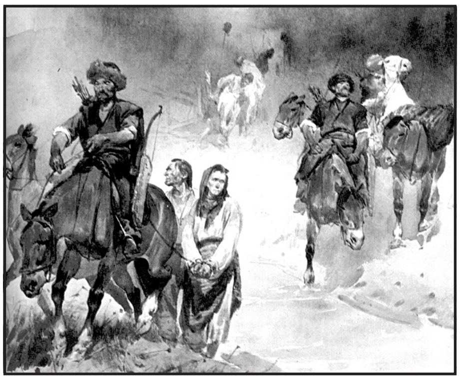
Гарячі бої розгорталися влітку 1769 р. і на лівобережжі Дністра. Турецькі війська під командуванням Алі-паши перейшли річку в районі Дубоссар, де їх зустріли загони полковника Лопухіна і генерала Зорича. В ході жорстоких боїв Дубоссари і прилеглі села згоріли.

У вересні 1769 р. татари захопили Балту, щоб полегшити становище турків, обложених в Бендерській фортеці. Але вже у жовтні російські війська під командуванням Х. Вітгенштейна на плотах переправилися через Дністер в районі Дубоссар. Через п'ять місяців, весною 1770 р., Дубоссари, нарешті, були зайняті російськими частинами. Перемога російської зброї змусила

Бендери у XVIII ст.

Єдиссанську, Буджакську, Джамбульську і Єдичкульську орди заявити про свою незалежність від Порти, вийти з підпорядкування султана і визнати себе васалами Росії.

Взяття татарами в полон християнського населення

Всі викладені події чергової російсько-турецької війни завершилися підписанням миру в містечку Кючук-Кайнарджи у 1774 р. За цим договором Кримське ханство було відділено від Османської імперії, а землі між Дніпром і Південним Бугом увійшли до складу Росії.

Результати цієї війни не вплинули на долю народу Придністров'я. Головний її підсумок – майже повний розгром Туреччини.

Російсько-турецька війна 1787–1791 р. У квітні 1783 р. Крим було приєднано до Росії, хан Шагли-Гірей зрікся престолу, а його ханство припинило своє існування. Але в серпні 1787 р. Туреччина почала вимагати повернути їй Крим і вкотре оголосила війну Росії. Дізнавшись про це, буджакські ногайці здійснили набіг на Дністровсько-Бузьке межиріччя, що змусило населення покинути ці землі. Придністров'я знову стало безлюдним. Це був останній подібний епізод в історії нашого краю.

Запам'ятайте

1774 р. *– підписано Кючук-Кайнарджийський мир.*

В грудні 1788 р. російські війська захопили Очаків і рушили на Південне Придністров'я. Через рік, у листопаді 1789 р, було розбито останню турецьку цитадель на Дністрі – Бендерську фортецю. До кінця цього ж року вся територія Дністровсько-Прутського межиріччя була звільнена.

Головна квартира російської армії розташувалася в Дубоссарах, звідки генерал-фельдмаршал Г.А. Потьомкін керував бойовими діями. Неспокійні кочові орди були переселені в Крим. До Придністров'я почали повертатися його жителі, тут же оселилися чорноморські і донські козаки. Падіння Бендер ознаменувало початок найдовшого мирного періоду в історії Придністров'я, який продовжувався майже 130 років, до 1918 р.

Засновник Чорноморського козацького війська князь Г.О. Потьомкін

Питання

1. Якими особливостями характеризувалася політична ситуація в Придністровському регіоні на початку XVIII століття?
2. Чим пояснюється участь молдавського народу в Прутському поході Петра I?
3. Якими були умови російсько-турецького мирного договору в липні 1711 р.?

Завдання

1. Складіть історичний портрет Дмитра Кантемира.
2. Покажіть на карті місця великих битв в період російсько-турецьких війн XVIII ст. і заповніть таблицю «Російсько-турецькі війни XVIII ст.»:

Рік	Причини війни	Основні події	Результати	Що змінилося в положенні Придністров'я?

3. Розкажіть про хід російсько-турецької війни 1768–1774 рр. і про її підсумки.

§4. ЯССЬКИЙ МИР І ДРУГИЙ ПОДІЛ ПОЛЬЩІ: ОСТАТОЧНЕ ВИГНАННЯ З КРАЮ ІНОЗЕМНИХ ПОНЕВОЛЮВАЧІВ

Взяття Бендерської фортеці. Для Придністров'я головною подією російсько-турецької війни 1787–1791 рр. стало падіння Бендер, після чого тут наступив мир і спокій.

Перевірте себе

Яку стратегічну роль відігравала Бендерська фортеця?

Готуючись до війни, турки заздалегідь остаточно укріпили і дооброїли свій важливий форпост на Дністрі. За кілька років до початку воєнних дій вони поповнили склади з артилерією, зброєю, боєприпасами, укомплектували їх всім необхідним. Збільшилась і чисельність гарнізону, який надійно прикривали могутні стіни Бендерської фортеці. Але довго за цими стінами турки не збиралися відсиджуватися, вони проводили активну оборону, здійснювали вилазки і напади на загони російських військ.

Російське командування розуміло, що захопити турецький бастіон буде дуже непросто і, найймовір-

ніше, тільки ціною великої крові солдат і офіцерів. Навіть імператриця Катерина II в листі до Григорія Потьомкіна заклинала: «Бога прошу, хай допоможе взяти Бендери, а найкраще без втрати людей».

Імператриця Катерина II

В серпні 1789 р. взяти фортецю штурмом не вдалося. Тоді російські війська відрізали фортецю від зовнішнього світу, оточивши її щільним кільцем. Обложені турки розраховували на допомогу головних сил під командуванням Юсуф-паши, але даремно – ці частини відступили, понісши серйозні втрати, під натиском молодців Суворова. Останню надію вони покладали на буджакських татар. Щоденно турки відправляли дозори до високого кургану, який пізніше було названо «Суворовський». З тугою дивилися вони в сторону Каушан, але допомога не йшла. А під стінами фортеці російські солдати вже готувалися до штурму: до них на підмогу були переправлені річкою 50 козацьких човнів з гарматами, а на лівому березі Дністра розташувалися російські артилерійська батареї.

Запам'ятайте

1789 р., листопад – *пала Бендерська фортеця.*

В цей час князь Г.А. Потьомкін облаштовував свою польову ставку в районі Бендер. В його підземному палаці звучала музика і давалися розкішні бали, про які було відомо турецьким офіцерам. Відчай обложених ворогів досяг меж, коли за наказом головнокомандуючого було відпущено 25 полонених яничар. Повернувшись у фортецю, вони розказали про взяття російськими військами Очакова, Акермана, Каушан і Хаджибея.

Отримавши від Потьомкіна листа з вимогою негайно капітулювати, бендерський паша, який командував фортечним гарнізоном, спробував, сподіваючись на диво, затягнути переговори, щоб виграти кілька тижнів. Але генерал твердо заявив, що у випадку їх опору з Бендерами «буде так само, як з Очаковим». І паша віддав перевагу миру. Весь турецький гарнізон безперешкодно покинув фортецю, разом з ним пішли турецькі чиновники, купці та інші обивателі. Російській армії дісталася турецька зброя, порох, запаси продовольства. Так без зайвих жертв з обох сторін російська армія звільнила Придністров'я від турецьких і татарських загарбників.

Турецький воїн

Паша – намісник турецького султана

Історія не раз доводила – чим сильніша російська армія, тим менше крові проливається в світі, і навпаки, – чим вона слабша, тим безкарніше й активніше діють всілякі агресори, загарбники та вороги.

На прохання вірменського населення Бендер, Акермана та інших турецьких міст Дністровсько-Прутського межиріччя Потьомкін дозволив заснувати на лівому березі Дністра нове поселення – колонію, яка була названа на честь головнокомандуючого Григоріополь. Придністров'я стало Російською землею.

Ясський мир. Після низки нових перемог російської зброї на морі та на суші Туреччина запросила мир. Попередні умови мирного договору були офіційно обговорені в липні 1791 р. в Галаці. Результатом яких в Яссах стало підписання 29 грудня 1791 р. російсько-турецького мирного договору, відомого в історії як Ясський мир.

Запам'ятайте

***1791 р., 29 грудня** – підписано Ясський мир.*

За його умовами всі російські війська повинні були покинути територію Молдавії та Валахії. Туркам поверталося межиріччя Дністра і Прута (відомого пізніше як Бессарабія), в тому числі і дністровські фортеці Хотин, Бендери та Аккерман, зайняті російською армією. Росія і Туреччина домовилися, що «...ріка Дністер навіки повинна бути кордоном між обома імперіями». З цього часу Дністер почав розділяти Російську й Османську імперії.

Все Північне Причорномор'я, включаючи південь Лівобережного Придністров'я, назавжди звільнилося від турецького та татарського засилля і стало частиною Росії. До земель, які в кінці XVIII–XIX ст. називали Новоросією, увійшли Бессарабська область (з 1812 р.), Херсонська губернія разом з південною частиною Придністров'я, Таврійська губернія (тобто Крим), Катеринославська губернія і область, де розташовувалось військо Донське.

Обмундирування генерал-фельдмаршала XVIII–XIX ст.

Дністер виконував роль західного кордону Новоросії з грудня 1791-го по травень 1812 р. Згодом, коли Бессарабія була приєднана до Росії, прикордонна лінія переноситься на Прут.

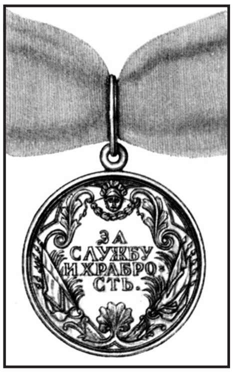
Другий поділ Польщі. Не тільки Туреччина була суперницею Росії в боротьбі за Придністров'я. Землі, які знаходилися на півночі від р. Ягорлик, продовжували залишатися у складі Речі Посполитої. На цих споконвічно слов'янських територіях, колись загарбаних литовськими і польськими феодалами, продовжували господарювати великі польські землевласники-магнати і дрібна безземельна шляхта. Вони, як і раніше, економічно, політично і духовно пригноблювали православне селянське населення. Місцеві українці і молдавани тільки в Росії вбачали свого визволителя і сподівалися на її допомогу. І цю підтримку вони одержали.

З середини XVIII ст. Річ Посполита переживала занепад – вона все більше слабшала в воєнному і політичному відношенні. Її внутрішні протиріччя були настільки сильними, що уряд Польщі був вже не в змозі зберігати єдність штучно створеної держави. Росія, очолювана освіченим монархом Катериною II Великою, вбачала свою мету у визволенні окупованих литовцями і поляками Українських і Білоруських земель і у возз'єднанні братських православних народів під покровом російської державності.

Скориставшись незгодами в керівництві Польщі, російський уряд в січні 1793 р. підписав з Пруссією Петербурзьку *конвенцію*, відому як «другий поділ Польщі». Згідно з цим документом до складу Росії ввійшли Українські та Білоруські землі з населенням близько 3 млн. осіб. Складовою частиною цих територій було Лівобережне Придністров'я, розташо-

Перевірте себе

В якому році відбувся перший поділ Польщі?

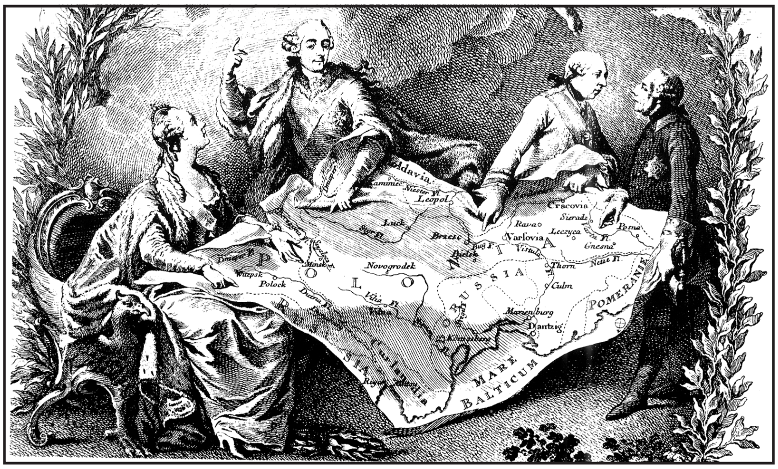
Нагородна козацька медаль «За службу і хоробрість»

Словник ерудита

Конвенція *– міжнародний договір, угода.*

Поділ Речі Посполитої – між Австрією –, Пруссією – і Росією –

Карикатура на учасників поділу Речі Посполитої

ване на північ від Ягорлик, включаючи Кам’янку, Рашков, Рибницю та інші населені пункти, в яких проживали в основному українці та молдавани. Крім того, російська скарбниця отримала право викупити у польських магнатів землі, що їм належали, і кріпосних селян. Ольгопільський повіт Брацлавського воєводства було ліквідовано.

Запам’ятайте

1793 р. *– другий поділ Польщі.*

Таким чином, за Ясським миром 1791 р. і Петербурзькою конвенцією 1793 р. вся територія Придністров’я ввійшла до складу Російської держави. Землі лівобережжя Дністра стали її складовою частиною, а населення перетворилося в підданих Російської імперії. Події кінця XVIII ст. відкрили нову сторінку в довгій і нелегкій історії Придністров’я. Два століття – з кінця XVIII до кінця XX ст. придністровцям доведеться жити в єдиній сім’ї народів Росії. Більше століття Придністровські землі не топтали чоботи іноземних поневолювачів.

Питання

1. Як змінився хід війни 1787–1791 рр. після падіння Бендерської фортеці?
2. Яку роль відіграла перемога Росії у війні з Туреччиною 1787–1791 рр. в подальшій долі народів нашого краю?
3. Які були умови Ясського миру?
4. Як позначився другий поділ Польщі на долі жителів Придністров’я?

Завдання

1. Покажіть на карті Придністровські землі, приєднані до Росії в результаті Ясського миру і Петербурзької конвенції.
2. Складіть оповідання «Взяття Бендерської фортеці».

Тести

1. Бендерська фортеця була повалена: а) *в серпні 1789 р.*; б) *в листопаді 1789 р.*; в) *в грудні 1789 р.*
2. Вся територія Придністров’я ввійшла до складу Росії: а) *за Ясським миром (1791 р.)*; б) *за Кючук-Кайнарджийським миром (1771 р.)*; в) *за Петербурзькою конвенцією (1793 р.)*; г) *за Ясським миром і Петербурзькою конвенцією.*

§5. ЧОРНОМОРСЬКЕ КОЗАЦТВО ТА ЙОГО РОЛЬ У ВИЗВОЛЕННІ ПРИДНІСТРОВ’Я

Козаки. Вивчаючи історію рідного краю, ми не раз говорили про козаків, про їх життя, про подвиги і нелегку долю. Що ж таке козацтво? І хто такі козаки?

Козацтво в Росії становило воєнний стан. До нього відносилось населення деяких регіонів країни, яке користувалося певними привілеями і правами на умовах обов’язкового несення військової служби. Козаки займалися сільським господарством і в цьому відношенні мало чим відрізнялися від інших селян, які проживали на державних землях. Одночасно вони несли військову службу, охороняли кордони держави, але зброю та екіпіровку купували за свій рахунок.

Запорожці на відпочинку

Козаки недорого обходились скарбниці, але були могутньою бойовою силою, яка убезпечувала країну. В нагороду за службу Батьківщині держава надавала їм ряд пільг і привілеїв. Козаки свято берегли і передавали з покоління в покоління свої традиції.

Служиве козацтво в Росії утворилося в XIV столітті, коли на околицях

Корисна інформація

Найбільш переконливим тлумаченням назви стану «козацтво» є інтерпретація, яка походить від монгольського слова «козах». Перша його частина означає «броня, лати, захист», друга – «межа, кордон, рубіж», а разом – «захисник кордону».

руських князівств з'явилася сторожова (станична) і прикордонна (польова) служби.

Дещо по-іншому, хоча в чомусь і схоже, формувалось козацтво в Придністров'ї, на Південному Бузі, Дніпрі, Доні, Кубані та інших околицях Південної Русі. Там у козаків попередниками були вигнанці, бродники, берладники та інші вільні люди, яких виганяли з власних земель. Інші, які не хотіли потрапляти в залежність до феодалів, втікали в степи, де вели хоча і повне небезпеки, але незалежне життя.

Поступово, протягом XV–XVI століть, в безперервній боротьбі з сусідніми державами і кочовими народами ці люди об'єднуються в козацькі общини. В ті часи козаки не користувалися жодними привілеями і на службі в держави не були. Навпаки, вони часто вступали з владою в криваву і нещадну боротьбу. І тільки в другій половині XVI ст. уряд Польщі змушений був створити з козацької верхівки категорію реєстрових козаків, які почали отримувати платню.

Слово «козак» на мові половців мало кілька значень. Одні вчені перекладають його як «страж передовий, нічний і денний», інші – як «молодець», «вільна людина».

Спочатку головним заняттям козаків були промисли – полювання, рибальство, бортництво, пізніше – скотарство, з кінця XVII ст. – землеробство. Значним джерелом існування були воєнна здобич і плата від держави.

Козаки вибирають на раді отамана Запорозької Січі

Козаки опановували великі простори на околицях країни, жили общинами, в яких дотримувалось громадське землекористування, виборне начало, рівність членів. На чолі общин були виборні отамани і старшини, але всі важливі питання вирішувалися на спільному сході козаків. Незалежно від того, як називали сход – «рада», чи «круг», чи «коло», – традиції рівності свято зберігалися всіма.

Ліквідація Запорозької Січі. Доля Запорозької Січі у XVIII столітті складалася драматично. Січ була особливим типом держави – своєрідною республікою, головним принципом якої було рівноправ'я. Там було відсутнє кріпосництво, і кожен козак мав однакові права на користування землею та угіддями. Керувала козаками виборна старшина. Насправді, звичайно, Запорозька Січ ніколи не була громадою рівних – багаті козаки-землевласники, як і скрізь, підпорядковували собі бідних і незаможних козаків, збіглих селян. Вони утримували в своїх руках управління військом. Однак така козацька республіка ніяк не вписувалася в державну систему Російської імперії, особливо в період посилення феодально-кріпосницького гніту з початку XVIII ст.

Запорозькі козаки

Запорожці в другій половині XVII століття почали користуватися всіма привілеями, якими були наділені козацькі області Росії, в тому числі і правом на самоврядування, правом на прийом збіглих селян та ін. Однак Петро I це положення змінив. Скориставшись зрадою Мазепи, він оголосив зрадниками всіх запорожців. Російські війська 14 травня 1709 року розгромили Запорозьку Січ, оскільки 8 тис. козаків брали участь у Полтавській битві на стороні Карла XII, а через два тижні спеціальним указом царя вона була взагалі ліквідована.

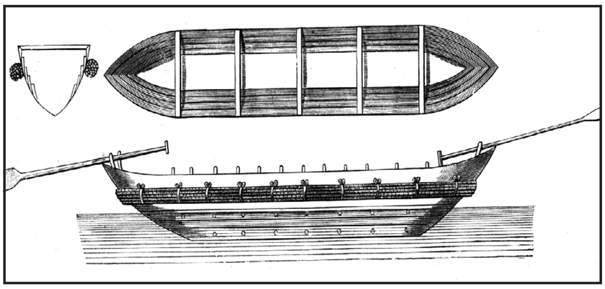
Перевірте себе

Пригадайте, яку роль в історії Росії відіграв Іван Мазепа

Ті козаки, які втекли з Росії на територію Кримського ханства, утворили Алешківську Січ. Але у 1734 р. вони повернулися на попередні місця і утворили Нову Січ. Військо Нової Січі, яке нараховувало 20–30 тис. осіб, брало участь у війнах з Туреччиною.

Після придушення селянської війни 1773–1775 рр. царський уряд за наказом Катерини II остаточно ліквідував Запорозьку Січ. Російські війська зруйнували фортечні стіни, оточили козаків і змусили їх здатися. Більшість

Козацький човен

запорожців втекла до Туреччини, де створила в Добруджі Задунайську Січ. Деякі з них були перетворені в державних селян, інші переселилися на Південний Буг, який тоді був околицею Російської держави. Згодом козаки Задунайської Січі повернулися до Росії і утворили Азовське козацьке військо.

Корисна інформація

Сидір Білий, одноголосно вибраний першим кошовим отаманом чорноморських козаків, був смертельно поранений при облозі Очаківської фортеці і помер. Кошовим отаманом став Захарій (Харко) Олексійович Ченега, улюбленець козаків, який пройшов шлях від рядового Запорозької Січі до полковника і генерал-майора.

Утворення Чорноморського козацького війська. У 1787 р. під час подорожі Катерини II по Новоросії і Криму колишні козаки Запорозької Січі просили імператрицю про відтворення козацького війська. Її всесильний фаворит князь Потьомкін підтримав це прохання. За його ініціативою в 1787 р. з колишніх запорожців було утворено «Кіш вірних козаків», який у 1789 р. перейменовано в Чорноморське козацьке військо. З цього часу козаків-запорожців почали називати «чорноморці».

Було утворено три підрозділи: піхотне, кінне та флотилія під командуванням кошового отамана полковника Бєлого. Служили в них колишні запорожці – українці, молдавани, росіяни, болгари, серби та інші сміливі і мужні люди, охоронці традицій козацької вольності, стійкі захисники рідної землі.

Сидір Білий, перший отаман Чорноморського козацького війська

Участь козаків в російсько-турецькій війні. В період війни 1787–1791 рр. Чорноморське козацьке військо, яке знаходилося в підпорядкуванні О.В. Суворова, хоробро воювало з турками. Козаки успішно штурмували турецьке укріплення на острові Березань і Чорному морі. За їх допомогою вдалося взяти фортецю Очаків, Бендери, Хаджибей, Килію, Ізмаїл.

Особливо відзначились козаки при штурмі Ізмаїла 11 грудня 1790 р. Цю могутню цитадель оточив восьмиметровий земляний вал з кам'яними бастіонами, перед яким турки викопали глибокий 10-метровий рів. За товстими стінами укривався 35-тисячний турецький гарнізон під командуванням Айдос Мехмет-паши; в його розпорядженні знаходилось 256 *мортир* і гармат. Взяттям фортеці командував О.В. Суворов.

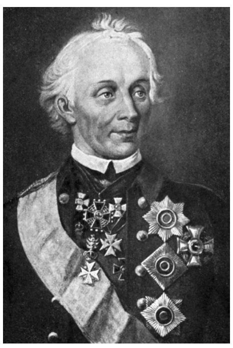
Нічна козацька засада

Після ретельної підготовки дев'ять колон російських військ з різних сторін несподівано атакували турецькі укріплення. Чорноморцям відвели найважчу ділянку штурму: вони йшли на човнах, укріплених артилерією, зі сторони Дунаю. Вісім полків з чотирьох тисяч козаків по сигналу кинулись в атаку. Кілька годин продовжувався запеклий бій. Турецький гарнізон було розбито і фортецю взято. Падіння Ізмаїла наблизило закінчення війни і підписання миру в Яссах.

Словник ерудита

Мортира *– короткоствольне артилерійське знаряддя для навісної стрілянини, яка в XV–XX ст. застосовувалася для руйнування фортець та інших міцних оборонних об'єктів.*

Розселення чорноморців в Придністров'ї. Незабаром після взяття Ізмаїла уряд Росії виділив для поселення Чорноморського козацького війська землі в Придністров'ї: від Тернівки до Чорного моря, тобто на південь від Бендерського шляху – дуже важливої в ті часи ділянки дороги Бендери–Вознесенськ. Козаки охоче переселялися на пусті землі, орали і обживали колишні кочівлі ногайської орди, забирали сюди свої сім'ї, заводили господарство, не забуваючи при цьому про свій обов'язок – нести прикордонну службу. В лічені місяці на березі Дністра з'явилося 25 козацьких станиць з хуторами, головний стан яких (кіш) розташовувався в Слободзеї.

Генералісимус О.В. Суворов

Кошове правління очолював бригадир Чепега. Йому підпорядковувались три округи (паланки), які об'єднували 2 тис. козацьких дворів, де проживало

Корисна інформація

У 1788 р. Потьомкін, бажаючи відрізати біля Очаківського гарнізону підвіз продовольства з фортеці Хаджибей, наказав Чепезі вислати сотню козаків, щоб підпалити турецькі склади. Тоді Чепега з кількома відважними воїнами пробрався у фортецю, і склад з продовольством запалав.

Одяг козаків кінця XVIII ст.

10 тис. осіб. Незабаром кількість чорноморців збільшилась до 12,5 тис., що відповідало чисельності Запорозького війська в рік його скасування.

Жили козаки по сусідству з панськими і державними селянами. Тому число чорноморських козаків швидко збільшувалось за рахунок місцевих жителів, які охоче йшли в козаки, без жалості кидаючи своїх власників-поміщиків. Йшли сюди і колишні запорожці, і збіглі кріпосні з інших губерній України та Росії.

Козаки освоювали великі орні землі, закладали сади і виноградники, розводили худобу і коней, займалися рибним промислом на Дністрі, засновували й облагороджували нові поселення. Отамани не видавали владі нових членів общини, які втекли до Придністров'я від кріпосної неволі.

В козацьких слободах пліч-о-пліч проживали разом українці, молдавани, росіяни, болгари, серби і представники інших народів. Жили дружно, без конфліктів і суперечок – всіх об'єднувала одна доля, одна мета й один ворог. Пліч-о-пліч вони воювали проти турків в підрозділах Чорноморського війська.

Козацтво на нових рубежах Росії. В кінці XVIII століття Придністров'я, крім чорноморців, починають обживати козаки Бузького козацького війська, сформованого ще в період російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Цікава доля цього війська. Утворили його самі турки. У 1769 р. турецьке командування укомплектувало кавалерійський полк з некрасівців (російських старовірців, які втікали від переслідувань російської влади), валахів, сербів, болгар та інших представників християнських народів Балкан. Цей полк, направлений на Дністер до м. Хотин, щоб розбити війська під командуванням прославленого полководця Румянцева, не зробивши жодного пострілу, у повному складі, перейшов під знамена російської армії і почав воювати проти турків. По закінченню війни полк поповнився українцями і перетворився

в козацьке військо, яке охороняло рубежі Росії на Південному Бузі. В 1796 р. Бузьке козацьке військо передислокувалось на Дністер.

В Придністров'ї бузькі козаки займали 16 поселень і розташовувались в Тирасполі, Біляївці, Чобручах, Коротному, Глиному, Карагаші, Незавертайлівці, Суклеї, Маяках та інших селах. Як і чорноморці, вони закладали сади і виноградники, орали землю, розводили худобу, будували будинки, обзаводились сім'ями й обживали російські землі на Дністрі. Одночасно вони несли прикордонну службу, воювали, захищаючи рідні краї від ворогів.

Воєнний корабель запорозьких козаків

Приблизно в той же час в Придністров'ї починають оселятися воїни Катеринославського козацького війська, яке формувалося при підтримці князя Потьомкіна в 1787 р. і брало участь в розгромі турецьких полчищ в роки війни. За розпорядженням О.В. Суворова, в 1792 р. козаки цього полку разом із сім'ями оселилися в Тирасполі і його околицях — слободах Гребінники, Єрьомишкін, Ближній Хутір, а також в Слободзеї, Чорній, Глиному, Делакеу і в районі Григоріополя.

Перевірте себе

Пригадайте, які перемоги одержали чудо-богатирі Суворова в останній російсько-турецькій війні XVIII ст.

Придністровські козаки були грізною силою, яка надійно охороняла спокій і мир російських кордонів на Дністрі. В кінці XVIII століття одних тільки чорноморців і катеринославців нараховувалось більше 22 тис., що складало майже третину всіх російських козаків, число яких досягало 74 тис. осіб. За своєю чисельністю вони поступалися лише Донському козацькому війську. Козаки продемонстрували на Дністрі не тільки лиху відвагу, мужність і безстрашність при захисті рубежів від ворогів, але й любов до своєї землі.

Запорозький козак кінця XVIII ст.

Недаремно Придністров'я здавна вважається споконвічно козацьким краєм. Козаки завжди були і залишаються тут помітним втіленням бажання народу мирно трудитися на своїй землі, намагання жити «по правді, а не брехнею», і, що особливо важливо, — за власним (а не чужим) розумінням, по честі, по совісті, по справедливості.

Питання

1. Хто такі козаки? Що таке козацтво?
2. Чому самодержавний уряд Росії з недовірою ставився до запорожців і ліквідував Січ?
3. З яких підрозділів складалося Чорноморське козацьке військо?
4. Чому чисельність чорноморського козацтва настільки стрімко зросла при розселенні чорноморців в Придністров'ї?

Завдання

1. Складіть оповідання на тему «Історія придністровського козацтва від галицьких вигнанців до Чорноморського козацького війська».
2. Назвіть відомі вам станиці Чорноморського козацького війська на території Придністров'я.
3. Використовуючи текст і додаткову літературу, розкажіть про участь козаків в російсько-турецьких війнах XVIII ст.

Тести

1. Алешківська Січ була створена на території: а) *Речі Посполитої*; б) *Російської імперії*; в) *Кримського ханства*; г) *Молдавського князівства*.
2. Першим кошовим отаманом Чорноморського козацького війська (коша вірних козаків) був: а) *Григорій Потьомкін*; б) *Олександр Суворов*; в) *Сидір Білий*; г) *Захар Чепега*.
3. Головний стан (кіш) чорноморців в Придністров'ї розташовувався: а) *в Тирасполі*; б) *в Слободзеї*; в) *в Карагаші*; г) *в Григоріополі*.

Історія мовою документів

Молдавський літописець Іон Некулче про вступ російської армії в Молдавське князівство в період Прутського походу Петра І:

«І тоді господар Думитрашко [Дмитро Кантемир] позвав своїх бояр, які залишилися при ньому, найбільш вірних, таких як Микола Костін, великий логофет, Іоан Стурдза, ворник, та Ілля Катаржи, великий вістерник, і розповів їм про те, що він позвав росіян і що вони на підступах і вже переходять Дністер біля Загаранчи. Почувши про це, всі бояри зраділи і сказали господарю: «Добре вчинив ти, твоя величносте, а ми тут боялися, що ти підеш до турків,

і наш намір був, якщо ти підеш до турків, тебе залишити і поклонитися росіянам». І всі були задоволені.

Тоді ж господар Думитрашко сів на коня і подався зустрічати росіян біля Прута... Після цього, бачачи в себе росіян, молдавани так і кидалися, хто за наказом, а хто й самоправно, різати і грабувати турків в Яссах та інших містах і по всій країні. І відбирали у них гроші, коштовності, коней, одяг, воїнів, овець, мед, віск і все, що знаходили. А бакалійні східні товари валялись розсипаними на вулицях, так що і діти їх більше не брали. Родзинки, інжир, лісові горіхи були у всіх жінок. А турків, яких помилували, відводили... і здавали господарській варті як полонених.

А коли Шереметьєв проходив від Дністра до Цуцори, він пройшов Оргеєв. І піднялися тоді всі жителі Оргеєва, Сорок і Лопушни і супроводжували його до Прута. І всі селяни залишалися у війську господаря Думитрашко».

* * *

Лист молдавського митрополита Леона генерал-фельдмаршалу П.А. Румянцеву з проханням вислати до Молдавії російські війська (7 листопада 1787 р.):

«Скільки маємо надій на Росію, стільки зазнали тепер спустошення і небезпеки від турків, і чого описати не можемо. Просимо висилайте сильне ваше військо на нашу батьківщину, Молдавію. Відчуваємо тягар нестерпний і залишаємося без всякої надії. Просимо і тепер нас не залишати, як і раніше того не були позбавлені. В сльозах старці, юнаки і діти просимо вас, і якщо зручно це є, спустіть милість цим бідним, надішліть допомогу їм. З будь-якого місця надсилайте війська, немає жодної небезпеки, і ми всі з радістю приймемо їх і наділимо всім необхідним і жодних труднощів мати не можемо, бо будемо раділи заступництву Росії.

А докладніше зможете дізнатись з того листа, якого я сюди вклав. Падаючи на коліна, плачучи, просимо вжити заходів і врятувати нас від небезпеки, яка нам загрожує, і обрадуйте нас хоча б писанням, чи маємо надію на захист ваш чи бідні тутешні жителі, взявши дружин і чад своїх, залишаючи все, повинні шукати притулку, де богу завгодно.

Митрополит Леон».

БІБЛІОТЕЧКА ЗНАВЦЯ РІДНОЇ ІСТОРІЇ

ДОРОГІ ДІТИ!

Історія Придністровського краю дивовижна, унікальна і неповторна. Вона багата яскравими подіями і чудовими людьми. На жаль, обмежений обсяг підручника не дозволяє розповісти про них більш детально. Але напевно хто-небудь з вас захоче дізнатись про рідну історії глибше, ґрунтовніше. Таким допитливим учням ми можемо дати пораду: вивчайте! Вивчайте самостійно, вивчайте разом з учителями, батьками, однокласниками, друзями.

Пропонуємо досить широкий список наукових і науково-популярних робіт, які зможуть вам більш поглиблено і всебічно розглянути ту чи іншу тему даного підручника. Ми навмисне включили в цей перелік тільки ті видання, які ви зможете порівняно легко знайти, – адже більшість з них побачили світ в нашій республіці протягом останніх півтора десятиліття і тому є практично в будь-якій шкільній, міській, районній чи церковній бібліотеці. А тим знавцям і любителям історії, яким цього списку буде замало, можна порекомендувати скористатися бібліографією першого тому «Історії Придністровської Молдавської Республіки».

Дерзайте, юні краєзнавці! Адже, як говорили в давні часи, «шукайте і знайдете»!

1. **Анцупов А.И.** Города и местечки Приднестровья // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 24.

2. **Анцупов А.И.** Казаки и военные поселенцы на Днестре и Буге в конце XVIII – начале XIX веков // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 30.

3. **Арнаут А.А.** Приднестровье и казацкие походы на Молдавию в XVI столетии // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 112.

4. **Аствацатуров Г.** Бендерская крепость. – Бендеры, 1997. – 175 с.

5. **Аствацатуров Г.** Очерки истории села Парканы. Ч. I. – Бендеры, 1995; Ч. II. – Бендеры, 1996.

6. **Атаманюк В.И.** Образ А.В. Суворова в символике вооруженных сил ПМР // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 170.

7. **Бабилунга Н.В.** Курс «История ПМР» в концепции исторического образования республики // Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. – Тирасполь, 2002. – С. 123.

8. **Бабилунга Н.В.** Мы – русские, с нами Бог! (А.В. Суворов и русская национальная идея) // Покровские чтения. – Бендеры, 2003. – Кн. 5. – С. 14.

9. **Бабилунга Н.В.** Православное христианство в истории края (по страницам 1 тома «Истории Приднестровской Молдавской Республики») // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 5.

10. **Бабилунга Н.В.** Приднестровье в составе Великого княжества Литовского (исторический очерк) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 5.

11. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Курс лекций по истории Молдавии. Лекции I–V. – Тирасполь, 1992–1997.

12. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Пажинь дин история плаюлуй натал. – Тираспол, 1997. – 111 р.

13. **Бабилунга Н.В., Бомешко Б.Г.** Страницы истории родного края. – Тирасполь, 1997. – 25 с.

14. **Бадашко О.П.** Церковь и государство Молдавии в средневековье // Покровские чтения. – Бендеры, 2003. – Кн. 5. – С. 23.

15. **Баев О.М.** Суворовская символика в продукции завода «KVINT» // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 187.

16. **Батизад Г.В., Островерхов А.С.** Новые памятники эллинистической глиптики из Нижнего Поднестровья // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V век н. э.). – Тирасполь, 2002. – С. 287.

17. **Благодатских И.М.** «Греческий проект» А.В. Суворова // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 72.

18. **Благодатских И.М.** Суворовский памятник как символ Приднестровья // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 166.

19. **Боговид А.С.** Войско верных казаков черноморских в русско-турецкой войне 1787–1791 гг. // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 49.

20. **Бондарчук Т.И., Камерер Г.Р., Чабан Н.А.** Глюксталь, Глинная, Глинное: роль миграций в формировании населения и хозяйства села // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 101.

21. **Бронза Г.З.** «...Кто забудет прошлое, будущего иметь не будет» (о музее А.В. Суворова в г. Тирасполь) // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 192.

22. **Бронза Г.З.** Черноморское казачье войско и его атаманы в русско-турецких войнах // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 116.

23. **Бурда С.А.** Из истории здравоохранения [г. Тирасполь] // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 33.

24. **Буторина М.А.** А.В. Суворов – полководец, человек // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 3.

25. **Вакула Н.Д.** Тирасполь – город на Днестре // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 3.

26. **Вахабов С.В.** Суворов-христианин // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 78.

27. **Веденский Г.Э.** Участие Елецкого пехотного полка в штурме крепости Бендеры в 1770 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 125.

28. **Винокур И.С.** Славяно-фракийские контакты в Среднем и Верхнем Поднестровье // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V век н. э.). – Тирасполь, 2002. – С. 400.

29. **Гибескул Н.В.** Тирасполь (Очерки из истории) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 39.

30. **Гросул В.Я.** Есть ли у молдаван своя история? (по страницам книги В. Стати «История Молдавии») // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 153.

31. **Гросул В.Я.** Русофилы и русофобы в истории Молдавии // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 7.

32. **Гросул Г.С.** Роль российской дипломатии второй половины XVII в. в судьбе Приднестровья // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 21.

33. **Демченко Н.А.** Памятники русскому полководцу П.А. Румянцеву в Молдавии // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 70.

34. **Дорох Т.П.** Народонаселение левобережного Поднестровья XVIII – начала XX в. (Исторический очерк) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 96.

35. **Дымченко Н.В.** Из истории Тираспольско-Дубоссарской епархии // Покровские чтения. – Бендеры, 2003. – Кн. 5. – С. 32.

36. **Дымченко Н.В.** О библиотеке Ново-Нямецкого Свято-Вознесенского монастыря в Кицканах // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 90.

37. **Дымченко Н.В.** Образ А.В. Суворова в творчестве тираспольчан // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 180.

38. **Загрядский В.А.** Образ А.В. Суворова в финансовой системе ПМР // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 173.

39. **Зенкин А.М.** Образ А.В. Суворова в региональной фалеристике, филателии и медальерном искусстве // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 184.

40. **Зенкин А.М., Дымченко Н.В.** Книгопечатное наследие Михаила Стрельбицкого // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 130.

41. **Иванова В.Р.** «Городу иметь герб...» (к 150-летию исторического герба Тирасполя) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – Вып. 1. – С. 30.

42. **Иванова В.Р.** Из истории старообрядческой церкви в г. Тирасполе и уезде (XVIII в. – 1907 г.) // Из истории родного города. – Тирасполь, 1998. – Вып. 2. – С. 13.

43. **Иеромонах Василий (Карпов).** Из истории села Рашков // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3.– С. 75.

44. История Приднестровской Молдавской Республики. Т. 1. – Тирасполь, 2000. – 592 с.

45. **Кашлева М.Н.** Дубоссары. Основание и развитие города до 1917 г. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 61.

46. **Кашлева М.Н.** Из истории Григориополя // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 37.

47. **Кисилева Г.М.** Размен послов по Ясскому миру 1791 г. в Дубоссарах при участии М.Н. Кутузова // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 107.

48. **Кишлярук В.М.** Географические и экологические аспекты похода Дария на Скифию // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 40.

49. **Кишлярук В.М.** Происхождение названий населенных пунктов Приднестровья // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 81.

50. **Кишлярук В.М., Кравченко Е.Н.** Значение каменного материала для реконструкции условий обитания древнего населения Нижнего Приднестровья // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V век н. э.). – Тирасполь, 2002. – С. 251.

51. **Кишлярук В.М., Кузьминова Н.А., Щербакова Т.А.** Значение пшеницы в земледелии античного поселения Чобручи // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 115.

52. **Коновалова И.Г.** Днестр – торговая артерия XII–XV вв. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2.– С. 42.

53. **Константинов Е.А., Фоменко В.Г.** Историко-географический очерк села Суклея (к 210-летию поселения) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 130.

54. **Кривенко А.В., Кривенко В.Ф.** Монеты и монетное обращение в Приднестровье. Исторический очерк // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 27.

55. **Кривцун Б.М., Кишлярук В.М.** Географическое и картографическое отображение территории Приднестровья в трудах древних авторов // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 5.

56. **Левшин Д.В.** Галицкие выгонцы, берладники, бродники в Приднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 23.

57. **Левшин Д.В.** Походы казачества на территорию Приднестровья и Молдавии, XVI–XVII вв. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 124.

58. **Левшин Д.В.** Форпост казачества на реке Днестр, XV–XVII вв. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 68.

59. **Маруня Е.Е.** Франц Де Волан и Тираспольская крепость // Из истории родного города. – Тирасполь, 1997. – С. 11.

60. **Мельничук А.А.** Из истории православного церковного строительства. Тираспольский уезд, XVIII – нач. XIX в. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 71.

61. **Мельничук А.А.** Из истории Херсонской Епархии (первые пастыри) // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 19.

62. **Мельничук А.А.** К вопросу о роли А.В. Суворова в строительстве Тираспольской крепости и основании г. Тирасполь // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 124.

63. **Муссуров А.И., Носова Л.В.** Римские монеты I–IV вв. н. э. из окрестностей Тирасполя // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 269.

64. **Никулицэ И.Т., Фидельский С.А.** Фракийский горизонт на поселении Чобручи в Нижнем Поднестровье (по материалам исследований 2001 г.) // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 206.

65. **Островерхов А.С., Субботин Л.В.** Божества Никония по случайным находкам культовых изделий // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 254.

66. **Охотников С.Б.** Гидрогеографические условия Нижнего Поднестровья в античную эпоху // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 246.

67. **Перстнев В.И.** А.В. Суворов и Бендерская крепость // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 73.

68. **Перстнев В.И.** Сын своего века – граф Петр Иванович Панин // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1999. – № 3. – С. 94.

69. **Савва Е.Н., Клочко Е.О.** Раскопки поселения поздней бронзы и курганов возле села Терновка // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 149.

70. **Самоний А.Г.** Приднестровье и церковно-политическая история Галицко-Волынского княжества // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 83.

71. **Самоний А.Г.** Развитие церкви Приднестровья в период Галицко-Волынского княжества // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 23.

72. **Санин Г.А.** Приднестровье в войнах и политике Юго-Восточной Европы XVII века // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 27.

73. **Скалецкая О.Ю.** Включение левобережного Приднестровья во внешнеторговые отношения России конца XVIII – начала XIX века // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 40.

74. **Скалецкая О.Ю.** «В мире есть две страны, где помнят о Суворове...» // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 77.

75. **Скалецкая О.Ю.** Приднестровье и Россия: общность исторической судьбы // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 15.

76. **Скалецкая О.Ю., Кирьякова Е.П.** Франц Де-Волант и градостроительство в Приднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2002. – № 6. – С. 47.

77. **Смирнова И.Г.** «Сторожа» на переправе // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 122.

78. **Смогоржевский В.Н.** Река – большая дорога (Судоходство на реке Днестр до середины XIX в.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2.– С. 47.

79. **Содоль В.А.** К вопросу о церковной унии в Приднестровье (XIII–XVIII вв.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 87.

80. **Содоль В.А.** Начало христианства в Поднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 81.

81. **Содоль В.А.** Проповедь святого Андрея Первозванного и начало христианства в Приднестровье // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 33.

82. **Содоль В.А.** Соперничество католической и православной церквей в Днестровско-Карпатских землях в XII–XIV вв. // Покровские чтения. – Тирасполь, 2001. – Кн. 2–3. – С. 30.

83. **Сорокина Н.Е.** С именем А.В. Суворова // Приднестровские исторические чтения. – Тирасполь, 2002. – Вып. I. – С. 190.

84. **Стати В.** Молдаване... «по-американски»: размышления о книге Чарльза Кинга // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 144.

85. **Стекляр А.С.** История православия в Приднестровье // Покровские чтения. – Бендеры, 2003. – Кн. 5. – С. 63.

86. **Сухинин С.А., Чебанов Л.А.** Место Приднестровья в географии православия // Покровские чтения. – Бендеры, 2003. – Кн. 5. – С. 215.

87. **Тельнов Н.П.** Древние славяне в Поднестровье // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 4.

88. **Хахеу В.П., Бублич В.И.** Исследование курганов в Каменском районе на левобережье Среднего Днестра // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 112.

89. **Хохлов В.А.** Анты и склавины в Поднестровье (VI–VII вв.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 106.

90. **Хохлов В.А.** Славяне VI–IX веков н. э. Днестровско-Прутского междуречья // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 72.

91. **Хохлов В.А.** Славянские племена и кочевники в Поднестровье. Эпоха «Балканских войн» (VI–VII вв.) // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2001. – № 5. – С. 10.

92. **Чебан В.Н.** Слободзея – бывшая резиденция Черноморского казачьего войска // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2000. – № 4. – С. 125.

93. **Четвериков И.А.** Варварское население левобережья Нижнего Днестра во второй половине III в. до н. э. (попытка этнополитической реконструкции Тираспольской группы) // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 234.

94. **Четвериков И.А., Синика В.С.** Катакомбы II типа в Тираспольской группе // Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья (V тыс. до н. э. – V век н. э.). – Тирасполь, 2002. – С. 293.

95. **Швец Л.П.** Из истории основания села Ержово // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 2003. – № 7. – С. 136.

96. **Шинкаренко З.С.** Об истории Бендерской крепости // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 82.

97. **Щербакова Т.А.** Венеды в низовьях Днестра и Дуная в III–IV вв. н. э. // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 69.

98. **Щербатюк О.А.** Кто же жил в Приднестровье? // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 63.

99. **Яровой Е.В.** Археология Приднестровья: достижения и задачи // Приднестровье в геополитической системе координат XXI века. – Тирасполь, 2002. – С. 131.

100. **Яровой Е.В.** Возвращение скифского царя // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1998. – № 2. – С. 3.

101. **Яровой Е.В.** Ровесники египетских пирамид, или Слово в защиту курганов // Ежегодный исторический альманах Приднестровья. – 1997. – № 1. – С. 66.

102. **Яровой Е.В., Кашуба М.Т.** Новый курган персидского времени на Нижнем Днестре. – Тирасполь, 1994.

103. **Яровой Е.В., Кашуба М.Т., Махортых С.В.** Киммерийский курган у пгт Слободзея // Северное Причерноморье от энеолита к античности. – Тирасполь, 2002. – С. 279.

ЗМІСТ

I розділ. НАЙДАВНІШІ ЛЮДИ
НА БЕРЕГАХ ДНІСТРА 4

§ 1. Заселення Дністровських земель
першими людьми 4
§ 2. Родові общини епохи бронзи 13
§ 3. Землероби та скотарі на Дністрі в залізному віці..... 17
§ 4. Грецькі колонії в Північному Причорномор'ї
та їх стосунки з варварами 26
§ 5. Римські завоювання і романізація фракійців 34

II розділ. ПРИДНІСТРОВСЬКІ ЗЕМЛІ
В ЕПОХУ РАННЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ 44

§ 1. Освоєння Придністров'я слов'янами і
становлення феодальних відносин 44
§ 2. Придністровські землі у складі Київської Русі 53
§ 3. Навала кочівників. Занепад слов'янської
цивілізації в Пониззі Галицько-Волинської Русі 59
§ 4. Монголо-татарські завоювання: входження
Придністров'я до Подільського улусу Золотої Орди.... 65

III розділ. ПРИДНІСТРОВ'Я У СКЛАДІ
РУСЬКО-ЛИТОВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 74

§ 1. Відродження слов'янської цивілізації на Дністрі .. 74
§ 2. Польсько-литовське суперництво за Поділля........ 82
§ 3. Посилення османської загрози і захоплення
кримчаками Нижньодністровських земель............ 97

IV розділ. ПРИДНІСТРОВ'Я НА МЕЖІ
ВОРОГУЮЧИХ ІМПЕРІЙ ТА ДЕРЖАВ 108

§ 1. Рух Османської імперії до берегів Дністра.
Встановлення турецького панування в Молдавії 108
§ 2. Південне Придністров'я під гнітом
кримських татар 118
§3. Володарювання польських магнатів і католицької
церкви в Північному Придністров'ї 124
§4. Походи запорожців в Молдавію та укріплення
молдавсько-українського бойового братства.......... 137

V розділ. ПРИДНІСТРОВСЬКІ ЗЕМЛІ
В ПОЛЬСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІЙНАХ VII ст. 151

§1. Придністров'я в Цецорській і Хотинській війнах
(1620–1621 рр.)... 151
§2. Визвольна війна в Україні і козацько-селянське
повстання в Придністров'ї (1648–1654 рр.) 158
§3. Захоплення османами північних районів
Придністров'я та антитурецькі війни
Священної Ліги кінця XVII ст. 168

VI розділ. РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ВІЙНИ XVIII ст.
І ПРИЄДНАННЯ ДО РОСІЇ
ПРИДНІСТРОВСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ 179

§1. Населення Придністровського краю
у XVIII столітті 179
§2. Православ'я як основа духовності придністровців. 187
§3. Російсько-турецькі війни XVIII ст. та їх вплив на
Придністров'я 192
§4. Ясський мир і другий поділ Польщі: остаточне
вигнання з краю іноземних поневолювачів 200
§5. Чорноморське козацтво та його роль у визволенні
Придністров'я 205

БІБЛІОТЕЧКА ЗНАВЦЯ РІДНОЇ ІСТОРІЇ 214

В оформленні використані:
обкладинка – «Вигляд на фортецю» (художник М.М. Іванов)
форзаци – «Богдан Хмельницький зустрічає тіло сина»
(художник Л. Григорашенко)
«Смерть князя Г.А. Потьомкіна»
(художник Г.І. Скородумов)

Навчальне видання

Бабілунга Микола Вадимович
Бомешко Борис Григорович

ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Підручник
для загальноосвітніх навчальних закладів
6–7 класи

Перекладач: Аношкіна Ірина Олександрівна
Редактор: Марчук Ольга Миколаївна
Коректор: Борисова Уляна Володимирівна
Художнє оформлення та верстка: Олєйников Сергій Вікторович

Отпечатано с готового оригинала-макета в Бендерской типографии «Полиграфист»
Министерства информации и телекоммуникаций ПМР
3200, г. Бендеры, ул. Пушкина, 52